

Зорица Несторовић • Златко Грушановић

МОСТ

Читанка за пети разред основне школе

МОСТ

Читанка за пети разред основне школе

Прво издање

Аутори: др Зорица Несторовић, мр Златко Грушановић

Илустрације: Тихомир Челановић

Колорисање илустрација: Никола Витковић, Тихомир Челановић

Фотографије: архива издавачке куће „Klett”, Историјски музеј Србије

Рецензенти: проф. др Снежана Самарџија, Филолошки факултет у Београду

проф. др Радивоје Микић, Филолошки факултет у Београду

Славка Јовановић, професор српског језика у ОШ „Дринка Павловић” у Београду

Графичко обликовање: „Total Idea”, Нови Сад

Обликовање корица: Милош Аризовић

Компјутерско обликовање: Нови Сад

Лектура: Драгана Раковић

Издавач: Издавачка кућа „Klett” д.о.о.

Светозара Ђоровића 15, 11000 Београд

Тел: 011/3348-384, факс: 011/3348-385

office@klett.rs, www.klett.rs

За издавача: Гордана Кнежевић Орлић

Главни уредник: Александар Рајковић

Уредник: Крста Поповски

Руководилац пројекта: Јелена Павловић

Штампа: Ротографика, Суботица

Тираж: 12.000 примерака

Министар просвете и науке Републике Србије одобрио је издавање и употребу овог уџбеника у петом разреду основне школе решењем број 650-02-00472/2011-06.

Забрањено је репродуковање, умножавање, дистрибуција, објављивање, прерада и друга употреба овог ауторског дела или његових делова у било ком обиму и поступку, укључујући фотокопирање, штампање, чување у електронском облику, односно чињење дела доступним јавности жичним или бежичним путем на начин који омогућује појединцу индивидуални приступ делу са места и у време које он одабере, без писмене сагласности издавача. Свако неовлашћено коришћење овог ауторског дела представља кршење Закона о ауторском и сродним правима.

© Klett, 2012.

ISBN 978-86-7762-280-0

Драги петаци,

Живот је једна неизрецива и прелепа тајна коју свако од нас жели да открије. Да бисмо у томе успели, треба непрестано да истражујемо и сазнајемо више. Свет литературе нам у томе може много помоћи.

Наша читанка за пети разред јесте мост који спаја две обале: једну на којој сте ви, вама познату, и другу за вас тајанствену и непознату, коју тек треба да истражите. До сада сте лепоту речи откривали на један начин. Када кренете овим мостом саграђеним од стихова, прича, анегдота, песничких слика и симбола, теоријских појмова, питања, откривалица и загонетки, илустрација... схватићете колико сте порасли. Позивамо вас да, дружећи се са писцима чији се текстови налазе међу корицама ове читанке, пређете тај чаробни мост и кренете у нове књижевне авантуре.

Аутори

Садржај

БОЈ НЕ БИЈЕ СВИЈЕТЛО ОРУЖЈЕ, ВЕЋ БОЈ БИЈЕ СРЦЕ У ЈУНАКА

(приредио Златко Грушановић)	7
Народне епске песме старијих времена (избор)	8
Народна епска песма <i>Свети Саво</i>	8
Народна епска песма <i>Женидба Душанова</i> (одломак)	11
Народна епска песма <i>Урош и Мрњавчевићи</i>	18
Народна епска песма <i>Зигање Скадра</i>	23
Вук Стефановић Караџић, <i>Житије Ајдук Вељка Пешировића</i> (одломак)	28
Грчки митови	33
Густав Шваб, <i>Херакле</i> (одломак)	33
Роберт Гревс, <i>Ахилјева срџа</i> (одломак)	36
На крају поглавља: Типови хероја у књижевним делима	38

НА СВЕТУ ИМА СВАКАКВИХ ЧУДЕСА (приредио Златко Грушановић)

Народне лирске митолошке песме (избор)	40
Народна лирска песма <i>Вила зига њаг</i>	40
Народна лирска песма <i>Вилин чудесни њаг</i>	41
Народна лирска песма <i>Женидба сјајнога Мјесеца</i>	42
Народне новеле (избор)	44
Народна новела <i>Дјевојка цара надмудрила</i>	44
Народна новела <i>Све, све, али занаш</i>	48
Народне бајке (избор)	49
Народна бајка <i>Аждаја и царев син</i>	49
Народна бајка <i>Баи-Челик</i> (одломак)	54
Народна бајка <i>Биберче</i>	58
Душан Радовић, <i>Калеџан Џон Пилфокс</i> (одломак)	61
Гроздана Олујић, <i>Небеска река</i>	68
Žil Vern, <i>Dvadeset hiljada milja pod morem</i> (odlomak)	70
На крају поглавља: Књижевни родови	74

ПУСТИО БИХ ЈА ЊЕГА, АЛИ НЕЋЕ ОН МЕНЕ (приредила Зорица Несторовић)

Народна прича <i>Еро с онога свијећа</i>	76
Народне шаљиве приче (избор)	79
Народна прича <i>Пустиио бих ја њега, али неће он мене</i>	79
Народна прича <i>Двије љенишине</i>	79
Народна прича <i>Добра хвала</i>	80
Народна прича <i>А шта ти је?</i>	80
Народна прича <i>Лајала</i>	80
Народне умотворине	82
Загонетке (избор)	82
Пословице (избор)	83
Питалице (избор)	84
Народна прича о животињама <i>Мачкова женидба</i>	85
Ljubiša Đokić, <i>Biberče</i> (odlomak)	88
Добрица Ерић, <i>Вашар у Тојоли</i> (одломак)	96
Бранко Ћопић, <i>Изокренућа њрича</i>	100
На крају поглавља: Комика	102

ПО ЈУТРУ СЕ ДАН ПОЗНАЈЕ (приредила Зорица Несторовић)

Народне лирске обредне песме (избор)	104
Коледарске и божићне песме (избор)	104

Песме на ранилу (избор).....	106
Лазаричке песме (избор).....	106
Ђурђевске песме (избор).....	107
Спасовске песме (избор).....	108
Краљичке песме (избор).....	109
Ивањске песме (избор).....	111
Додолске песме (избор).....	111
Јован Дучић, <i>Поље</i>	113
Војислав Илић, <i>Зимско јутро</i>	116
Стеван Раичковић, <i>Лејло на висоравни</i>	119
Десанка Максимовић, <i>Покошена ливада</i>	121
На крају поглавља: Стих.....	124
ДА НЕМА ВЕТРА, ПАУЦИ БИ НЕБО ПРЕМРЕЖИЛИ (приредила Зорица Несторовић)	125
Daniјel Defo, <i>Robinzon Kruso</i> (odlomak).....	126
Бранислав Нушић, <i>Кирија</i> (одломак).....	131
Стеван Сремац, <i>Чича Јордан</i> (одломак).....	138
Бранко Ђопић, <i>Поход на Мјесец</i>	145
Daniло Kiš, <i>Дећак i рас</i> (odlomak).....	151
На крају поглавља: Врсте и облици приповедања.....	156
СВУД ЈЕ ДОБРО, У СВОМ ДОМУ НАЈБОЉЕ (приредио Златко Грушановић).....	157
Јован Јовановић Змај, <i>Песма о ђесми</i> (одломак).....	158
Иво Андрић, <i>Мосџови</i> (одломак).....	161
Душан Васиљев, <i>Домовина</i>	164
Стеван Раичковић, <i>Бајка о зрну ђеска</i>	166
Никола Тесла, <i>Моји изуми</i> (одломак).....	168
На крају поглавља: Родови и врсте писане књижевности.....	172
МАЈЧИНА ЉУБАВ НЕ СТАРИ (приредио Златко Грушановић).....	173
Милован Глишић, <i>Прва бразда</i>	174
Иван Цанкар, <i>Десетница</i>	181
Бранко В. Радичевић, <i>Песме о мајци</i> (избор).....	185
Мирослав Антић, <i>Шашава ђесма</i>	188
Anton Pavlovič Čehov, <i>Šala</i>	190
Горан Петровић, <i>Пронађи и заокружи</i> (одломак).....	194
На крају поглавља: Приповетка и новела.....	196
ОД КОЛЕВКЕ ПА ДО ГРОБА, НАЈЛЕПШЕ ЈЕ ЂАЧКО ДОБА (приредила Зорица Несторовић).....	197
Бранко Радичевић, <i>Ђачки расџанак</i> (одломак).....	198
Mark Tven, <i>Doživljaji Toma Sojера</i> (odlomak).....	201
Бранислав Нушић, <i>Хајдуци</i> (одломак).....	206
Милутин Миланковић, <i>Усјомене, доживљаји и сећања</i> (одломак).....	210
Милован Витезовић, <i>Шешир ђрофесора Косје Вујића</i> (одломак).....	213
На крају поглавља: Начини обликовања ликова у књижевном делу.....	216
Регистар појмова	217
Речник	218

Упознај путоказе који треба да ти помогну при разумевању и тумачењу текстова који се налазе у читанци *Моси*.

Трагом речи

Тумачити књижевни текст није једноставан задатак. Зато прати наша упутства, одговарај на питања и видећеш да ће ти поруке дела бити јасније. У питањима, наложима и задацима који су распоређени тако да иду од лакших у белом пољу ка сложенијим у светлозеленим и тамнозеленим пољима, указано је на кључне елементе одређеног текста (тема, композиција, идеја, стилске фигуре, везе текста са делима истог писца као и са делима осталих писаца...). Тако ћеш сазнати оно најважније о одређеном делу, његовом аутору и времену у којем је писао.

Појмовник

Појмовник те упућује на нове књижевнотеоријске појмове у петом разреду, али и подсећа на раније савладано градиво из ове области.

Радионица

Радионица ти пружа могућност да самостално или уз помоћ другова и другарица из одељења, истражујеш у оквиру слободних активности. Задаци који те у њој чекају често нису у вези само са књижевношћу већ имају додирних тачака и са историјом, географијом, културном историјом Срба, музиком, сликарством, медијима, свакодневним животом... Тако до изражаја могу доћи твоје склоности и ка другим уметностима и наукама.

Свет занимљивости

У овом пољу пронаћи ћеш анегдоте и одломке из научнопопуларних текстова који ће те насмејати и на занимљив начин нечем новом научити. Открићеш колико је свет књижевности повезан са свим осталим уметностима и наукама, али и са свакодневним животом.

Бележница

У *Бележници* ти указујемо на многе појмове и изразе који се користе у свакодневном говору. Између осталог, сазнај зашто се нешто каже или како је неки израз настао. Многи од њих ће ти помоћи да се прецизније и сликовитије изражаваш.

Путоказ

У овом пољу пронаћи ћеш везе са градивом из граматике српског језика. На примерима из књижевности проверићеш своје постојеће знање или сазнати нешто ново.

Представљамо ти...

У овом пољу представља се живот и рад писаца чије текстове можеш прочитати у Читанци. Желели смо да ти их приближимо тако да схватиш да су и они, без обзира на то када су живели и стварали, попут нас – да имају успоне и падове, туге и радости, али наравно и велика дела због којих су заслужили да се њихови текстови нађу пред твојим очима.

Бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака

Народне епске песме старијих времена (избор)

Народна епска песма *Свети Саво*

Народна епска песма *Женидба Душанова* (одломак)

Народна епска песма *Урош и Мрњавчевићи*

Народна епска песма *Зигање Скадра*

Вук Стефановић Караџић, *Житије Ајдук Вељка Пејровића* (одломак)

Грчки митови

Густав Шваб, *Херакле* (одломак)

Роберт Гревс, *Ахилејева срица* (одломак)

Кључне речи: народна песма; епика; Немањићи;
Мрњавчевићи; задужбина; биографија; мит; хипербола;
поређење; епитет; десетерац; портрет; јунаштво

Народне епске песме старијих времена

(избор)

Народне епске песме старијих времена прослављале су периоде „до пропасти царства и господства српског”. У својој подели Вук Стефановић Караџић ове песме је назвао „пјесме јуначке најстарије”. У њима се помињу личности из породичних лоза Немањића, Мрњавчевића, Хребељановића, Бранковића, Јакшића, Црнојевића...

Свети Саво

Манастири су вековима били важна средишта наше културе и писмености. У народним епским песмама често су обрађивани и мотиви зидања грађевина, нарочито манастира које су подигли Немањићи широм Србије. Зидање манастира је кључна тема и у следећој песми.

Грачаница – задужбина краља Милутина подигнута на Косову у првој половини XIV века (1321)

цар Немања – велики рашки жупан Стефан Немања (1114–1200), оснивач владарске породице Немањића

грош – врста новца; ситан новац, новчић

дукат – златник

бабо – отац

расковати – потрошити, расипати

наџак – старинско хладно оружје, врста буздована који с једне стране има секирицу, а с друге дугачки чекић

буздован (топуз) – средњовековно оружје, гвоздена кугла са дршком

ратови (рат, рахат) – део коњске опреме

Збор зборила господа 'ришћанска
код бијеле цркве Грачанице:
„Боже мили, чуда великога!
Куд се ђеде цар-Немање благо,
седам кула гроша и дуката?”
Ту се деси Немањићу Саво,
па говори господи 'ришћанској:
„Ој Бога вам, господо ришћанска!
не говор'те о мом родитељу,
не говор'те, не гријеш'те душе:
није бабо расковао благо
на наџак ни на буздоване,
ни на сабље ни на бојна копља,
ни добријем коњ'ма на ратове;
већ је бабо потрошио благо
на три славна српска намастира:
једну бабо саградио цркву:
б'јел Вилиндар насред Горе Свете,
красну славну себе задужбину,
вјечну кућу на ономе св'јету,
да се њему поје летурђија
оног св'јета, као и овога;
другу бабо саградио цркву:
Студеницу на Влаху Староме,
красну славну мајци задужбину,
својој мајци царици Јелени,

намастир – манастир, скупина зграда са централном црквом у којој живе монаси или монахиње

б'јел Вилиндар – Хиландар, српски манастир из XII века на Светој гори

Света гора – место на полуострву Халкидики, у северној Грчкој, на којем се налази 20 православних манастира

Влах Стари – планински предео између река Рашке и Студенице на истоку и Ибра и Лима на западу

летурђија – литургија, централна служба Богу (богослужење) у православној цркви

Студеница – задужбина Стефана Немање изграђена 1190. године у Рашкој (у близини Краљева)

задужбина – манастир, црква или друга грађевина коју неко подиже да би му се име спомињало после смрти

Миљешевка (Милешева) – задужбина краља Владислава, подигнута око 1225, недалеко од Пријепоља

мошти – посмртни остаци светитеља

благослов – добронамерна жеља, призивање божје милости на некога или нешто; срећа

вјечну кућу на ономе св'јету,
да с' и њојзи поје летурђија
оног св'јета, као и овога;
трећу бабо саградио цркву:
Миљешевку на Херцеговини,
красну славну Сави задужбину,
вјечну кућу на ономе св'јету,
да с' и њему поје летурђија
оног св'јета, као и овога.”
Углас викну господа 'ришћанска:
„Просто да си, Немањићу Саво!
Проста душа твојих родитеља!
Проста душа, а честито т'јело!
Што носили, свијетло вам било!
Што родили, све вам свето било!”
И што рече господа 'ришћанска
на састанку код бијеле цркве,
што гођ рекли, код Бога се стекло.

Милешева

Хиландар

Студеница

Трагом речи

1. Где се српска господа окупља? Због чега су се окупили? Ко су „господа ’ришћанска”? Шта им поручује Свети Сава? Како се понашају према Светом Сави? На које питање траже одговор? О каквом благу је реч?
2. Шта је Свети Сава одговорио „господи ’ришћанској”? У каквој су улози приказани Немањићи? Које се особине Савиног оца Немање истичу у песми? Образложи зашто су истакнуте баш те особине. Шта су задужбине? Које је све Немања наменио задужбине? Опиши како је господа прихватила Савине речи. Објасни значење речи *блајосиљати*. Наведи стихове у којима народ благосиља Светог Саву.
3. Размисли о улози коју је Свети Сава имао у нашој историји и одговори зашто је песма посвећена Светом Сави. Наброј манастире које је према овој песми саградио Савин отац Стефан Немања. Зашто је народни певач поменуо у овој песми Грачаницу, која није била саграђена у Немањино и Савино време?

Свет занимљивости

Сава Немањић, Свети Сава (око 1174–1235), световно име Растко, најмлађи је син Стефана Немање. Напустио је царски двор и замонашио се око 1192. у манастиру Ватопед на Светој гори. Био је први српски архиепископ, дипломата и писац.

„Свети Саво је по рођењу добио старо српско име Растислав, што значи онај који расте или узраста у слави. За младог Немањиног сина речено је да се никада није смејао, а да је увек био насмејан. Својом уздржљивошћу често би посрамио своје необуздане другове. Уместо да троши време на сујетне разоноде, он је читао озбиљне списе са пергамента, које му је отац набављао, нарочито оне о Вери Хришћанској и историји. Редовно је присуствовао богослужењима у цркви, молио се, постио и давао милостињу сиротињи. Сви су се дивили његовој чедности.”

(*Свети Сава, принц и просветитељ*, одломак)

Појмовник

Народна епска песма опева неку радњу, догађај, најчешће јуначко дело које се песмом чува од заборавља. Вук Стефановић Караџић је овакве песме назвао **јуначке**. Јунаци епских народних песама су митолошке, легендарне или историјске личности, најчешће необичних моћи и надљудске снаге. Према времену о којем певају, наше народне епске песме деле се на песме старијих, средњих и новијих времена. Унутар ових група могу се даље делити према теми о којој певају па тако постоје следећи тематски кругови: народне епске песме о Марку Краљевићу, о Косовском боју и кнезу Лазару, народне епске песме о хајдучима и ускоцима, народне епске о ослобођењу Србије и Црне Горе од Турака...

Женидба Душанова

(одломак)

У народним епским песмама говори се о догађајима из живота неког јунака од његовог рођења па до смрти. Женидби припада посебно место јер да би се оженио, јунак мора да савлада препреке и тако потврди своје јунаштво и мудрост. „Женидба Душанова” је једна од најлепших народних епских песама старијих времена са мотивом женидбе.

Цар Стјепан (Стефан Душан) испросио је у граду Леђану девојку Роксанду и кренуо са дванаест хиљада сватова по њу. Становници са подручја данашње Италије су се некада давно, у нашој народној књижевности, називали Латинима и према народном веровању сматрало се да су варалице. Роксандин отац, краљ Мијаило, жели да превари цара Душана и захтева од њега да не води сестриће Војиновиће, своје најбоље ратнике, под изговором да су пијанице и свађалице. Ипак, сестрићи Војиновићи, без знања цара Душана, пошаљу најмлађег, Милоша Војиновића, прерушеног у чобанина, не би ли се цару нашао у невољи.

цар Стјепан (Стефан)

– цар Душан (сви Немањићи су поред свог имена додавали име Стефан)

Леђан – у народној епској поезији чест назив за далеки град

механџија – власник механе, кафане

копања – дрвено корито за прање рубља начињено од балвана

мејдан – мегдан, двобој

телал – гласник, онај који објављује саопштења власти, добошар

бесједити – беседити, говорити

Кад се жени српски цар Стјепане,
на далеко запроси ђевојку,
у Леђану граду латинскоме,
у латинског краља Мијаила,
по имену Роксанду ђевојку;
цар је проси, и краљ му је даје.
[...]

Кад дођоше бијелу Леђану,
разапеше по пољу шаторе.
Зоб изиђе коњ’ма царевијем,
нема ништа коњу Милошеву.
Кад то виђе Милош Војиновић,
узе торбу на лијеву руку,
од зобнице једне те до друге,
док је своју пуну напунио;
па он оде тражит’ механџију:
„Механџија, дај да пијем вина!”
Механџија њему одговара;
„Ид’ одатле, црни Бугарине!
Да с’ донио Бугарску копању,
ако бих ти и усую вина;
за те нису чаше позлаћене!”
Погледа га Милош попријеко,
удари га руком уз образе,
колико га лако ударио,
три му зуба у грло сасуо.
Моли му се млади механџија:

„Не удри ме више, Бугарине!
Биће тебе вина изобиља,
ако цару неће ни достати.”
Милош не шће више ни искати,
већ сам узе, пак се напи вина.
Док се Милош мало поначини,
у том свану и ограну сунце.
Ал’ повика са града Латинче:
„Ој чујеш ли, српски цар Стјепане!
Ето доле под градом Леђаном
изиш’о је краљев заточнице,
зове тебе на мејдан јуначки,
ваља ићи мејдан дијелити,
или нећеш одавде изићи,
ни извести свата ни једнога,
а камо ли Роксанду ђевојку!”
Кад то зачу српски цар Стјепане,
он телала пусти у сватове,
телал виче и тамо и амо:
„Није л’ мајка родила јунака
и у свате цару опремила,
да за цара на мејдан изиђе?
Честита би њега учинио.”
Ал’ се нитко наћи не могаше.
Цар с’ удари руком по кољену:
„Јао мене до Бога милога!
Сад да су ми два сестрића моја,

кулаш – коњ
жућкастосиве боје

заточник – онај који
некоме обећа да ће
учинити нешто уместо
њега или да ће изаћи
на мегдан; борац за
нешто, бранилац,
заштитник

искати – питати,
молити, тражити

дорат – коњ
тамнориђе боје

ласно – лако

два сестрића, два Војиновића,
сад би они на мејдан изашли.”
Истом царе у бесједи беше,
Милош иде, а кулаша води
до пред шатор српског цар Стјепана:
„Је л’ слободно, царе господине,
да ја идем на мејдан у поље?”
Вели њему српски цар Стјепане:
„Јест слободно, млађано Бугарче!
Јест слободно, ал’ није прилике!
Ако згубиш млада заточника,
честита ћу тебе учинити.”
Узја Милош поамна кулаша,
па окрену од б’јела шатора,
заметнувши копље наопако,
говори му српски цар Стјепане:
„Не нос’, синко, копље наопако,
већ окрени копље у напредак,
јер ће ти се смијати Латини.”
Вели њему Милош Војиновић:
„Чувај, царе, ти господства твога!
Ако мене до невоље буде,
ја ћу ласно копље окренути;
ако ли ми не буде невоље,
донети га могу и овако.”
Па отиде низ поље Леђанско.

Гледале га Латинске ђевојке,
гледале га, пак су говориле:
„Боже мили! Чуда великога!
Каква је то царева замјена?!
Та на њему ни хаљина нема!
Весели се, краљев заточниче!
Немаш нашто сабље извадити,
нит’ је имаш о што крвавити.”
У то доба дође до шатора,
ђе заточник сједи под шатором,
за копље је свезао дората.
Вели њему Милош Војиновић:
„Устан’ море, бијело Латинче!
да јуначки мејдан дијелимо.”
Ал’ говори бијело Латинче:
„Ид’ одатле, црни Бугарине!
Немам о што сабље поганити,
кад на тебе ни хаљина нема.”
Ражљути се Милош Војиновић:
„Устан’ море, бијело Латинче!
На тебе су побоље хаљине,
с тебе ћу их на себе обући.”
Тад’ Латинче на ноге поскочи,
пак посједе поамна дората,
одмах оде пољем разиграват;
Милош њему стаде на биљези.

Паја Јовановић:
„Женидба цара Душана”

стати на биљегу –
изаћи на мегдан,
прихватити изазов

шестоперац – буздован
са шест пера (зубаца) на
кугли

бугар-кабаница –
велики чобански огртач
од вунене тканине

терзија – кројач

Бази копље бијело Латинче
на Милоша у прси јуначке;
Милош држи златна шестоперац,
на њега је копље дочекао,
пребио га на три половине.
Вели њему бијело Латинче;
„Чекај мало, црни Бугарине!
Лоше су ми копље подметнули,
док отидем, да копље пром’јеним.”
Пак побјеже преко поља равна,
ал’ повика Милош Војиновић:
„Стани мало, бијело Латинче!
Мило би ти било побјегнути!”
Пак поћера по пољу Латинче,
доћера га до леђанских врата,
ал’ леђанска врата затворена.
Пусти копље Милош Војиновић,
те прикова бијело Латинче,
прикова га за леђанска врата,
пак му русу одсијече главу,
кулашу је бази у зобницу;
па у’вати његова дората,
одведе га цару честитоме:
„Ето, царе, заточника главе.”
Цар му даде благо небројено:
„Иди, синко, те се напиј вина,
честита ћу тебе учинити.”

Тек што Милош сједе пити вина,
ал’ повика са града Латинче:
„Ето, царе, под Леђаном градом
на ливади три коња витеза,
под седлима и под ратовима,
и на њима три пламена мача,
врхови им небу окренути;
да прескочиш три коња витеза!
Ако ли их прескочити нећеш,
Нећеш изић, ни извест ђевојке.”
Опет телал викну по сватов’ма:
„Није л’ мајка родила јунака,
и у свате цару опремила,
да прескочи три коња витеза
и на њима три пламена мача?”
Тај се јунак наћи не могаше.
Ал’ ето ти млада Бугарина
пред шатора српског цар Стјепана:
„Је л’ слободно, царе господине,
да прескочим три коња витеза?”
„Јест слободно, моје драго д’јете!
Него скини бугар-кабаницу,
Бог убио онога терзију,
који ти је толику срезао!”
Говори му Милош Војиновић:
„Сједи, царе, пак пиј рујно вино,
не брини се мојом кабаницом!

Ако буде срце у јунаку,
кабаница неће ништа смести:
којој овци своје руно смета,
онђе није ни овце ни руна!”
Па он оде у поље Леђанско.
Када дође до добријех коња,
он проводи својега кулаша,
па кулашу своме проговара:
„Чекај мене у седло, кулашу.”
А он прође с оне друге стране,
заигра се преко поља равна,
и прескочи три коња витеза
и на њима три пламена мача,
устаи се на својем кулашу;
па он узе три коња витеза,
одведе их српском цар Стјепану.
Мало време за тим постојало,
ал’ повика са града Латинче:
„Хајде сада, царе Србљанине,
под највишу кулу у Леђану!
На кули је копље ударено,
на копљу је од злата јабука;
ти стријељај кроз прстен јабуку!”
Милош више не шће ни чекати,
већ он пита цара честитога:
„Је л’ слободно, царе господине,
да стријељам кроз прстен јабуку?”
„Јест слободно, мој рођени синко!”
Оде Милош под бијелу кулу,
запе стр’јелу за златну тетиву,
устријели кроз прстен јабуку,
пак је узе у бијеле руке,
однесе је цару честитоме.
Лијепо га царе обдарио.
Мало време за тим постојало,
ал’ повика са града Латинче:
„Ето, царе, под бијелом кулом
изишла су два краљева сина,
извели су три л’јепе ђевојке,
три ђевојке, све три једнолике,
и на њима рухо једнолико;

иди познај, које је Роксанда;
ако ли се које друге машиш,
нећеш изић’ ни изнијет’ главе,
а камоли извести ђевојке!”
Кад је царе р’јечи разумио,
он дозива Тодора везира:
„Иди, слуго, те познај ђевојку!”
Тодор му се право кунијаше:
„Нијесам је, царе, ни виђео,
јер су ми је по мраку извели,
када сам је ја прстеновао.”
Цар с’ удари руком по кољену:
„Јао мене до Бога милога!
Надмудрисмо и надјуначисмо,
пак нам оста цура на срамоту!”
Кад то зачу Милош Војиновић,
он отиде цару честитоме:
„Је л’ слободно, царе господине,
да ја познам Роксанду ђевојку?”
„Јест слободно, моје драго д’јете!
ал’ је јадно у те поуздање;
како ћеш ти познати ђевојку,
кад је нигда ни виђео ниси?”
Ал’ говори Милош Војиновић:
„Не брини се, царе господине,
кад ја бијех у Шари планини
код оваца дванаест хиљада,
за ноћ буде по триста јањаца
ја сам свако по овци познав’о;
Роксанду ћу по браћи познати.”
Вели њему српски цар Стјепане:
„Иди, иди, моје драго д’јете!
Ако Бог да, те познаш Роксанду,
даћу тебе земљу Скендерију
у државу за живота твога.”
Оде Милош низ поље широко,
Када дође, ће стоје ђевојке,
збаци с главе бугарску шубару,
скиде с леђа бугар-кабаницу –
засија се скерлет и кадифа,
засјаше се токе на прсима

чауш – старешина
над неколико
војника, гласник

и злаћене ковче на ногама:
сину Милош у пољу зелену,
као јарко иза горе сунце –
пак је простре по зеленој трави,
просу по њој бурме и прстење,
ситан бисер и драго камење.
Тад извади мача зеленога,
па говори трима ђевојкама:
„Која је ту Роксанда ђевојка,
нек савије скуте и рукаве,
нека купи бурме и прстење,
ситан бисер и драго камење;
ако ли се која друга маши,
вјера моја тако ми помогла,
осјећ’ ћу јој руке до лаката!”
Кад то чуше три л’јепе ђевојке,
обје крајње средњу погледаше,
а Роксанда у зелену траву;
сави скуте и свил’не рукаве,
пак покупи бурме и прстење,
ситан бисер и драго камење;
а ђевојке двије побјегоше.
Али Милош утећ’ им не даде,
веће обје у’вати за руке,
све три води пред цара Стјепана,
цару даде Роксанду ђевојку,
и даде му једну уз Роксанду,
а трећу је себе оставио.
Цар Милоша међу очи љуби,
ал’ још не зна, тко је и откуд је.
Повикаше кићени чауши:
„Спремајте се, кићени сватови!
вријеме је двору путовати!”
Спресише се кита и сватови,
поведоше Роксанду ђевојку.
Кад су били мало иза града,
ал’ говори Милош Војиновић:

„Господине, српски цар Стјепане!
Овђе има у Леђану граду,
има један Балачко војвода,
ја га знадем, и он ме познаје;
краљ га рани седам годин’ дана,
да рашћера кићене сватове
и да отме Роксанду ђевојку;
сад ће њега за нама послати.
На Балачку јесу до три главе:
из једне му модар пламен бије,
а из друге ’ладан вјетар дува;
кад два вјетра из глава изиђу,
Балачка је ласно погубити;
већ ви ид’те, водите ђевојку,
ја ћу овђе чекати Балачка,
не би ли га како оставио.”
Отидоше кићени сватови,
одведоше лијепу ђевојку,
оста Милош у гори зеленој
и са њиме три стотине друга.
[...]
Кад су били кроз поље Косово,
Милош хоће граду Вучитрну,
па говори српском цар Стјепану:
„Збогом, остај, мој мили ујаче!
мој ујаче, српски цар Стјепане!”
Тада се је царе досјетио,
да је оно Милош Војиновић,
па говори својему нећаку:
„Та ти ли си, дијете Милошу!
Та ти ли си, мој мили нећаче!
Благо мајци, која те родила,
и ујаку, који те имаде!
Зашто ми се од прије не кажеш?
Него сам те путем намучио
и конаком, и глади и жеђу?”
Тешко свуда своме без својега!

Трагом речи

1. Какве услове поставља краљ Мијаило? Која је права намера латинског краља у томе што од цара Душана тражи да не води сестриће? Откуд међу сватовима „млађано Бугарче”? Опиши изглед прерушеног Милоша. Пронађи опис у којем се види да је Милош племићког порекла. Упореди та два изгледа.
2. Када се открива права намера краља Мијаила? Како се цар Душан понаша кад открије превару Латина? На који начин прихвата Милошеву помоћ? Милош у песми од „наивног” и „простог” чобанина израста у вештог јунака. Како се цар Душан понаша према Милошу на почетку песме? Уочи како се мења царев однос према „млађаном Бугарчету”.
3. Колико пута је Милош помогао свом ујаку? Захтеви латинског краља постепено су све тежи. Како их Милош решава? Које особине показује у борбама? Наведи примере који показују Милошеву духовитост. Милош није само снажан већ и сналажљив. Издвој стихове који то потврђују. Милош показује и мудрост. Објасни његове речи: „Којој овци своје руно смета, онђе није ни овце ни руна.”
4. Прочитај целу песму и сазнај како се Милош Војиновић изборио с војводом Балачком. Пробај да замислиш војводу Балачка, а затим га, ако желиш, нацртај. Како тече мегдан с војводом Балачком? У којој књижевној врсти се појављују ликови слични Балачку? Уочи и објасни сличности између те врсте и ове песме. Какву је поуку из свега овога извукао српски цар Душан? Објасни њено значење.

Појмовник

О сукоба крчмара и Милоша Војиновића говоре следећи стихови са почетка песме „Женидба Душанова”: „колико га лако ударио, три му зуба у грло сасуо.” Они представљају пример употребе стилске фигуре која се зове **хипербола**. Њоме се нека особина најчешће преувеличава у толикој мери да не делује стварно.

Откривање правог Милошевог лика и скидање бугар-кабанице у песми је представљено стилском фигуром која се зове **поређење** (компарација): „Сину Милош у пољу зелену, као јарко иза горе сунце”. Овом врстом стилске фигуре доводе се у везу два појма или појаве са истим или сличним особинама (изненадно разоткривање Милоша упоређено је са блеском сунца када изађе иза горе која га је заклањала).

Свет занимљивости

Песма о женидби цара Душана не описује историјски догађај. Душанова жена звала се Јелена, а не Роксанда. У народним песмама Роксанда је типично име за Латинку или жену из краљевске породице. И жена краља Александра Великог, највећег војсковође у историји, звала се Роксанда. Овај детаљ указује и на различите везе наше традиције са културама других народа и мотивима који су обрађени и у писаним делима.

Краљ Душан је постао први српски цар 1345. године. Био је велики ратник, државник и законодавац. Он је, као и сви Немањићи, показивао велику пажњу према цркви, а осам месеци је с породицом боравио на Светој гори.

„Када је 1346. године из средишње Азије према западу кренуо смртоносни талас куге (‘црне смрти’), најбезбеднију заштиту људима су пружала само осамљена места. Једно од таквих, Света Гора, било је на Атонском полуострву, повезано узаним земљоузом за копно. Склањајући се испред пошасте, цар Душан је одабрао Свету Гору, где је стигао са породицом, женом Јеленом и сином Урошем, и ту остао до октобра 1348. године. Већ најстарији устав Свете Горе забрањивао је улазак жена у ову монашку државу, због чега изненађује чињеница о Јеленином боравку у светогорској средини. То за овакве изузетне прилике, изгледа, није било необично. Само четири деценије касније, када су најамници и Каталани пустошили крајеве Халкидичког полуострва, велики број избеглица потражио је заштиту у светогорским манастирима, што је упечатљиво описао даровити ученик Данила II у житију свог учитеља. Међу избеглицама је био велики број жена и женске деце.”

Цар Душан са породицом
(фреска у манастиру Дечани)

(Ђорђе Трифуновић, *Са светогорских извора*, одломак)

Радионица

Прочитај песму „Женидба краља Вукашина” и уочи начин на који краљ Вукашин савлађује препреке на које наилази. Упореди ову песму са песмом „Женидба Душанова”. Обрати пажњу на лик Вукашиновог противника, војводу Момчила, и издвој његове особине.

Урош и Мрњавчевићи

Последњи владар из династије Немањића је син цара Душана, цар Урош. Сусрет Душановог наследника и браће Мрњавчевић на пољу Косову, опеван у народној епској песми „Урош и Мрњавчевићи”, никада се није догодио у историји. У народном предању последњи Немањић остао је упамћен као Урош Нејаки јер је као младић дошао на српски царски престо, без владарског искуства и снаге да се избори са српским великашима који су се по Душановој смрти осилили и распарчали царство. Ова народна епска песма управо о томе говори.

табор – војнички логор

убаво – лепо

Самодрежа – црква на Косову, у околини Вучитрна

шиљати – слати

протопоп – прота; свештеник

канџија (камџија) – дуга танка узица или ремен причвршћен на дршку којом се гоне животиње, бич

староставан – стародреван, потиче из далеке прошлости

староставне (старославне) књиге – стари списи у којима су се чували историјски подаци

јутрење – јутарње богослужење

Састала се четири табора
на убаву на пољу Косову
код бијеле Самодреже цркве:
једно табор Вукашина краља,
друго табор деспота Угљеше,
треће табор војевode Гојка,
а четврто царевић-Уроша;
цареви се отимљу о царство,
међу се се хоће да поморе,
злаћенима да пободу ножи,
а не знаду на коме је царство.
Краљ Вукашин вели: „На мене је!”
Деспот Угљеш’: „Није, нег’ на мене!”
Војвод’ Гојко: „Није, нег’ на мене!”
Ђути нејак царевић Урошу,
ђути д’јете, ништа не бесједи,
јер не смије од три братијенца,
братијенца, три Мрњавчевића.
Пише књигу Вукашине краљу,
пише књигу и шиље чауша
до Призрена, града бијелога,
до онога протопоп-Недељка,
нека дође на Косово равно,
да он каже на коме је царство:
он је св’јетла цара причестио,
причестио и исповједио,
у њега су књиге староставне.
Пише књигу деспоте Угљеша,
пише књигу и шиље чауша

до Призрена, града бијелога,
до онога протопоп-Недељка;
трећу пише војевода Гојко,
и он шиље огњена чауша;
а четврту царевић Урошу,
пише књигу и шиље чауша.
Сва четири ситне књиге пишу
и пошиљу огњене чауше
све потајно један од другогa.
Састаше се четири чауша
у Призрену, граду бијеломе,
код дворова протопоп-Недељка.
Али прота дома не бијаше,
но у цркви бјеше на јутрењи,
на јутрењи и на летурђији.
Кол’ко с’ силни огњени чауши,
колико су силни од силнијех,
те не кћеше коње одјахати,
но у цркву коње нагонише,
потегоше плетене канџије,
ударају протопоп-Недељка:
„Брже хајде, протопоп-Недељко,
брже хајде на Косово равно,
да ти кажеш на коме је царство;
ти си св’јетлог цара причестио,
причестио и исповједио,
у тебе су књиге староставне, –
јал’ ћеш сада изгубити главу!”
Сузе рони протопоп-Недељко,

док у цркви закон савршимо – док се не заврши богослужење

звекир – круг или кугла од метала која виси на улазним вратима или поред њих и служи да се њиме на врата покуца

не била ти моја 'рана клета – ове речи су врста заклетве: нека ти не буде проклето млеко (храна) којим сам те дојила (хранила)

Шарин – Шарац, коњ Краљевића Марка

Сузе рони па њима говори:
„Одбијте се, силни од силнијех,
док у цркви закон савршимо,
знати ће се на коме је царство!”
Тако су се они узмакнули.
А кад закон Божји савршише,
изљегоше пред бијелу цркву;
тад говори протопоп Недељко:
„Ђецо моја, четири чауша,
ја сам св'јетла цара причестио,
причестио и исповједио,
ал' га нисам питао за царство,
већ за грије што је сагр'јешии;
но идите у Прилепа града,
до дворова Краљевића Марка,
а до Марка, до мојега ђака;
код мене је књигу научио,
код цара је Марко писар био,
у њега су књиге староставне,
и он знаде на коме је царство;
ви зовите на Косово Марка,
хоће Марко право казивати,
јер се Марко не боји никога,
разма једног Бога истинога.”
Отидоше четири чауша,
отидоше ка Прилепу граду,
б'јелу двору Краљевића Марка.
Кад су били пред бијеле дворе,
ударише звекиром на врата.
То зачула Јевросима мајка,
па дозива свога сина Марка:
„Сине Марко, моје чедо драго,
тко удара звекиром на врата?
Баш ка' да су бабови чауши!”
Уста Марко те отвори врата,
Чауши се поклонише Марку:
„Божја т' помоћ, господару Марко!”
А Марко их омилова руком:
„Добро дошли, моја ђецо драга!
Јесу л' здраво Србљи витезови,

и честити цареви и краљи?”
Чауши се смјерно поклонише:
„Господару, Краљевићу Марко,
све је здраво, али није мирно:
господа се тешко завадила
на Косову пољу широкоме,
код бијеле Самодреже цркве,
и они се отимљу о царство,
међу се се хоће да поморе,
злаћенима да пободу ножи,
а не знаду, на коме је царство;
тебе зову на Косово равно,
да им кажеш на коме је царство.”
Оде Марко у господске дворе,
пак дозива Јевросиму мајку:
„Јевросима, моја мила мајко,
господа се јесу завадила
на Косову пољу широкоме,
код бијеле Самодреже цркве,
и они се отимљу о царство,
међу се се хоће да поморе,
злаћенима да пободу ножи,
а не знаду, на коме је царство;
мене зову на поље Косово,
да им кажем на коме је царство.”
Кол'ко Марко тежио на правду,
тол'ко моли Јевросима мајка:
„Марко сине, једини у мајке,
не била ти моја 'рана клета,
немој, сине, говорити криво,
ни по бабу, ни по стричевима,
већ по правди Бога истинога!
Немој, сине, изгубити душе;
боље ти је изгубити главу,
него своју огр'јешити душу!”
Узе Марко књиге староставне,
па опреми себе и Шарина;
Шарину се на рамена баци, –
отидоше на Косово равно.
Кад су били краљеву шатору,

рече тада Вукашине краље:
„Благо мене до Бога милога!
ето мене мога сина Марка,
он ће казат на мене је царство:
од оца ће останути сину.”
Марко слуша, ништа не говори,
на шатора не окреће главу.
Кад га виђе Угљеша војвода,
тад Угљеша ријеч говорио:
„Благо мене, ето ми синовца,
он ће казат на мене је царство!
Кажи, Марко, на мене је царство:
оба ћемо братски царовати!”
Шути Марко, ништа не бесједи,
на шатора не окреће главу.
Кад га виђе војвода Гојко,
таде Гојко ријеч говорио:
„Благо мене, ето ми синовца,
он ће казат на мене је царство!
Кад је Марко још нејачак био,
ја сам Марка врло миловао,
у свилена њедра увијао,
кано красну од злата јабуку;
куд сам гође на коњу ходио,
све сам Марка са собом водио;
кажи, Марко, на мене је царство:
ти ћеш, Марко, први царовати,
а ја ћу ти бити до кољена!”
Шути Марко, ништа не говори,
на шатора не окреће главу,
право оде бијелу шатору,
ка шатору нејака Уроша,
догна Шарца цару до шатора,
онђе Марко Шарца одсједнуо.
Кад га виђе нејаки Урошу,
лако скочи са свил’на душека,
лако скочи, паке проговори:
„Благо мене, ето мога кума,
ето кума, Краљевића Марка,
он ће казат на коме је царство!”

Руке шире, у грла се грле,
у бијело цјеливају лице,
за јуначко питају се здравље,
па сједоше на свил’на душека.
Тако мало време постојало,
данак прође, тавна ноћца дође.
Кад ујутру јутро освануло,
и пред црквом звона ударише,
сва господа дошла на јутрење;
у цркви су службу савршили,
излегоше из бијеле цркве,
у столове пред цркву сједнули,
шећер ију, а ракију пију;
Марко узме књиге староставне,
књиге гледа, а говори Марко:
„А мој бабо, Вукашине краљу,
мало л’ ти је твоје краљевине?
Мало л’ ти је? – Остала ти пуста!
Већ с’ о туђе отимате царство!
А ти, стриче, деспоте Угљеша,
мало л’ ти је деспотства твојега?
Мало л’ ти је? – Остало ти пусто!
Већ с’ о туђе отимате царство!
А ти, стриче, војвода Гојко!
Мало л’ ти је војводства твојега?
Мало л’ ти је? – Остало ти пусто!
Већ с’ о туђе отимате царство!
Видите ли, Бог вас не видио!
Књига каже на Урошу царство,
од оца је остануло сину,
ђетету је од кољена царство;
њему царство царе наручио
на самрти кад је починуо.”
Кад то зачу Вукашине краљу,
скочи краљу од земље на ноге,
па потрже злаћена ханцара,
да убоде свога сина Марка,
бјежи Марко испред родитеља,
јер се њему, брате, не пристоји
са својим се бити родитељем,

ханџар – велики
нож, јатаган

проклињати –
бацити на неког
клетву речима
којима се призива
зло

благослов –
добронамерна жеља,
призивање божје
милости на некога
или нешто; срећа

дирек – стуб

бјежи Марко око б'јеле цркве,
око б'јеле цркве Самодреже,
бјежи Марко, а ћера га краљу,
док су трипут коло саставили
око б'јеле Самодреже цркве,
готово га бјеше сустигао,
ал' из цркве нешто проговара:
„Бјеж' у цркву, Краљевићу Марко!
Видиш, ће ћеш данас погинути,
погинути од свог родитеља,
а за правду Бога истинoга.”
Црквена се отворише врата,
Марко бјежи у бијелу цркву,
за њиме се врата затворила.
Краљ допаде на црквена врата,
по диреку удари ханџаром,
из дирека крвца покапала,
тад' се краље био покајао,
те је ријеч био говорио:
„Леле мене до Бога једнога,

ђе погубих свога сина Марка.”
Ал' из цркве нешто проговара:
„А чујеш ли, Вукашине краље,
ти нијеси посјекао Марка,
већ пос'јече Божјега анђела.”
На Марка је врло жао краљу,
те га љуто куне и проклиње:
„Сине Марко, да те Бог убије!
Ти немао гроба ни порода!
И да би ти душа не испала,
док турскога цара не дворио!”
Краљ га куне, цар га благосиља:
Куме Марко, Бог ти помогао!
Твоје лице св'јетло на дивану!
Твоја сабља сјекла на мејдану!
Нада те се не нашло јунака!
Име ти се свуда спомињало,
док је сунца и док је мјесеца!”
Што су рекли, тако му се стекло.

Трагом речи

1. Због чега се браћа Мрњавчевић свађају? Шта се десило с царством? Наведи особине браће Мрњавчевић. Који од браће је најупорнији? Пронађи стихове из којих видимо њихову моћ и силу. Зашто нико не сме да пресуди чије је царство?
2. Које прво Мрњавчевићи шаљу своје изасланике? Зашто је баш Марко одабран да пресуди у свађи? Како се великаши понашају према Марку Краљевићу? Уочи разлику у исказивању добродошлице приликом Марковог доласка. Шта све Мрњавчевићи нуде Марку да би пресудио у њихову корист? Како је представљен царевић Урош? Зашто се Урош обрадовао кад је видео Марка?
3. Како разумеш речи мајке Јевросиме упућене сину Марку? Размисли зашто је овај стих постао омиљена народна пословица. Који идеал је за Јевросиму и Марка најважнији? Чија жена је била Јевросима? Како је пресудио Марко Краљевић? Шта чини Вукашин Мрњавчевић? Својим речима искажи поруке песме.
4. Прочитај последње стихове у песми. Шта чини Вукашин, а шта Урош? Како разумеш клетву, а како благослов ликова? Сазнај што више података о Марку Краљевићу. Упореди стихове које казује Вукашин са историјским чињеницама о Марку. У народним песмама и легендама Марко Краљевић је највећи српски јунак и заштитник. Упореди стихове у којима се Марко благосиља с легендама о њему.
5. Протумачи **кључне речи** којима се представљају обележја главних ликова: Мрњавчевићи – **сила, властољубље...**; Урош Нејаки – **младост, наивност...**; Марко и Јевросима – **праведност...**

Свет занимљивости

Вукашин Мрњавчевић (владао 1366–1371) био је српски средњовековни великаш и краљ који је имао поседе у западној Македонији. Према предању, порекло води од оца Мрњаве, господара у области око реке Неретве. Народна традиција запамтила је Вукашина као самовољног великаша који се одметнуо од Душановог сина, цара Уроша.

У неким песмама Вукашин је ујак, кум или старатељ Нејаког Уроша. Недостојно понашање према Урошу показивао је и Вукашинов брат, деспот Угљеша, и историјски непознат брат Гојко. Вукашин Мрњавчевић је, према предањима, на превару убио цара Уроша у лову, али га је потом стигла заслужена казна – убио га је слуга на једном извору и узео му златну колајну (крст), а вода у извору од тада је постала горка. Иако су у народној традицији запамћени као негативне личности, браћа Мрњавчевић су погинула у Маричкој бици (1371), а цар Урош умро је два месеца после њихове смрти, тако да историјски није тачно да га је убио краљ Вукашин.

Марко Краљевић (владао 1331–1395), српски средњовековни владар, син је Вукашина Мрњавчевића. У песмама, приповеткама и предањима израстао је у најпознатијег српског јунака, који је живео три века, борио се с Турцима и био заштитник сиротиње и бранилац правде. У стварности, Марко је као владар био у вазалном односу према турској власти.

Појмовник

Речи које се понављају у песми, као што су *бијеле* (цркве), *св'јећила* (цара), *стијаросијавне* (књиге), *оћњена* (чауша), *јосјодске* (дворе), *злаћена* (ханџара), јесу „украсне” речи које стоје уз главну реч и ближе је одређују. Оне представљају **стилску фигуру** која се назива **епитет**. Уколико се стално појављују уз неке именице у народним лирским и епским песмама (*бијела црква*, *бојна кољѝа*, *вјерна љуба*), ове речи се називају **стални епитети**.

Путоказ

Епитети стоје уз именицу и показују неку њену особину. Често њихову улогу остварују придеви. Епитет се не поклапа увек с појмом атрибута, јер је атрибут свака реч која ближе одређује именицу, а епитети су речи које истичу неку битну особину те именице.

О служби придева у реченици погледај у *Грамаиѝници* на стр. 36.

Зидање Скадра

Зидање градова, цркава и манастира чест је мотив у народним епским песмама. Према народном веровању, натприродне силе спречавају зидање док се не удовољи њиховим жељама, односно док градитељи не уграде неку жртву у темеље здања. Читајући ову песму, упознаћеш се са тужном судбином младе Гојковице.

интови – кочије

неимар – грађевинар,
архитекта

харчити – трошити

Град градила три брата рођена,
до три брата три Мрњавчевића:
једно бјеше Вукашине краље,
друго бјеше Угљеша војвода,
треће бјеше Мрњавчевић Гојко;
Град градили Скадар на Бојани,
град градили три године дана,
три године са триста мајстора;
не могаше темељ подигнути,
а камоли саградити града:
што мајстори за дан га саграде,
то све вила за ноћ обаљује.
Кад настала година четврта,
тада виче са планине вила:
„Не мучи се, Вукашине краље,
не мучи се и не харчи блага!
не мо'ш, краље, темељ подигнути,
а камоли саградити града,
док не нађеш два слична имена,
док не нађеш Стоју и Стојана,
а обоје брата и сестрицу,
да зазиђеш кули у темеља:
тако ће се темељ обдржати,
и тако ћеш саградити града.”
Кад то зачу Вукашине краље,
он дозива слугу Десимира:
„Десимире, моје чедо драго,
досад си ми био вјерна слуга,
а од саде моје чедо драго!
'Ватај, сине, коње у интове,
и понеси шест товара блага,
иди, сине, преко б'јела св'јета,
те ти тражи два слична имена,

тражи, сине, Стоју и Стојана,
а обоје брата и сестрицу;
јали отми, јал' за благо купи,
довеи их Скадру на Бојану,
да зиђемо кули у темеља,
не би л' нам се темељ обдржао,
и не би ли саградили града.”
Кад то зачу слуга Десимире,
он ухвати коње у интове,
и понесе шест товара блага;
оде слуга преко б'јела св'јета,
оде тражит' два слична имена.
Тражи слуга Стоју и Стојана,
тражи слуга три године дана,
ал' не нађе два слична имена,
ал' не нађе Стоје и Стојана,
па се врну Скадру на Бојану,
даде краљу коње и интове,
и даде му шест товара блага:
„Ето, краље, коњи и интови,
и ето ти шест товара блага,
ја не нађох два слична имена,
ја не нађох Стоје и Стојана.”
Кад то зачу Вукашине краљу,
он подвикну Рада неимара,
Раде викну три стотин' мајстора,
гради краље Скадар на Бојани,
краље гради, вила обаљује,
не да вила темељ подигнути,
а камоли саградити града!
Па дозивље из планине вила:
„Море, чу ли? Вукашине краљу!
Не мучи се и не харчи блага,

ложница – спаваћа
соба, спаваоница

земан – време

јетрвица (јетрва) –
жена мужевљевог брата;
деверова жена

кротко – смирено,
добродушно, благо

не мо'ш, краље, темељ подигнути,
а камоли саградити града!
Но ето сте три брата рођена,
у свакога има вјерна љуба.
Чија сјутра на Бојану дође
и донесе мајсторима ручак,
зиђите је кули у темеља,
тако ће се темељ обдржати,
тако ћете саградити града.”
Кад то зачу Вукашине краљу,
он дозива два брата рођена:
„Чујете ли, моја браћо драга!
Ето вила са планине виче,
није вајде, што харчимо благо,
не да вила темељ подигнути,
а камоли саградити града!
Још говори са планине вила:
ев' ми јесмо три брата рођена,
у свакога има вјерна љуба.
Чија сјутра на Бојану дође
и донесе мајсторима ручак,
да ј' у темељ кули узидамо,
тако ће се темељ обдржати,
тако ћемо саградити града.
Но јел', браћо, Божја вјера тврда,
да ниједан љуби не докаже,
већ на срећу да им оставимо,
која сјутра на Бојану дође?”
И ту божју вјеру зададоше,
да ниједан љуби не докаже.
У том их је ноћца застанула,
отидоше у бијеле дворе,
вечераше господску вечеру,
оде сваки с љубом у ложницу.
Ал' да видиш чуда великога!
Краљ Вукашин вјеру погазио,
те он први својој љуби каза:
„Да се чуваш, моја вјерна љубо!
Немој сјутра на Бојану доћи
ни донијет' ручак мајсторима,
јер ћеш своју изгубити главу,

зидаће те кули у темеља.”
И Угљеша вјеру погазио,
и он каза својој вјерној љуби:
„Не превар' се, вјерна моја љубо!
Немој сјутра на Бојану доћи
ни донијет' мајсторима ручак,
јера хоћеш млада погинути,
зидаће те кули у темеља!”
Млади Гојко вјеру не погази,
и он својој љуби не доказа.
Кад ујутру јутро освануло,
поранише три Мрњавчевића,
отидоше на град на Бојану.
Земан дође да се носи ручак,
а редак је госпођи краљици.
Она оде својој јетрвици,
јетрвици, љуби Угљешиној:
„Чу ли мене, моја јетрвице!
Нешто ме је забољела глава,
тебе здравље, пребољет' не могу;
но понеси мајсторима ручак.”
Говорила љуба Угљешина:
„О јетрво, госпођо краљице!
Нешто мене забољела рука,
тебе здравље, пребољет' не могу,
већ ти збори млађој јетрвици.”
Она оде млађој јетрвици:
„Јетрвице, млада Гојковице!
Нешто ме је забољела глава,
тебе здравље, пребољет' не могу;
но понеси мајсторима ручак.”
Ал' говори Гојковица млада:
„Чу ли, нано, госпођо краљице,
ја сам рада тебе послушати,
но ми лудо чедо некупато,
а бијело платно неиспрато.”
Вели њојзи госпођа краљица:
„Иди”, каже, „моја јетрвице,
те однеси мајсторима ручак,
ја ћу твоје изапрати платно,
а јетрва чедо окупати.”

Нема шта ће Гојковица млада,
 већ понесе мајсторима ручак.
 Кад је била на воду Бојану,
 угледа је Мрњавчевић Гојко;
 јунаку се срце ражалило,
 жао му је љубе вијернице,
 жао му је чеда у кол'јевци,
 ђе остаде од мјесеца дана,
 па од лица сузе просипаше.
 Угледа га танана невјеста,
 кротко ходи, док до њега приђе,
 кротко ходи, тихо бесјеђаше:
 „Што је тебе, добри господару,
 те ти рониш сузе од образа?”
 Ал' говори Мрњавчевић Гојко:
 „Зло је, моја вијернице љубо!
 Имао сам од злата јабуку,
 па ми данас паде у Бојану,
 те је жалим, прегорет' не могу.”

Не сјећа се танана невјеста,
 но бесједи своме господару:
 „Моли Бога ти за твоје здравље,
 а салићеш и бољу јабуку.”
 Тад' јунаку грђе жао било,
 па на страну одвратио главу,
 не шће више ни гледати љубу.
 А дођоше два Мрњавчевића,
 два ђевера Гојковице младе,
 узеше је за бијеле руке,
 поведоше у град да уграде,
 подвикнуше Рада неимара,
 Раде викну до триста мајстора;
 ал' се смије танана невјеста,
 она мисли, да је шале ради.
 Турише је у град уграђиват';
 оборише до триста мајстора,
 оборише дрвље и камење,
 узидаше дори до кољена,
 још се смије танана невјеста,
 још се нада, да је шале ради.
 Оборише до триста мајстора,
 оборише дрвље и камење,
 узидаше дори до појаса:
 тад отежа дрвље и камење,
 онда виђе, шта је јадну нађе,
 љуто писну, како љута гуја,
 па замоли два мила ђевера:
 „Не дајте ме, ако Бога знате!
 Узидати младу и зелену!”
 То се моли, ал' јој не помаже;
 јер ђевери у њу и не гледе.
 Тад се прође срама и зазора,
 паке моли свога господара:
 „Не дај мене, добри господару,
 да ме младу у град узидāju,
 но ти прати мојој старој мајци,
 моја мајка има доста блага,
 нек' ти купи роба ил' робињу,
 те зидајте кули у темеља.”
 То се моли, но јој не помаже.

А кад виђе танана неvjеста,
да јој више молба не помаже,
тад се моли Раду неимару:
„Богом брате, Раде неимаре
остави ми прозор на дојкама,
истури ми моје б'јеле дојке,
каде дође мој нејаки Јово,
каде дође, да подоји дојке.”
То је Раде за братство примио,
остави јој прозор на дојкама,
па јој дојке у поље истури,
када дође нејаки Јоване,
када дође, да подоји дојке.
Опет, тужна, Рада дозивала:
„Богом брате, Раде неимаре!
остави ми прозор на очима,
да ја гледам ка бијелу двору,

кад ће мене Јова доносити
и ка двору опет односити.”
И то Раде за братство примио,
остави јој прозор на очима,
те да гледа ка бијелу двору,
каде ће јој Јова доносити,
и ка двору опет односити.
И тако је у град уградише,
па доносе чедо у кол'јевци,
те га доји за неђељу дана,
по неђељи изгубила гласа;
ал' ђетету онђе иде 'рана:
дојише га за годину дана.
Како таде, тако и остаде,
да и данас онђе иде 'рана;
зарад' чуда, и зарад' лијека,
која жена не има млијека.

Трагом речи

1. Који је био први вилин захтев? Како су Мрњавчевићи покушали да га испуне? Зашто је њен последњи захтев био још строжи од претходног? На који начин су поступили Угљеша и Вукашин Мрњавчевић? Наведи особине Мрњавчевића, али се присети и песме „Урош и Мрњавчевићи”. Како је Гојко Мрњавчевић поступио? Објасни разлике које уочаваш међу карактерима три брата.
2. Наведи стихове у којима се види Гојково поштење. Опиши сусрет Гојковице и њеног мужа. Објасни његове речи кад види да љуба носи мајсторима ручак: „Зло је, моја вијернице љубо! Имао сам од злата јабуку, па ми данас паде у Бојану, те је жалим, прегорет' не могу!” На кога је мислио говорећи о златној јабуци? Зашто се Гојко служи оваквим начином изражавања? Како се понаша Гојкова жена током узиђивања? Шта моли Рада Неимара? Како се понаша Раде Неимар?
3. Образложи какво значење има узиђивање младе Гојковице у темеље града. У томе ти може помоћи текст у нашем „Свету занимљивости” на страни 27.

Радионица

Прочитај још једном песму и начини поднаслов (план текста) тако што ћеш издвојити кључне догађаје и именовати их својим речима (нпр. вила руши град, потрага за жртвама, заклетва) или стиховима из песме (нпр. „Што мајстори за дан га саграде, то све вила за ноћ обаљује.”).

Свет занимљивости

Примитивни народи приносили су жртве животињама за које су веровали да су божанске (вук, лав, змија, рибе итд.), а у народним приповеткама често се помињу случајеви да су неким фантастичним бићима (попут ала, аждаја и змајева) приношене на жртву младе девојке. Људи су веровали да богови, натприродне силе и митолошка бића попут вила неће без приношења жртве дозволити да се сазида нека грађевина или оствари велико дело. Такво веровање забележено је и у песми „Зидање Скадра”.

Град Скадар на Бојани налази се на југоисточној обали Скадарског језера, у северозападној Албанији. Скадар је изграђен много раније него што су Мрњавчевићи живели, али за песму „Зидање Скадра” важнија је легенда о узиђивању младе девојке у темеље града. Вода која се појављује између камених блокова на главном улазу и беличасти траг на зидинама у народу се тумачи као млеко из груди зазидане младе жене и мајке које и данас тече.

Појмовник

У дугој традицији казивања народних епских песама настале су бројне особине по којима су ове песме препознатљиве. Све те особине чине епску технику или **епски стил** народних епских песама. Ево неких од најчешћих особина епског стила:

- У средишту је **догађај** из живота легендарне или историјске личности: бојеви и ратови, женидба, подвизи, мегдани, сусрети са чудесним бићима...
- О догађајима се приповеда **објективно**.
- Честа је употреба **дијалога** и **описа** који доприносе динамичности и сликовитости у приказивању ликова и радње.
- Многе народне епске песме почињу и завршавају се на сличан или исти начин. Поред ових **устаљених** (стереотипних) **почетака** и **завршетака**, постоје и друга **општа места**, као што су понављања, набрајања, описи бојева према устаљеном обрасцу (формули)... Некада су ова места веома развијена па прерастају у читаве **епизоде** које успоравају главни ток радње.

Најчешћи стих у народним епским песмама јесте стих од 10 слогова који се зове **епски** или **јуначки десетерац**. У њему постоји једна стална пауза (цезура) која дели стих на две целине а јавља се увек после 4. слога. У народним лирским песмама такође се јавља стих од 10 слогова код кога се цезура може јавити и након 5. слога. Овакав десетерац назива се **лирским десетерцем**.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
епски десетерац	Град	гра	ди	ла	три	бра	та	ро	ђе	на
лирски десетерац	Вра	ти	се	Сми	љо	мај	ка	те	зо	ве

Вук Стефановић Караџић

Житије Ајдук Вељка Петровића

(одломак)

Поред тога што је сакупљао народне умотворине (народне песме, пословице, загонетке итд.), Вук Стефановић Караџић је и описивао историјске догађаје и личности свог доба. Хајдук Вељко Петровић, војвода Неготинске Крајине, био је Вуков пријатељ и један од највећих јунака Првог српског устанка о чијем је кратком животу Вук написао биографију.

Када је имао четрнаест година, хајдук Вељко је напустио породицу и почео да ради различите послове: чувао је овце, послуживао чобане... Једне вечери није скувао вечеру за свог газду, па је, да би избегао батине, побегао у хајдуке. Године 1804. прикључио се устаницима и постао хајдучки старешина, а затим се прогласио господарем Неготинске Крајине.

До краја живота био је изузетан јунак, често у сукобу са осталим српским војводама. Овај одломак говори о одбрани Неготина и Вељковој смрти 1813. године.

житије – биографија или представљање нечијег живота од рођења до смрти

ајдук – хајдук

узбити – одбити напад

раброст – храброст

солдат – војник

уступити – одступити, повући се; предати (се)

Адакале – острво на Дунаву

прикучивати – примичати, приближавати

пустимичке – надомак; надохват

кумбара – посебна врста старог топа; граната

Кад се војска турска прикупи у Видин, онда се дигну неколике 'иљаде турски' коњика, те пређу преко Тимока, само да виде како је; но Вељко и' дочека око Буковче и срећно и' узбије натраг. Потом трећи дан удари сва сила турска, с топовима и са свом оправом, те пређе преко Тимока. Он истина с оно своје војске, што је могао извести из шанчева, изиђе опет пред Турке, и са неисказаном храброшћу удари, да би и' опет узбио; но шта је он са своји' 3–400 коњика и с толико влашки' солдата у равну пољу могао учинити турској војсци од 15–16000? С једном се војском тукао, а двије су, три обилазиле, да му зађу с леђа; и тако он уступи, и измичући се пред Турцима дође у Неготин. Ту ноћ изиђе опет из Неготина, те удари на Турке; но Турци се одрже. И тако је послје неколико дана сваки дан изилазио у поље и са неисказаном 'раброшћу тукао се с Турцима, но Турци се утврде и пограде шанчеве око Неготина. Турцима дође у помоћ Реџеп из Адакале, и каравлашки кнез Караџа, и сам велики везир, Рушић-паша; а у њега и од оно мало војске, што је имао, изгину и изране се најбољи јунаци. Турци су се сваку ноћ кроз земљу ближе прикучивали к српским шанчевима, и најпослије су се тако близу били прикучили да су се батинама пустимичке могли тући. Ту већ сад другога боја није било, осим са шанчева из топова и из кумбара и из пушака. Турци све куле неготинске топовима и кумбарама развале и оборе, и сама она највећа кула, ђе је он сједио, падне, и он сиђе у подрум. Најпослије му нестане џебане, особито танета и топовски' и пушчани', зато покупи сва калајна кандила и

џебана – муниција

кандило – мала
стаклена посуда
напуњена уљем у
којој гори жижак
(фитиљ)

метати – стављати

тане – пушчано зрно

талијер – врста
старог новца од
сребра, сребрњак

Совјет –
Правитељствујући
совјет србски је био
први облик цивилне
власти у устаничкој
Србији, формиран
1805. године. Први
председник Совјета
је био Прота Матеја
Ненадовић

наија – нахија, округ

Младен – мисли се
на војводу из Првог
српског устанка
који се звао Младен
Миловановић

шанац – дубок ров с
насипом који штити
војнике

табља – врста
постоља за топ

индат – помоћ

војевати – ратовати

кашике и тањире, те растопи на пушчана танета; а у топове је, кад су негђе Турци чинили јуриш, метао најпослије и талијере.

Још испочетка, како је виђео, да му џебане нестаје, писао је Совјету у Биоград, да му пошљу џебане; и кривио и, што за раније нијесу то уредили и више му џебане послали; и најпослије пријетио им, говорећи: „Ако Бог да, те ову рану преболим, која је сад на мени (тј. ако изиђе жив из Неготина), оћемо се на зиму питати, како се држи царевина.” Из Биограда пошаљу му одма’ (по ономе истом пријатељу, који му је говорио, да се не затвара у Неготин) једну лађу топовски’ танета, и наредe, да се барута и пушчане џебане узме из Пореча, и да му се како пошље, ако буде могуће; но то све за њега стигне доцкан у Пореч, а ни осталима се не могне унијети у Неготин. Такођер је писао и Младену, да му се пошље помоћ, као што је било уговорено; но Младен, уздајући се у Вељково јунаштво, мислио је да Неготин неће тако ласно пропасти, а што ће се Вељко мало више намучити, није марио, него је још говорио: „Кад је мир, њему се пјесма пјева и по 10 музиканта за ручком свирају: нек се држи сад.” И тако одгађајући од данас до сјутра, не пошље му помоћи.

Сад већ како су се Турци тако прикучили, и није се више могло излазити напоље да се с њима бије, он је и дан и ноћ ’одао по шанчевима и људе слободио и уређивао да чувају добро. Тако једно јутро (први дана мјесеца августа) изиђе у један мали шанац, и на табљама стане наређивати и казивати, како ће се нешто заградити и поправити, што су турски топови били развалили; а турски га тобџија загледа, па потегне из топа, те га удари испријека кросред плећа, и тако га прекине и разнесе, да ништа више није могао рећи, до: „Држ-” и с том половином ријечи падне мртав на земљу.

Како он тако падне, момци његови, који су онђе били око њега, одма’ узму некакe траве, што је за коње била донешена и онђе се десила, те га покрију, да га људи не виде; и тако је до мрака ту лежао мртав, а увече га брат његов Милутин с момцима узме, те га изнесе из шанца и са’рани код цркве. Залуду су тако смрт његову крили: војска сва још онај дан позна да Вељка нема међу њима; и изнајприје једни стану говорити да се ранио, па лежи; а други, да је прошао кроз Турке и отишао по индат; а мало послје сви дознаду да је погинуо. Док је он са својим момцима сваки час по шанчевима пролазио, нико није смио показати да се поплашио и слутити на зло, него је сваки морао бити слободан и весео, ако му се и неће; а како њега нестане, војска одма’ повиче да се више не може држати у Неготину, него да се мора бјежати, макар како. И тако Срби пети дан послје његове смрти оставе Неготин и побјегну у Пореч.

Ахил – највећи антички јунак из познатог пева *Илијада*

Милош Обилић – поред Марка Краљевића највећи јунак српске традиције који је убио турског султана Мурата у Косовској бици 1389. године

Вуица – мисли се на Вујицу Вулићевића, који је по налогу Милоша Обреновића убио Карађорђа 1817. године

Карађорђе – Карађорђе Петровић, вођа Првог српског устанка

Милоје Теодоровић – један од вођа Првог српског устанка на подручју Левча и Темнића

много – много

Потом одма сав онај крај, а мало послије и сва Србија, позна да Вељка нема.

Вељко је био танка и висока струка, смеђе косе и врло мали бркова, дугуљасту суви образа, широки уста и подугачка, мало покучаста, носа; и није му много више било од 30 година кад је погинуо. По срцу и по телесном јунаштву био је први не само у Србији, него се може слободно рећи и у цијелој Европи свога свуд ратнога времена. У вријеме Ахила и Милоша Обилића он би заиста њи'ов друг био, а у његово вријеме Бог зна би ли се они могли с њим испоредити. Но то његово превелико јунаштво Карађорђе и Младен ове пошљедње године нијесу употребили као што би ваљало. Неготин, као и сваки други град, могао би много мањи јунак, али добар уредник, чувати боље од њега; а он би у пољу пред одабраним коњацима вриједио више него 'иљада другије'. А осим тога он је свагда потребовао старјешину да му каже шта ће чинити; то је он сам признавао, и још је казивао, да би од свију српски старјешина, с којима је војевао, најволио слушати Вуицу и кнеза Милоја Теодоровића (а за Младена је јавно говорио, да он није за војску, и да Срби морају бити надбијени и несрећни, ђега он заповједа и управља). Као што многи велики људи познају своју вриједност, тако је и Вељко своју познавао, и често се срдџо, што ђекоје мале војводице, које су своја војводства мањом храброшћу, или с новцима и с лажама добили (као нпр. Хоца Вражогрначки, Јова Поречки, Живко Кладовски, Милисав Зајечарски), имају име и чест као и он; и често би говорио: „Да Бог да, да се Срби не умире с Турцима док сам гођ ја жив, јер како Турци ударе, одма' мене стану мало одликовати од ови' кокошара;* а да се умири с Турцима, онда би ми и жене судиле; а кад ја умрем, да им Бог да мир, па никад више рата да немају.” Истина да се Црни Ђорђе готово више бојао њега, него он Црнога Ђорђија, али је слушао заповијести доста добро, особито како се био преселио у Неготин. Био је прави 'ајдук, и тим се именом дичио и поносио до своје смрти.

Стеван Тодоровић:
„Смрт Хајдук Вељка”

* Тако је звао оне војводице.

Трагом речи

1. Колико је турских војника опколило Неготин? Шта су учинили Вељко и устаници? Опиши како су малобројни устаници са Вељком на челу јуришали на противнике. Ко ме се Вељко обраћа за помоћ? Како се тад понашају српске војводе? Хајдук Вељко показује и сналажљивост. Шта је урадио кад је понестало муниције?
2. Шта је допринело да се Вељко нађе у безизлазној ситуацији у Неготину? Како је Вељко храбрио војску и распоређивао је? Какав је био у окршајима с Турцима? Опиши тренутак Вељкове погибје. Како су ту вест доживели Вељкови саборци? Зашто се његова смрт скрива?
3. Прочитај део текста у којем је дочаран Вељков портрет. Наведи особине којима се Вељко одликује. С којим јунацима га Вук упоређује? Шта је тиме рекао о његовом јунаштву? Зашто Вељко није одбранио Неготин иако је био велики јунак? У чему су погрешили Карађорђе и Младен, а у чему Вељко? Издвој делове текста из којих можеш закључити да је постојало велико пријатељство између Вука и Вељка.

Појмовник

Портрет представља врсту **описа**. Он обухвата приказ спољашњег изгледа неког књижевног лика (његових физичких особина) и приказ његовог карактера (његове унутрашње особине). Тако се у једном потпуном портрету јунака неког књижевног дела јављају и елементи његовог **физичког** и **духовног портрета**.

Свет занимљивости

Вељко Петровић је био војвода по чину, али се никад није позивао на ту титулу, нити је марио за новац и богатство. Српски вожд Карађорђе поставио га је за војводу Неготинске нахије, одајући тако поштовање његовом јунаштву. Имао је обичај да пре битке, кад узјаше свог коња Кушљу, позове музику да свира.

Нарочито је волео руски народ. Тако је једном приликом руском команданту послао свој ратни трофеј, скупочену сабљу, која му је потом враћена из Русије с поруком: „Такву сабљу треба да носи само онај ко ју је на бојном пољу освојио”.

У једној борби поразио је извесног Осман-бега, а онда није хтео да га убије, него му је поклатио живот. Осман-бег му је заузврат поклатио конач у Јагодини.

Радионица

Писмени задаци у којима је портрет главна тема могу бити интересантнији уколико пронађеш личност занимљиву за описивање. Размисли о личности о којој желиш да пишеш и напиши састав *Портрети личности којој се дивим*.

Представљамо ти...

Вук Стефановић Караџић

- Рођен је 1787. године у Тршићу код Лознице.
- Био је реформатор српског језика, сакупљач народних умотворина (*Мала њросѣонародна славено-сербска њјеснарица, Срѣске народне њјесме, Срѣске народне њјословице, Срѣске народне њјриѡвијеѣѣке*) и састављач првог речника српског народног језика.
- Написао је више хроника и биографија угледнијих људи из времена Првог српског устанка.
- Захваљујући Вуковим реформама, у српски језик је уведен фонетски правопис (један глас = једно слово), а народни језик је постао књижевни и тако потиснуо славеносрпски језик, који је у то време био језик образованих људи.
- Вук је био цењен у Европи и биран за члана европских академија наука (Берлинске, Бечке, Петроградске) и научних друштава (у Кракову, Москви...). Одликовали су га руски и аустроугарски цар, пруски краљ и Руска академија наука.
- Умро је 1864. године у Бечу.

Густав Шваб

Херакле

(одломак)

Пред Херакла, једног од најпознатијих јунака из грчке митологије, увек су стављане многе препреке које је он успешно савладавао својом физичком снагом и моралном јачином.

Пред тобом је одломак из приче Густава Шваба који је, надахнут грчким митом о Херакловим подвизима, дочарао како се овај јунак домогао крзна немејског лава, животиње коју није могло да рани никакво људско оружје.

Пелопонез – велико полуострво на југу Грчке

Арголида – покрајина у североисточном делу полуострва Пелопонеза

Тифон – митско чудовиште са стотину глава

тоболац – кожна торба која служи за ношење стрела

Хад – грчки бог, брат Зевса и Посејдона, владар доњег света и господар мртвих. По Хаду се назива доњи свет уопште.

туч – легура бакра и калаја, бронза

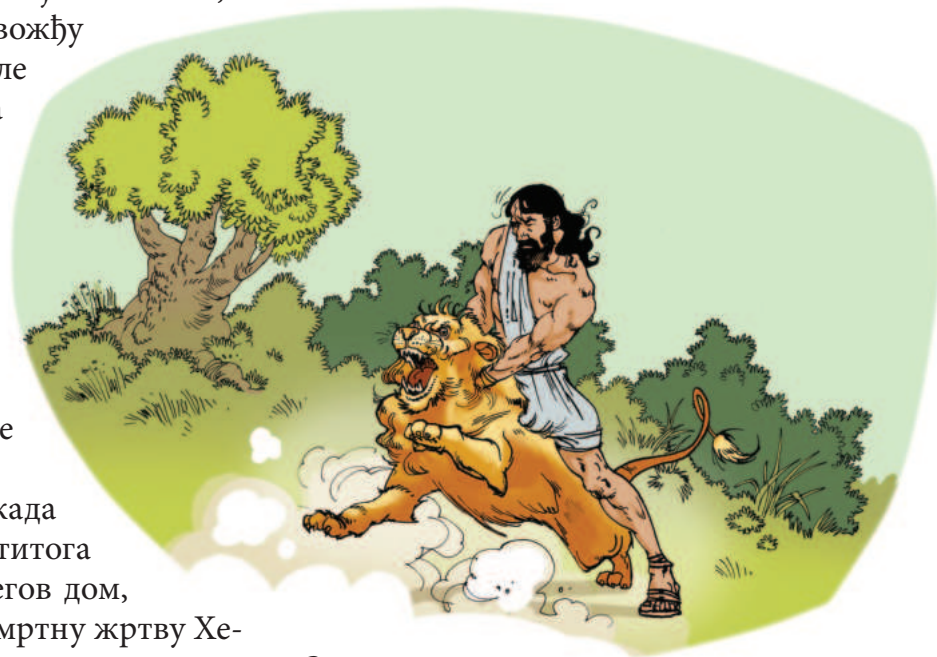
Први задатак који му је поставио краљ Еуристеј састојао се у томе да му Херакле донесе крзно немејског лава. Ова неман живе-ла је на Пелопонезу, у шумама између Клеоне и Немеје, у пределу Арголида. Лава није могло да рани никакво људско оружје. Једни кажу да је он био син дива Тифона и змије Ехидне, а други да је пао на земљу с Месеца. Херакле крену против лава, и на своме путовању доспе у Клеону, где га гостољубиво дочека сиромашни надничар Молорх. Херакле га затече баш у тренутку када је Зевсу хтео да принесе на жртву животињу. „Добри човече”, рече му Херакле, „задржи ту своју животињу у животу још тридесет дана; ако се до-тле срећно вратим из лова, можеш је заклати у част спасиоца Зевса. Ако пак подлегнем, принеси је за посмртну жртву мени, као јунаку који је прешао у бесмртност.” Херакле се упути даље са тоболцем на леђима и луком у једној руци, док је у другој носио батину од стабла дивље маслине, на коју је наишао на Хеликону и ишчупао је заједно са кореном. Када после неколико дана дође у немејску шуму, Херакле погледа на све стране да би открио звер пре него што она опази њега. Било је подне и нигде није могао да примети трагове лава, нигде да нађе стазу ка његовом склоништу, јер није наишао ни на једног човека, ни код говеда у пољу ни под дрвећем у шуми: страх их је све држао затворене у њиховим удаљеним кућа-ма. Цело поподне крстарио је Херакле лиснатим путем, решен да окуша снагу чим опази неман. Тек пред вече лав је шумском ста-зом јурнуо у своју јазбину враћајући се из лова. Био је сит од меса и крви, облизивао је губицу, а са главе, гриве и груди капљала му је крв од клања. Јунак, који га је издалека опазио да долази, склони се у густу шумски честар, причека док се лав не приближи, и тада

одапе на њега стрелу, циљајући у слабину између ребара и бедра. Али стрела не продре у месо, него се одби као од неког камена и одлете натраг на маховинасто шумско тло. Животиња подиже закрвављену главу, коју је дотле држала спуштену к земљи, погледа испитивачки на све стране, и искези страшне зубе у разјапљеној чељусти. Тако откри своје груди полубогу, и овај брзо одапе другу стрелу, да би погодио лава усред груди. Али ни овога пута стрела не продре ни под кожу, него се одби од груди и паде чудовишту пред ноге. Херакле се баш маши треће стреле кад га лав, окренувши очи у страну, опази. Он подвуче дуги реп све до задњих потколењака, врат му се наду од гнева, грива му се наостреши уз режање, а леђа му се повише у лук. Припреми се на борбу и једним скоком јурну на непријатеља. Херакле баци стреле из шаке, а лавовску кожу с леђа, десном руком завитла батину над главом животиње, па је удари у затиљак тако да се лав усред скока стропошта на земљу и поново стаде на задрхтале ноге, тресући главом. Пре него што је могао и да предахне, Херакле баци на земљу још и тоболац са стрелама, да би био слободнији, приближи се животињи остраг, обухвати је рукама око врата и стезаше јој гркљан све док се лав није утушио и његова свирепа душа одлетела доле у Хад. Херакле је узалуд покушавао да здере кожу убијене немани;

она није попуштала ни гвожђу ни камену. Најзад се Херакле присети да је здере канцама саме зверке, што одмах и успе. Касније од те дивне лавље коже начини оклоп, а од лавље главе нов шлем. Узе одело и оружје са којим је дошао и, пребацивши крзно немејског лава преко руке, упути се натраг у Тирин.

Био је тридесети дан када је поново навратио до честитог Молорха. Када ступи у његов дом, овај је баш припремао посмртну жртву Хераклу. Сада заједно принеше жртву спасиоцу Зевсу, после чега се Херакле пријатељски растаде од Молорха.

Када краљ Еуристеј опази да се он приближава са кожом ужасне животиње, толико се престраши од божанске снаге јунакове да се завуче у буре од туча. А ни доцније не дозволи да му Херакле излази на очи, него му је своја наређења саопштавао само ван градских зидина, преко Пелопова сина Копреја.

(Превео с немачког Милан Токин)

Трагом речи

1. Херакле је изузетан по свом јунаштву и славан због својих дванаест задатака којим је свет ослободио од зла. Који је био први Хераклов задатак? Херакле је син бога Зевса. Зашто му је потребно да се сиромашни надничар моли за њега?
2. Које оружје носи Херакле? Опиши немејског лава. Зашто није било једноставно победити чудовиште? Како је текла борба с лавом? Шта је Херакле урадио с кожом лава?

Путоказ

Подсети се поделе именица према значењу, па у својој школској свесци разврстај подвучене именице из следеће реченице, преузете из текста, у три групе: заједничке, збирне и апстрактне. Затим одреди њихов род и број.

Било је подне и нигде није могао да примети трагове лава, нигде да нађе стазу ка његовом склоништу, јер није наишао ни на једног човека, ни код говеда у пољу ни под дрвећем у шуми: страх их је све држао затворене у њиховим удаљеним кућама.

Појмовник

Реч **мит** је грчког порекла и значи прича у коју се верује. Митови представљају покушај човека да објасни свет. Сви народи имају своје митове и легенде о настанку света, појавама у природи, херојима... али су најпознатији грчко-римски митови. У овим причама богови и друга митска бића учествују у животу људи, каткад као пријатељи каткад као непријатељи.

Представљамо ти...

Густав Шваб

- Рођен је 1792. године у Штутгарту.
- Био је свештеник и немачки књижевник.
- Писао је песме, путописе и књижевнотеоријске списе.
- Издвојио је најзначајније античке митове о појединим ликовима старе грчке књижевности и написао књигу бајки *Најлепше њриче класичне сѝарине*, која је имала бројна издања у многим земљама.
- Умро је 1850. године у Штутгарту.

Роберт Гревс

Ахилејева срџба

(одломак)

Роберт Гревс је био велики познавалац античких митова, класичне историје и књижевности. У својим делима, у којима је био инспирисан пре свега грчким митовима, живописно је дочарао јунаке и догађаје из далеких прошлих времена.

Из одломка који следи сазнаћеш зашто је Ахилеј (Ахил), највећи грчки јунак, срдит (љут) и како је осветио свог најбољег пријатеља Патрокла.

Тетида – морско божанство; суђено јој је да роди сина јачег од његовог оца

Агамемнон – врховни заповедник грчке војске у Тројанском рату

Хектор – син тројанског краља Пријама, највећи тројански јунак

Хефајст (Хефест) – грчки бог ватре и ковачког заната

Бали, Ксант, Педас – Ахилови коњи

Тетида се појави у шатору свог сина, носећи ново одело и оружје, међу којима беше и пар веома драгоцених оклопа за бутине.

Исковао их је на брзину Хефајст. Ахилеј обуче одело, измири се са Агамемноном (овај му врати Брисеиду нетакнуту, заклинајући се да ју је отео у љутини, а не из пожуде), па крену да освети Патрокла. Нико није могао да заустави његов бес. Међу Тројанцима завлада пометња и они побегоше на Скамандар, где их он разби на два дела, једне потера преко равнице ка граду, а друге саби уз обалу реке. Речни бог бесно крену на њега, али Хефајст поможе Ахилеју и исуши воду пламеним буктињама. Преживели се Тројанци вратише у град као крдо преплашених јеленова.

Кад је, најзад, Ахилеј срео Хектора и с њим уговорио двобој, обе стране су се повукле и стајале посматрајући без даха. Хектор се окрену и поче да трчи око градских зидина. Он се надао да ће на тај начин заморити Ахилеја, који је већ дуже времена мировао, па ће се стога задувати. Али се преварио. Ахилеј га је три пута оптрчао око зидина и кад год би Хектор покушао да се склони у капију рачунајући на помоћ своје браће, Ахилеј би га сустигао. Најзад се Хектор заустави и стаде на своје место, али га Ахилеј прободе кроз груди и одби Хектору последњу молбу да му тело откупе ради сахране. Пошто је поскидао оружје, он распори тело све до пета. Затим провуче каишеве кроз расекотине и причврсти их за своја кола па, шибајући Балија, Ксанта и Педаса, стаде да вуче тело према бродовима у лаком касу. Хекторова глава и његове тамне коврџе дизале су са обе стране облак прашине за собом. Али неки кажу да је Ахилеј три пута обишао око градских зидина вукући тело окачено о ремен који је Хектору дао Ајант.

(Превела с енглеског Г. Митриновић-Омчикус)

Трагом речи

1. Какво оружје Тетида доноси Ахилу? Шта мислиш, због чега се Ахил предомислио и вратио у бој? Ко помаже Ахилу у борби? Опиши бој Ахила и Хектора. Шта Ахил чини с Хекторовим телом?
2. Упореди Швабов опис Херакла са Гревсовим представљањем Ахилеја. Образложи који ти се одломак више допада. Наведи сличности и разлике између ове двојице античких јунака. Како се понашају богови у наведеним причама о Хераклу и Ахилеју?

Свет занимљивости

О античким јунацима више ћеш сазнати у средњој школи, читајући одломке из дела *Илијада*, великог песника Хомера. *Илијада* значи песма о Илиону, граду Троји. Поход на Троју проистекао је из игре богова. На свадбеној гозби Тетиде и Пелеја, морске богиње и смртног краља, богиња раздора Ерида убади златну јабуку на којој је писало „најлепшој”. Три богиње – Хера (Зевсова жена), Атена (богиња мудрости) и Афродита (богиња љубави) – посвађају се око ове јабуке. Парис, син тројанског краља Пријама, позван је да им пресуди. Он одбије Херину понуду да влада највећим царством, као и Атенину да постигне сву славу мудрости, и јабуку подари Афродити, која му обећа најлепшу жену на свету. Тако је Хелена, жена грчког краља Менелаја, постала Парисова. Спартански краљ Менелај и његов брат Агамемнон позову све старешине грчких држава у рат против Троје, који је трајао десет година.

Повели су најлукавијег јунака Одисеја, затим Ахила, сина Пелеја и Тетиде, кога је божанска мајка учинила нерањивим по читавом телу изузев пете, горостасног Ајанта, мудрог краља Нестора, који је проживео три људска века, и многе грчке краљеве и јунаке с великим бројем бродова. Грци су се најзад искрцали под тројанским зидинама и девет година опседали Троју. Десете године су помоћу Одисејевог лукавства (дрвеног коња у чијој унутрашњости су се сакрили грчки ратници) освојили Троју, а Одисеј, као жртва бога мора Посејдона, био је осуђен да десет година лута до повратка у отаџбину. Његова лутања опевана су у старогрчком епу који се зове *Одисеја*.

Представљамо ти...

Роберт Гревс

- Рођен је 1895. године у Вимблдуону, у Енглеској.
- Написао је више од 140 књига, од којих су најпознатији популарни романи који су обрађивали теме из грчко-римске митологије, као што су *Ја*, *Клаудије* и *Клаудије бој*, а издање *Грчки митови* постало је најпопуларнија књига о грчким митовима.
- Умро је 1985. године на Мајорки, у Шпанији.

На крају поглавља

Типови хероја у књижевним делима

Лик храброг и мудрог човека који штити људе од различитих невоља, приказан у великом броју дела народне и уметничке књижевности, назива се јунак или херој. Пред тобом су три типа таквих ликова које можеш сусрести у књижевности насталој од античких времена до данас.

ПОЛУБОГ	ЧУДЕСНИ ХЕРОЈ	СЛИЧАН БОГОВИМА, АЛИ СМРТАН
Јунак је полубог и поседује натприродне особине, божанску снагу и мудрост. Има чудесно порекло. Опрема и оружје јунака су чудотворни, а као његови помоћници појављују се и сами богови. Противници оваквог јунака су обични људи, непријатељска војска, богови и натприродна бића.	Јунак је људско биће, али је изнад осталих људи и њихове природе. Он може бити јунак народних прича, бајки и легенди. Снажан је и способан да чини чуда која су неприродна у односу на људску стварност. Често живи дуго или се за његову смрт не зна. Може имати чудотворно оружје и фантастична бића као помоћнике. Противници су му обични људи, непријатељска војска и натприродна бића.	Јунак је људско биће, али се својим способностима разликује од других људи. Не поседује натприродне особине. Може бити лик у делима о историјским и легендарним догађајима. Поседује снагу, храброст, мудрост и издржљивост већу него обични људи. Сличан је боговима, али је смртан. Његово оружје није чудотворно, али он њиме постиже много, што због своје физичке спремности што због снажљивости. Његови противници (лажни пријатељ, неверна жена, непријатељ на бојном пољу...) и помоћници (пријатељ, побратим, верна љуба) су обични људи.
		
МИТОВИ	ЛЕГЕНДЕ/БАЈКЕ	ИСТОРИЈСКЕ ПРИЧЕ

На свету има свакаквих чудеса

Народне лирске митолошке песме (избор)

Народна лирска песма *Вила зига їраг*

Народна лирска песма *Вилин чудесни їраг*

Народна лирска песма *Женидба сјајноїа Мјесеца*

Народне новеле (избор)

Народна новела *Дјевојка цара нагмудрила*

Народна новела *Све, све, али занайї*

Народне бајке (избор)

Народна бајка *Аждаја и царев син*

Народна бајка *Баш-Челик* (одломак)

Народна бајка *Биберче*

Душан Радовић, *Кайейан Дон Пийлфокс* (одломак)

Гроздана Олујић, *Небеска река*

Žil Vern, *Dvadeset hiljada milja pod morem* (odlomak)

Кључне речи: лирска народна песма; народна новела;
народна бајка; чудесно (фантастично); бајковито;
реално; научнофантастично; обред; радио-драма; драма
за децу; хумор; персонификација; мудрост; приповедање

Народне лирске митолошке песме

(избор)

Митолошке народне песме су врло стара лирска врста. Јунаци ових песама су често виле, натприродна бића о којима се пева у лирским и епским народним песмама и приповеда у народним бајкама и предањима. Ова митска бића представљена су као девојке с дугом расплетеном косом, изузетно лепе и обдарене необичном снагом.

Вила зида град

(из Црне Горе)

шкерлет (скерлет)
– тканина од чоје
тамноцрвене боје

ђевер (девер) –
мужевљев брат
(који води младу на
венчање)

Град градила б'јела вила
Ни на небо ни на земљу,
Но на грану од облака;
На град гради троје врата:
Једна врата сва од злата,
Друга врата од бисера,
Трећа врата од шкерлета.
Што су врата суха злата,
На њих вила сина жени;
Што су врата од бисера,
На њих вила кћер удава;
Што су врата од шкерлета
На њих вила сама сједи,
Сама сједи, погледује,

Ђе се муња с громом игра,
Мила сестра са два брата,
А невјеста с два ђевера;
Муња грома надиграла,
Мила сестра оба брата,
А невјеста два ђевера.

Трагом речи

1. Наведи шта је необично и лепо у овој песми. Где се налази вилин град? Издвој елементе који те подсећају на бајку. Одреди фантастичне и стварне мотиве из песме. Шта вила посматра са својих врата?
2. Колико врата има вилин град? Зашто? Од чега су направљена врата? Шта представљају злато и бисер? У каквој су вези с вилином породицом? Објасни значење стиха „муња грома надиграла”. Шта нам говори стих „мила сестра са два брата”?

Појмовник

„Вила зида град” је народна лирска песма чији су стихови састављени од осам слогова. Такав стих се зове **народни лирски осмерац**. **Цезура** у овој врсти стиха пада иза 4. слога.

1	2	3	4	5	6	7	8
Ми	ла	се	стра	са	два	бра	та

Вилин чудесни град

пирга – шара; пега

испиргати – нашарати

бедем – градски зид,
зид тврђаве

пиљак – обли мањи део
камена

Град градила б'јела вила као Цариград:
Љепше га је саградила него Цариград,
По њем пирге испиргала као Пирин град,
Начичкала камичкима боје хиљадам':
Па бедеме граду гради, чудом чувене,
Све од силне коњске кости и од јуначке,
На ћошкове људске главе златом жикане.
Па дозивље свога слугу, вјерна Николу:
„О Никола, вјерна слуго, је л' ми какав град?
Је л' ми бољи, је л' ми љепши него Цариград?
Је ли љепше испиргани него Пирин град?”
„Вило моја, љепши ти је него Цариград,
А љепше је испиргани него Пирин град.”
То се чудо далек' чуло, до у Цариград,
Цар опрема триста војске и три војводе,
Да вилина града ори и ње бедеме.
Не да вила орит' града нити бедема,
Хитала се б'јелом руком у дил бедеме,
Па извади триста пиљак' и три камена,
Те побила триста војске и три војводе.

Трагом речи

1. Наше народне песме и приче често говоре о томе како виле не дају људима да саграде разне грађевине и градове. У овој песми вила је та која сама зида град. По чему је њен град необичан? Од чега су направљени зидови њеног града? Шта краси ћошкове вилиног града?
2. У песми се смењује неколико догађаја. Наведи их. Један део чини дијалог виле и њеног слуге Николе. О чему они разговарају? Зашто вила гради град? Зашто она пореди свој град с Цариградом?
3. Због чега су се вила и цар сукобили? И вила и цар имају заједничку ману. Која је то мана? Како се њихов сукоб завршио? Упореди ликове виле и њихове градове из обе песме.

Женидба сјајнога Мјесеца

Фалила се звијезда Даница:
„Оженићу сјајнога Мјесеца,
Испросићу муњу од облака,
Окумићу Бога јединога,
Дјеверићу и Петра и Павла,
Старог свата светог Јована,
Војеводу светог Николу,
Кочијаша светог Илију.”
Што се фали звијезда Даница,
Што се фали, то јој и Бог дао:
Оженила сјајнога Мјесеца,
Окумила Бога јединога,
Одјевери и Петра, и Павла,
Старог свата светог Јована,
Војеводу светог Николу,
Кочијаша светог Илију.
Стаде муња даре дијелити:
Даде Богу небесне висине,
Светом Петру петровске врућине,
А Јовану леда и снијега,
А Николи на води слободу,
А Илији муње и стријеле.

Трагом речи

1. Учесници ове свадбе су небеска тела, природне појаве и хришћански свеци. Коју улогу на свадби има Бог, а коју Свети Петар? У каквим родбинским везама су Месец и Даница? Ко је младожењин стари сват? Објасни улогу девера на свадби.
2. Посебан део песме говори о даровима које сватови добијају. Размисли о симболици тих дарова. Којем годишњем добу припада дар Светог Петра, а којем Светог Јована? Пронађи у црквеном календару када се прослављају празници Петровдан и Јовандан.
3. Свети Никола је, према веровању, заштитник рибара и путника. Образложи зашто је од младе добио онакав дар. Свети Илија је у хришћанству преузео неке особине врховног словенског бога Перуна. Који дар је добио Илија? Када се прославља његов дан? Који надимак се везује за Светог Илију?

Свет занимљивости

„Виле живе по великим планинама и по камењацима око вода. Вила је свака млада, лијепа, у бијелу танку хаљину обучена, и дугачке, низ леђа и прси распуштене косе. Виле ником неће зла учинити докле их ко не увриједи (нагазивши на њихово коло, или на вечеру, или друкчије како), а кад их ко увриједи, онда га различно наказе: устријеле га у ногу или у руку, у обје ноге или у обје руке, или у срце, те одмах умре.”

(Вук Стефановић Караџић, „Вила”, *Српски рјечник*, одломак)

Радионица

У свесци направи попис (каталог) митских бића наше или европске усмене књижевности (нпр. Прометеј, Зевс, аждаја, вила...) тако што ћеш по азбучном реду најпре навести њихова имена. Затим у колонама поред имена за свако биће одреди: кључну особину физичког изгледа; место на којем живе; чудесну способност коју имају; однос према човеку. Каталог можеш правити заједно са друговима.

Појмовник

Митолошке народне песме су најстарија врста песама. Оне су настале пре појаве хришћанства, у доба паганских веровања. Тада је човек био препуштен природи и веровао је да су му неке њене силе пријатељи, а неке непријатељи. Зато су јунаци митолошких песама митска бића (вила, змај), небеска тела (Сунце, Месец, звезде, посебно звезда Даница) и појаве из природе (муња, гром). После примања хришћанства, многи свеци добили су особине старих богова. Због тога се у овим песмама јављају и Свети Петар, Свети Павле, Свети Илија, Свети Јован и други. Најчешћи мотиви у тим песмама јесу небеске свадбене свечаности, боравак виле у небеском граду, рођење звезде Данице и сл.

Народне новеле

(избор)

Дјевојка цара надмудрила

У народним новелама јунаци често побеђују своје противнике мудрошћу и досетљивошћу. Ове особине су некад једино оружје ликова који на крају новеле славе победу. У народној новели „Дјевојка цара надмудрила” сиромашна девојка је надмудрила цара. Пре читања приповетке размисли о томе шта значи реч *надмудрији* и како би све сиромашна девојка могла да надмудри чак и цара једне земље.

шћер – кћер, ћерка

окле – одакле

пиплад – пипад, пилићи

починути – одморити се

пињата – земљана посуда (лонац) у којој се кува храна на ватри

пасати – проћи

боб – јестива биљка налик пасуљу или грашку

варити – кувати, барити

повјесмо – вуна или лан који се стављају на преслицу да би се из њих испредале нити за плетење

гумина – подвез или уже којима се везује брод

вретено – део дрвене конструкције, разбоја за којим се израђивало платно

ступа – справа за притискање, дробљење, аван

кароца – каруце, врста покривених кочија са четири точка

пресекати – испразнити воду из нечега, из бунара, чамца

Један сиромах живљаше у једној пећини и немаше ништа до једну шћер, која бијаше много мудра и иђаше свуда у прошњу, па и оца свога учаше како ће просити и паметно говорити.

Дође једном сиромах цару да му штогођ удијели; цар га упита окле је и ко га је научио мудро говорити. Ови му одговори окле је и како га је шћер научила.

– А шћер твоја од кога се научила? – упита цар, а сиромах одговори:

– Бог је њу умудрио и наша јадна сиромаштина.

Тада му цар даде тридесет јаја и рече му:

– Понеси ово твојој шћери и реци јој нека ми из тијех јаја излеже пиплад, пак ћу је добро даровати, ако ли пак не излеже, хоћу те ставити на муке.

Сиромах отиде плачући у пећину и каже све шћери.

Она позна да су јаја варена и рече оцу да пође починути а да ће се она за све бринути. Отац је послуша и отиде спавати, а она дохвати пињату и настави на ватру пуну воде и боба, па кад свари боб, зовне ујутро оца и рече му да узме рало и волове пак да иде орати покрај пута куда ће пасати цар, и рече му: – Кад видиш цара, узми боб пак сиј, и вичи: „Хај, волови, помози Боже да роди варени боб!” Кад те цар запита како може родити варени боб, а ти реци: „Као и из варенијех јаја излећи се пиплад.”

Сиромах послуша шћер па отиде те стане орати; кад угледа цара ће иде, он стане викати: – Хеј, волови, помози Боже да роди варени боб!

Чувши цар ове ријечи, стане на путу и рече сиромашу:

– Сиромаше, како може родити варени боб?

А он му одговори:

– Честити царе, као и из варенијех јаја излећи се пиплад.

Стави се цар одмах да га је шћер научила, па заповједи слугама те га ухвате и доведу предањ, па му онда пружи повјесмо лана говорећи:

– Узми то, и од тога имаш учинити гумину и једра сва што је од потребе за један брод; ако ли не, изгубићеш главу. Ови сиромах с великијем страхом узме повјесмо и плачући отиде дома и каже све својој шћери. Шћер га пошаље да спава обећавајући да ће она све то учинити. Сјутрадан узме мали комад дрвета, пак пробуди оца и рече му:

– На ти ово дрво и понеси га цару нека ми од њега направи куђељу и вретено и стативе и остало што требају, пак ћу ја њему направити све што наређује. Сиромах послуша шћер и искаже цару све као што га је она научила.

Цар чувши ово зачуди се и стане мислити шта ће чинити, па онда дохвати једну малу чашицу и рече му:

– Узми ову чашицу и понеси твојој шћери, нека ми њом пресека море да остане поље.

Сиромах послуша и – плачући понесе шћери ону чашицу и каже јој све што је цар рекао. Ђевојка му рече да остави до сјутра и да ће она све учинити. А сјутрадан зовне оца и да му литру ступе и рече:

– Понеси ово цару и реци му нека овијем затисне све изворе и сва језера, пак ћу ја пресекати море.

Сиромах отиде и овако цару рече. Цар видећи да је ђевојка много мудрија од њега, заповједи му да је доведе пред њега; а кад је доведе и обоје се поклоне пред њим, онда је цар запита:

– Погоди, ђевојко, шта се може најдаље чути?

Ђевојка одговори:

– Честити царе, најдаље се може чути гром и лаж.

Тада се цар дохвати за браду и обрнувши се својој господи, запита их:

– Погодите колико ваља моја брада?

Кад једни стану говорити оволико, други онолико, онда ђевојка одговори свијема да нијесу погодили, пак рече: Царева брада ваља колико три кише љетне.

Цар се зачуди, па рече:

– Ђевојка је најбоље погодила.

Па је онда запита хоће ли бити његова жена, и да друкчије не може бити него тако. Ђевојка се поклати и рече:

– Честити царе, како ти хоћеш нека буде, само молим да ми напишеш на карти својом руком, ако би се кадгођ на ме расрдио и мене од себе оћерао, да сам госпођа узети из твога двора оно што ми је најмилије. Цар јој ово одобри и потпише. Пошто паса неколико времена, цар се на њу ражљути и рече јој:

– Нећу те више за жену, него хајде из мога двора куд знаш.

Царица му одговори:

– Свијетли царе, послушаћу, само ме пусти да преноћим, а сјутра ћу поћи.

Цар јој допусти да преноћи. Онда царица, кад су били при вечери помијеша му у вино ракију и нека мирисна биља, и нудећи га да пије говораше му:

– Пиј, царе, весело, јер ћемо се сјутра растати, и вјеруј ми да ћу бити веселија него кад сам се с тобом састала.

Цар се опјани и заспи, а царица справи кароцу и понесе цара у камену пећину. Кад се цар у пећини пробуди и види ће је, повиче:

– Ко ме овђе донесе?

А царица му одговори:

– Ја сам те донијела.

Цар је упита:

– Зашто си ти то од мене учинила? Да ли ти нијесам рекао да више нијеси моја жена?

Онда му она извадивши ону карту рече:

– Истина је, честити царе, да си ми то казао, али погледај што си на овој карти потписао: што ми буде најмилије у твојему дому да понесем собом кад од тебе пођем.

Цар видећи то, пољуби је и поврате се опет у царски двор.

Трагом речи

1. Шта указује на сиромаштво оца и ћерке? Размисли колико утичу околности у којима девојка живи на мудрост коју поседује. Колико пута је девојка надмудрила цара? Наведи примере њене досетљивости.
2. Опиши први сусрет девојке с царем. Како је девојка у првом задатку открила превару? Чиме условљава постављене задатке? Наведи главне особине девојке. Како мудрост делује на цара? Која досетка сиромашне девојке ти се чини најмудријом? Шта је девојка предвидела?
3. Размисли о царевим особинама на основу његових поступака. Упореди понашање цара на почетку и на крају приповетке. Зашто се не може испунити ниједан царев захтев? Упореди цареве захтеве и решења која нуди девојка. Која мудрост ти се чини најдуховитијом и зашто? Како се прича завршава?
4. Каква је улога знања и мудрости у животу? Одреди у каквој вези су слике *браде* и *ири леиће кише* у девојчином одговору. Како разумеш њену мисао да се *најдаље може чући* *јром и лаж*? Шта је девојка постигла својим мудрим одговорима? Размисли о порукама народне новеле.

Појмовник

Народна новела је прозна књижевна врста у којој нема фантастичних догађаја. Вук Стефановић Караџић је народне новеле назвао „мушким” приповеткама јер се у њима приповеда „оно што би се могло догодити”. Новеле су по структури блиске бајкама, али се у њима приповеда о догађајима који су се стварно могли десити, без бајковитих чудеса.

Досетљивост, духовитост и мудрост су главне духовне особине јунака народне новеле. Они немају фантастичне способности. Не помажу им чудесни јунаци и не стичу чаробне предмете. Најчешћи ликови су: зла жена, досетљива девојка, довитљиви крадљивац, тврдица, дарежљиви човек. Познате новеле су: „Све, све, али занат”, „Бекри Мујо”, „Краљ и чобанин”, „Два новца” итд.

Радионица

У новели „Девојка цара надмудрила” има доста непознатих речи. Многе међу њима су старе и више се не користе у свакодневном говору (**архаизми**). Пронађи их у тексту и замени теби познатим речима. Води рачуна о томе да сачуваш оно значење које имају у реченици.

Све, све, али занат

Постоје бројне пословице чија је тема занат. Неке пословице су прешле у приче, а неке су из прича прешле у говор, као што је то случај с насловом следеће народне приповетке. Присети се још неке пословице о занату, а затим прочитај приповетку.

везир – високи државни чиновник у турској царевини; министар, гувернер

рогожина – врста траве тврдих, сабластих листова; расте на мочварном тлу и употребљава се за плетење (асура, торби)

Пође некакав цар са својом женом и са кћери да се шета по мору на лађи. Кад мало одмакну од бријега, онда дуне вјетар, па га баци чак у некакву земљу, ђе се о његову царству ништа и не чује (као ни он о овоме што до сад ништа није чуо ни знао). Кад изиђу на суво, он није смијо ни казати да је цар, а новаца нијесу имали са собом ништа, а не знајући никака заната, нијесу се могли друкчије 'ранити, него се он најми да чува сеоска говеда. Пошто ту преживе тако неколике године, угледа син цара од оне земље његову кћер, која је била врло лијепа и већ дорасла до удаје, па каже свом оцу и мајци, да се другом никаком ђевојком неће оженити, до кћери говедара из тога и из тога села! Отац и мати и други дворани стану га одвраћати да се прође те срамоте; како би он, царски син, узео говедарску кћер, код толики' други' царски' и краљевски' кћери итд. Али све залуду! Он каже: „Ја њу, ја ниједну!” Кад већ виде да друкчије не може бити, онда цар пошље једнога свог везира, да јави говедару, да ће цар да му узме кћер за сина. Кад везир отиде и јави то говедару, а говедар га запита: „Какав занат зна царев син?” Везир се упропасти: „Бог с тобом, човече! Како ће царев син знати занат? Што ће занат цареву сину? Занате људи уче да се 'ране њима, а царев син има земљу и градове.” Говедар каже опет: „Е, ако не зна никаква заната, ја му не дам моје кћери!” Везир се врати, те каже цару шта говори говедар. Сад постане чудо још веће. Они су мислили да ће то за говедара бити највећа милост и чест, што му царски син узима кћер; а он пита какав занат зна царев син! Цар пошље другога везира; али говедар каже једно те једно: „Док царев син (вели) не научи какав гођ занат, и не донесе ми своју рукотворину, дотле нема ништа од пријатељства!” Кад се и овај везир врати, те каже да говедар не да ђевојке, док царев син не научи занат какав гођ (само нек је занат); онда царев син зађе по чаршији, да гледа какав је занат најлакше научити. 'Одајући од дућана до дућана, и гледајући како различни мајстори раде, дође на дућан ђе се плету рогожине, и то му се учини најлакши занат; па га почне учити и научи за неколико дана; па онда оплете сам једну рогожину, те је однесу говедару, и кажу му да је царев син научио занат и да је то његова рукотворина. Говедар узме рогожину у руке, те је загледа са свију страна, па онда запита: „Колико то вриједи?” А они му кажу: „Четири паре.” – „Е, (вели) добро! Четири паре данас, четири сјутра, то је осам, а четири прекосјутра, то је дванаест итд. Да сам ја тај занат знао, не би' данас чувао сеоски' говеда.” Па им онда каже ко је он и како је ту дошао; а ови се онда обрадују још већма (што узимају ђевојку од цара, а не од говедара), и с највећим весељем вјенчају момка и ђевојку и проведу свадбу; па онда даду овоме цару лађе и војску, те отиде преко мора и нађе своју земљу.

Народне бајке

(избор)

У бајкама се често појављују натприродна бића. Најчешће се јавља лик аждаје, представника зла, с којом се бори царевић. Покушај да се присетиш свих чудесних ликова из бајки о којима сте говорили у претходним разредима.

Аждаја и царев син

аждаја – митско биће с неколико глава налик огромној крилатој змији или гуштеру; бљује ватру и прождрљива је

рекавица – воденица поточара

утећи у реч – упасти неке у реч, прекинути га

затомити – угушити, потиснути неку мисао или осећање

поморити – усмртити у великом броју, уништити

опростити се од напасти – ослободити се напасти

фајда – корист

огњиште – место у кући на којем се ложи ватра

Био један цар па имао три сина. Једном најстарији син пође у лов, па како изиђе из града, скочи зец из грма а он за њим, те овамо те онамо док утече зец у једну рекавицу, а царев син за њим, кад тамо, а то не био зец, него аждаја, па дочека царева сина те га прождере. Кад после тога прође неколико дана а царев син не долази кући, стану се чудити шта би то било да га нема. Онда пође средњи син у лов, па како изиђе из града, а зец скочи из грма а царев син за њим, те овамо те онамо док утече зец у ону рекавицу, а царев син за њим, кад тамо, а то не био зец него аждаја, па га дочека те прождере. Кад после тога прође неколико дана а цареви синови не долазе натраг ниједан, забрине се сав двор. Онда и трећи син пође у лов, не би ли и браћу нашао. Како изиђе из града, опет скочи зец из грма а царев син за њим, те овамо те онамо док утече зец у ону рекавицу. А царев син не хтедне ићи за њим, него пође да тражи другога лова говорећи у себи: „Кад се вратим, наћи ћу ја тебе.” Потом ходајући дуго по планини, не нађе ништа, па се онда врати у ону рекавицу, кад тамо, али у рекавици једна баба. Царев син јој назове Бога: „Помози Бог, бако!” А баба му прихвати: „Бог ти помогао, синко!” Онда је запита царев син: „Где је, бако, мој зец?” А она му одговори: „Мој синко, није оно зец, него је оно аждаја. Толики свет помори и затоми.” Чујући то, царев син мало се забрине, па рече баби: „Шта ћемо сад? Ту су ваљда и моја два брата пропала.” Баба му одговори: „Јесу богме, али није фајде, него синко иди кући, док ниси и ти за њима.” Онда јој он рече: „Бако, знаш ли шта је? Ја знам да си и ти рада да се опростиш те напасти.” А баба му се утече у реч: „О мој синко, како не бих! И мене је тако ухватила, али сад се нема куд.” Онда он настави: „Слушај добро што ћу ти казати. Кад дође аждаја, питај је куда иде и где је њезина снага, па све љуби оно место где ти каже да јој је снага, као од милине, докле је искушаш,

оправити се – обући се, дотерати се

изјавити – извести (стоку на пашу)

гајде – музички инструмент с мешином (мехом) и двојном фрулом

попојаске – око појаса, струка

не копати трица – не будалити, манути се бесмисленог посла

дулац – цевчица на коју дува гајдаш (онај који свира гајде)

главом изаћи – изаћи лично

па ћеш ми после казати кад дођем.” После царев син отиде у двор, а баба остане у рекавици. Кад дође аждаја, стане је баба питати: „Та где си за Бога? Куда тако далеко идеш? Никад нећеш да ми кажеш куда идеш.” А аждаја јој одговори: „Е моја бако, далеко ја идем.” Онда јој се баба стане умиљавати: „А зашто тако далеко идеш? Кажи ми где је твоја снага. Ја да знам где је твоја снага, ја не знам шта бих радила од милине, све бих оно место љубила.” На то се аждаја насмеје, па јој рече: „Онде је моја снага у оном огњишту.” Онда баба притисне грлити и љубити огњиште, а аждаја кад то види, удари у смех да јој рече: „Луда жено! Није ту моја снага. Моја је снага у оном дрвету пред кућом.” Онда баба опет притисне грлити и љубити дрво, а аждаја опет у смех па јој рече: „Прођи се, луда жено, није ту моја снага.” Онда баба запита: „Да где је?” А аждаја стане казивати: „Моја је снага далеко, не можеш ти тамо отићи. Чак у другоме царству код царева града има једно језеро, у оном језеру има једна аждаја, а у аждаји вепар, а у вепру зец, а у зецу голуб, а у голубу врабац, у ономе је врапцу моја снага.” Баба кад то чује, рече аждаји: „То је богме далеко, то ја не могу љубити.” Сутрадан кад аждаја отиде из рекавице, царев син дође к баби, па му баба каже све што је чула од аждаје. Онда он отиде кући, па се преруши: обуче

пастирске хаљине и узме пастирски штап у руке, те се начини пастир па пође у свет. Идући тако од села до села и од града до града, најпосле дође у друго царство и у царев град, под којим је у језеру била аждаја. Дошавши у онај град, стане распитивати коме треба пастир. Грађани му кажу да треба цару. Онда он управо к цару. Пошто га пријаве, пусти га цар преда се, па га запита: „Хоћеш ли чувати овце?” А он одговори: „Хоћу, светла круно!” Онда га цар прими и стане га световати и учити: „Има овде једно језеро, и докрај језера врло лепа паша, па како изјавиш овце, оне одмах иду онамо те се развале око језера, али који год чобан тамо отиде, онај се више не враћа натраг, зато, синко, кажем ти, не дај овцама на вољу куд оне хоће, него држи куда ти хоћеш.” Царев син захвали цару, па се справи и изјави овце, и узме са собом још два хрта што могу зеца у пољу стићи, и једнога сокола што може сваку ’тицу ухватити, и понесе гајде. Како он изјави овце, одмах их пусти к језеру, а овце како дођу на језеро, одмах се развале око језера, а царев син метне сокола на једну кладу а хрте и гајде под кладу, па засуче гаће и рукаве те загази у језеро па стане викати: „О, аждајо, о, аждајо! Та изиђи ми данас на мејдан да се огледамо, ако жена ниси.” Аждаја се одзове: „Сад ћу, царев сине, сад.” Мало час, ето ти аждаје, велика је, страшна је, гадна је! Како аждаја изиђе, ухвати се с њим попојаске, па се понеси летни дан до подне. А кад подне пригреје, онда рече аждаја: „Та пусти ме, царев сине, да замочим своју пуну главу у језеро, па да те бацим у небеске висине.” А царев јој син одговори: „Бре, аждајо, не копај трица; да је мени царева девојка да ме пољуби у чело, још бих те више бацио.” Аждаја се на то одмах отпусти од њега и отиде у језеро. Кад буде пред вече, он се лепо умије и справи, сокола мете на раме а хрте уза се и гајде под пазухо па крене овце и пође у град свирајући гајде. Кад дође у град, сав се град слегне као на чудо где он

дође а пре ниједан чобан није могао доћи с онога језера. Сутрадан царев син оправи се опет, и пође с овцама управо к језеру. А цар пошље за њим два коњаника да иду крадом да виде шта он ради, те се они попну на једну високу планину откуда ће добро видети. А чобан како дође, метне хрте и гајде под кладу ону, а сокола на њу, па засуче гаће и рукаве те загази у језеро па повиче: „О, аждајо, о, аждајо! Изиђи ми на мејдан да се још огледамо, ако жена ниси.” Аждаја му се одзове: „Сад ћу, царев сине, сад.” Мало час, ето ти аждаје, велика је, страшна је, гадна је! Па се ухвате попојаске те се понеси летни дан до подне. А кад подне пригреје, онда рече аждаја: „Та пусти ме, царев сине, да замочим своју пусту главу у језеро, па да те бацим у небеске висине.” А царев јој син одговори: „Бре, аждајо, не копај трица; да је мени царева девојка да ме пољуби у чело, још бих те више бацио.” Аждаја се на то одмах отпусти од њега и отиде у језеро. Кад буде пред ноћ, царев син крене овце као и пре, па кући свирајући у гајде. Кад уђе у град, сав се град усколеба и стане се чудити где чобан долази кући свако вече, што пре ниједан није могао. Она два коњаника још су пре од царевога сина била дошла у двор и приповедила цару све по реду шта су чули и видели. Сад кад цар виде чобана где се врати кући, одмах дозове к себи своју кћер и каже јој све шта је и како је. „Него”, вели, „сутра да идеш с чобанином на језеро, да га пољубиш у чело.” Она кад то чује, бризне плакати и стане се молити оцу: „Нигде никога немаш до мене једину па и за мене не мариш да погинем.” Тада је отац узме слободити и храбрити: „Не бој се, кћери моја, видиш, ми променисмо толике чобане, па који год изиђе на језеро, ниједан се не врати, а он ево два дана како се с аждајом бори, па му ништа не науди. Ја се уздам у Бога да он може ту аждају свладати, само иди сутра с њиме, еда би нас опростио те напасти што толики свет помори.” Кад ујутру бео дан освану, дан освану и сунце ограну, уста чобан, уста и девојка, па се сташе опремати на језеро. Чобанин је весео, веселији него игда, а девојка царева тужна, сузе пролива, па је чобан теши: „Госпођо секо, ја те молим немој плакати, само учини што речем, кад буде време, ти притрчи и мене пољуби па се не бој.” Кад пођоше и кретоше овце, чобан путем једнако весео, свира у гајде весело, а девојка иде покрај њега па једнако плаче, а он кашто пусти дулац па се окрене њојзи: „Не плачи, злато, не бој се ништа.” Кад дођу на језеро, овце се одмах развале око језера, а царев син метне сокола на кладу а хрте и гајде пода њу, па засуче гаће и рукаве па загази у воду и повиче: „О, аждајо, о, аждајо! Изиђи ми на мејдан да се још огледамо, ако жена ниси.” Аждаја се одзове: „Сад ћу, царев сине, сад.” Мало час, ето ти аждаје, велика је, страшна је, гадна је! Како изиђе, ухвате се попојаске па се понеси летни дан до подне. А кад подне пригреје, тада беседи аждаја: „Та пусти ме царев сине да замочим своју пусту главу у језеро, па да те бацим у небеске висине.” А царев јој син одговори: „Бре, аждајо, не копај трица; да је мени царева девојка да ме пољуби у чело, још бих те више бацио.” Како он то рече, а царева девојка притрчи и пољуби га у образ, у око и у чело. Онда он махне аждајом и баци је у небеске висине, те аждаја кад падне на земљу сва се на комаде разбије, а како се она на комаде разбије, скочи из ње дивљи вепар, па нагне бегати, а царев син викне на чобанске псе: „Држи, не дај!”, а пси скоче те за њим, па га стигну, и одмах га растргну, али из вепра скочи зец, па нагне преко поља, а царев син пусти хрте: „Држи, не дај!”, а хрти за зецом те га ухвате и одмах растргну, али из зеца полети голуб, а царев син пусти сокола те соко ухвати голуба и донесе царевоме сину у руке. Царев син узме

голуба те га распори, а то у голубу врабац, а он држ' врапца. Кад ухвати врапца, рече му: „Сад да ми кажеш где су моја браћа.” А врабац му одговори: „Хоћу, само ми немој ништа учинити. Одмах иза града твојега оца има једна рекавица, и у оној рекавици имају три шибљике; подсеци оне три шибљике, па удри њима по корену; одмах ће се отворити гвоздена врата од великога подрума, у ономе подруму има толико људи и старих и младих, и богатих и сиромаша, и малих и великих, и жена и девојака, да можеш населити читаво царство; онде су и твоја браћа.” Кад врабац то све искаже, царев га син одмах за врат, те удави. Цар главом бијаше изишао и попео се на ону планину од куда су они коњаници гледали чобана, те и он гледао све што је било. Пошто чобан тако дође главе аждаји, почне се и сутон хватати, и он се лепо умије, узме сокола на раме а хрте уза се, а гајде под пазухо, па свирајући крене овце и пође двору цареву, а девојка поред њега још у страху. Кад дође у град, сав се град слегне као на чудо. Цар који је све његово јунаштво гледао с планине, дозове га преда се па му да своју кћер, те сместа у цркву па их венчају и учине весеље за недељу дана. Потом се царев син каже ко је он и од куд је, а цар се онда и сав град још већма обрадује, па пошто царев син навали да иде својој кући, цар му да многе пратиоце и оправи га на пут. Кад буду код оне рекавице, царев син заустави све пратиоце па уђе унутра те подсече оне три шибљике, и удари њима по корену, а гвоздена се врата одмах отворе, кад тамо, а то у подруму свет Божиј. Онда царев син заповеди да сви излазе један по један и да иду куд је коме драго, а он стане на врата. Излазећи тако један за другим, ето ти и браће његове; он се с њима загрли и ижљуби. Кад већ сав народ изиђе, захвале му што их је попустио и избавио и отиду сваки својој кући. А он са својом браћом и младом отиде кући своме оцу, и онде је живео и царовао до свога века.

Трагом речи

1. Бајка је прича о борби између сила добра и зла. Коју силу представља царев син, а коју аждаја? Народни приповедач аждају не описује, него само понавља да је велика и страшна. Како замишљаш аждају? Којој животињи је слична?
2. Зашто је царев син пошао да убије аждају? Издвој препреке које је јунак морао да пређе како би остварио свој циљ. Које особине при томе испољава? Ко је све помогао цареву да преброди бројне препреке? Како је текла борба царевог сина са аждајом?
3. У свакој бајци главни јунак има помагаче. Ко су помагачи, а ко противници младог цареву? Како царев син сазнаје где је аждајина снага? Аждаја се током борбе претвара у различите животиње. Који је облик у којем се појавила аждаја био најопаснији? Уочи шта је фантастично, а шта стварно у бајци.
4. Размисли у чему је васпитна вредност бајке. Које поруке она пружа? Објасни како главни јунак бајке стиже до жељеног циља. Наведи поруке бајке на основу следећих кључних речи: **зло, вера, упорност, претварање, љубав, препреке, срећа, борба.**

Радионица

У свесци направи табелу тако што ћеш у једној колони издвојити елементе бајке који су могући у стварности (нпр. цар, одлазак у лов, љубав), а у другој набројати фантастичне елементе, као што су аждаја, преображавање у различите животиње...

Појмовник

Бајке су народне приповетке чије теме и ликови припадају фантастици. Вук Стефановић Караџић је бајке називао „женским приповјеткама”, у којима се приповеда о „ономе што не може бити”. У њима се преплићу елементи стварног и нестварног, реалног и фантастичног.

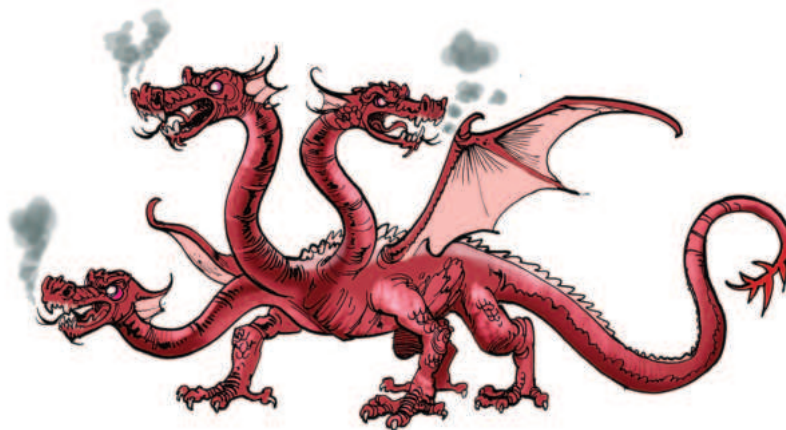
Главни јунак бајке суочава се са одређеним препрекама не би ли постигао оно што жели. Он често има улогу заштитника немоћних или спасиоца породице, града, народа од неке велике несреће (змаја, злих сила, природних непогода...). У савлађивању препрека има бројне и необичне помагаче (чудесна бића и справе, животиње...), али и разноврсне и страшне противнике које успева да победи захваљујући храбрости, мудрости и сналажљивости. На крају, после много мука и преокрета, успешно решава све проблеме што доводи до срећног завршетка бајке.

Свет занимљивости

Аждаја је огромно митско чудовиште. Ово демонско, крилато, нестварно биће има више глава, које могу поново израсти и кад се одсеку. Може се претварати у различите облике, па и у човеколико биће. Чувар је вода, језера и забрањених простора. Као лик се појављује у народним предањима, бајкама, лирској и епској поезији.

Аждаја најчешће прождире девојке и наноси зло народу. Главни јунак је побеђује у борби или сазнаје тајну њене снаге и тако спасава и девојку и народ.

Према неким описима, из њених великих чељусти избија пламен, има оштре зубе, огромна крила, неколико глава, четири ноге и дугачак реп. Може настати кад змија поједе змију и после сто година добије крила и ноге. Као водени демон, кад год дође у додир с водом, добија нову снагу. У нашој усменој књижевности аждају и змију често поистовећују с Турцима и Арапима, и оне представљају симбол турског зла још од Косовске битке.

Баш-Челик

(одломак)

„Баш-Челик” једна је од наших најпознатијих бајки. После смрти оца, најмлађи царевић испуњава очеву жељу и удаје три сестре за три моћна зета: цара змајева, цара орлова и цара соколова. Цареви се обавезу да ће младом царевићу помоћи кад буде у невољи. После неког времена браћа крећу у потрагу за својим сестрама. На том путу најмлађи брат ослобађа једну земљу од аждаје и дивова, а цареву кћер спасава од змије. Као награду млади царевић добија цареву кћер.

двије мазге новаца – количина новца коју одједном могу да понесу две мазге

шћаше – хтео

вењаше – од глагола венути, у значењу чезнути за неким

претурити (преко главе) – проћи свашта у животу, а опстати

кољено – колено, до колена

дирек – стуб

синцир од гвожђа – низ металних карика или колутова уденутих једни у друге који служе за везивање; ланац, окови

севап – добро дело, племенит поступак, награда за добро дело

маштрава (воде) – маштрафа, већа чаша с дршком; тегла

утећи – побећи

[...] Кад цар све то чује, заустави само оног најмлађег код себе као зета, а оној двојници даде двије мазге новаца, и тако оба старија брата врате се своме двору и у своје царство. Онај најмлађи једнако мишљаше за својим сестрама, и шћаше да иде да их тражи, али му је опет било и жао оставити своју жену, а и цар му то не даше учинити, и тако он за сестрама својима једнако вењаше.

Једном цар пође у лов, а њему каже: „Остани ти ту код двора и ево ти девет кључева, чувај их код себе. Можеш”, вели „да отвориш три четири одаје, тамо ћеш виђети да имаде и сребра и злата, оружја и многијех другијех драгоцености, напосљетку можеш отворити све осам одаја, ама девету да се нијеси усудио нипошто отворити, јер” вели „ако то учиниш, зло ћеш проћи.”

Онда цар оде, а зета остави код куће. Овај, чим цар отиде, отвори једну, па другу собу, и тако редом све осам соба, и види у њима свакојакијех драгоцености; напосљетку, кад дође и на врата од девете собе, рече у себи: „Ја сам много чуда претурио, а сад да не смем отворити ову собу!”, па и ту собу отвори. Кад уђе унутра, има шта и виђети! У соби један чо'ек до кољена у гвожђе заковат и руке до лаката заковате обје; на четири стране имаду четири дирека, а тако од свакога дирека има по један синцир од гвожђа, и тако су крајеве своје саставили па онамо чо'еку око врата обавили, и тако је тврдо оковат био да се није могао никако мицати. Пред њим је била једна чесма, на златном чунку извирала, и тако салева се пред њим у једно корито златно. Близу њега стоји једна маштрава украшена драгијем камењем. Чо'ек би хтио да воде пије, ама не може да дохвати. Кад царевић све то види, он се већма зачуди, па се тргне мало натраг, а овај чо'ек проговори: „Ходи унутра код мене, заклињем те богом живијем.” Овај уђе унутра код њега, онда му онај чо'ек рече: „Дај учини један севап, те ми дај једну маштраву воде да попијем, и знај зацијело да ћеш од мене за то добити на дар јошт један живот.”

Царевић се промисли: „Шта има боље него да добијем два живота?“, па узме маштраву, и да му пуну воде, те овај попије. Онда га царев син упита: „Како се ти зовеш, бога ти, по имену?“ Овај одговори: „Ја се зовем Баш-Челик.“ Царевић пође ка вратима, а овај га стане молити: „Дај ми и другу маштраву воде, па ћу ти поклонити и други живот.“ Царевић помисли: „Сад два живота да ми поклони, а трећи имам, то је чудо велико!“, па узме маштраву те му даде, а овај попије. Царевић пође па почне да врата затвори, а Баш-Челик рече: „О, јуначе, поврати се код мене, кад си већ два добра учинио, учини и треће, даћу ти и трећи живот. Узми ову маштраву, наточи је па ми успи на главу, а ја ћу ти за то што ми воду успеш на главу дати и трећи живот те живи.“ Кад царевић то чује, поврати се натраг, узме маштраву па наточи воде и успе му на главу. Како му вода поспе главу, у онај мах прснуше алке око врата, и све гвожђе које је Баш-Челика држало. А Баш-Челик скочи као муња, па рашири крила, полети, и у исто вријеме узме под крило цареву ћерку, жену његова избавитеља, и тако наједанпут ишчезне из очију. Сад да видиш чуда: препа'не се царев син од цара! Утом кад цар дође из лова, каже му зет његов све по реду, цар се већма у бригу даде, па му рече: „Зашто тако учини? Јесам ли ти казао да не отвориш девету собу?“ Царевић му одговори: „Немој се срдити на мене, ја ћу да идем да Баш-Челика тражим и да повратим моју жену.“ Они цар га стане од двараћати: „Немој“, вели „да идеш нипошто! Ти не знаш ко је Баш-Челик, мене је много војске и новаца пропало док сам Баш-Челика ухватио, него остани код мене, ја ћу ти испросити другу ћевојку, и не бој се, ја те опет милујем као сина свога.“ Али царев син није хтио никако слушати, него узме новаца за пута, узјаше свога коња па пође у свијет тражити Баш-Челика.

Јордан – река на
Арапском полуострву

сахат – сат

кушати – пробати,
искушавати,
испробавати

утва шестокрила
– бајковито биће:
барска птица
златноријих крила,
врста дивље пловке

[...] Онда рече сам себи: „Хоћу баш и четврти пут да се вратим да жену моју повратим, па ако ми буде до невоље, онда ћу пера да запалим да ми зетови у помоћ дођу”, па се одмах дигне и врати оној пећини где Баш-Челик држаше жену његову и, кад издалека види да Баш-Челик некуд оде, јави се жени, и она се зачуди и препане, па му рече: „Бога ти, зар ти је тако омрзнуло живљети, те си се вратио по мене!” Но, он јој каже за зетове како су му дали сваки по једно перце, па како ће му доћи у помоћ, ако му буде до невоље, „па зато сам” вели „још једаред дошао по тебе; хајде одмах да бјежимо!” И тако и учине, и почну бјежати, али Баш-Челик то одмах дозна, па издалека повиче: „Стани, царевићу, нијеси утекао!” А царевић, кад види Баш-Челика, повади она сва три пера и кресиво, па стане кресати док мало ватру

прижеже, па запали сва три пера, али док је запалио, Баш-Челик га стигне, потегне сабљу и царевића на двије поле расијече. У исти час ето ти чуда! Долети цар змајски са својим змајевима, цар соколовски са соколовима и цар орлујски са орловима, па се с Баш-Челиком страшно побију и много се крви пролије, али Баш-Челик опет уграби жену и утече.

Онда три цара стану свога мртва шура гледати и закључе да му живот поврате, па онда запитају најбржа три змаја који може најбрже с Јордана воде донијети. Један вели: „Ја могу за по сахата;” други вели: „Ја могу за један четврт сахата;” трећи вели: „Ја могу за девет тренутака.” Онда цареви повичу овоме: „А сад ти, змаје, брже похитај!” Овај рашири силу ватрену и донесе заиста за девет тренутака воде с Јордана. Цареви узму воду, поспу водом по онијем ранама куд је царевић расјечен био. Кад поспу, ране се саставе, а царевић скочи на ноге те оживи. Онда га цареви сјетују: „Иди сад кући кад си се смрти избавио.” Царевић њима вели да ће још једанпут да иде срећу покушати и жену ма на који начин украсти. Цареви, зетови његови, веле му: „Немој, погинућеш заиста сад ако одеш, јер живота ти другог нема осим онога твога од Бога.” Али царевић неће за то да чује. Онда му цареви рек’у: „Е, кад већ хоћеш силом да идеш, а ти немој одмах жену да водиш, него јој кажи да пита Баш-Челика где му је јунаштво, па онда дођи да нам кажеш, ми ћемо ти помоћи да га освојимо.” Онда царевић оде кришом и дође жени, па је научи да куша Баш-Челика где му је јунаштво, па се врати натраг. Кад Баш-Челик кући дође, жена га стане питати: „Бога ти, где је то твоје јунаштво?” А Баш-Челик јој рече: „Моја жено, моје је јунаштво у сабљи мојој.” Онда се жена стане молити спрам сабље Богу. Баш-Челик, кад то види, удари у смијех па рече: „О луда жено, није моје јунаштво у сабљи, него у мојој стријели.” А она се онда окрене Богу молити спрам стријеле, а Баш-Челик јој рече: „О жено, добро ли те неки учи да ме кушаш где је моје јунаштво! Ја бих рекао да је жив твој чо’ек, па он те учи.” А она се поче клети да је нико не учи, јер и нема ко. Послије неколико дана дође јој чо’ек, она му све каже како још није могла дознати од Баш-Челика где му је јунаштво, а чо’ек јој одговори: „Кушај га опет”, па оде.

Кад Баш-Челик дође, жена га стане опет питати ће му је јунаштво. Онда јој Баш-Челик одговори: „Кад ти моје јунаштво тако поштујеш, ја ћу ти истину да кажем ће је моје јунаштво”, па онда стане казивати: „Далеко одавдје има једна висока планина, у оној планини једна лисица, у лисици срце, у срцу једна тица, у оној је тици моје јунаштво, ама се она лисица не да лако ухватити: она се може претворити у разне начине.”

Сјутрадан, кад Баш-Челик оде, царевић опет дође жени својој да чује шта је дознала, а жена му све каже. Онда царевић отиде управо зетовима, а они га једва дочекају да чују ће је Баш-Челиково јунаштво, па се одмах дигну и са царевићем отиду. Кад тамо дођу у ону планину, пуште орлове да лове лисицу, а лисица побегне у једно језеро које је било усред оне планине, и претвори се у утву шестокрилу, али соколови одмах за њом и одандје је изагнају; онда она полети у облаке па почне бјежати, а змајеви за њом! Она брже онда претвори се опет у лисицу и стане по земљи бјежати, али ту је орлови дочекају и остала војска, па је салете и ухвате. Онда цареви заповједе те се лисица распори и срце извади, па наложе ватру, срце распоре, из срца тицу изваде и у ватру баце. Како тица изгори, Баш-Челик погине. Царевић онда узме своју жену па оде с њоме кући.

Трагом речи

1. Који лик у овој бајци је негативан? Уочи сличности и разлике између Баш-Челика и аждаје из претходне бајке. Које је биће страшније? По чему то закључујеш? Где се налази аждајина снага, а где Баш-Челикова? Зашто Баш-Челик страда?
2. Наведи све особине које поседује јунак ове бајке. На који начин Баш-Челик захваљује свом добротинитељу? Упореди мотив зла у обе бајке. Захваљујући чему добро ипак побеђује?
3. Размисли о композицији бајки. Које се појединости понављају у бајкама? Колико цар има синова и у једној и у другој бајци? Који син врши највећи подвиг? Које се још радње врше три пута у бајкама? Где се догађа радња у бајкама? Ко је у бајкама награђен, а ко кажњен? Како се завршавају бајке?

Биберче

Док пажљиво читаш текст народне бајке „Биберче“, откривај по чему је све необичан и другачији главни јунак ове бајке.

Прати пут који он прелази од детета „малог као биберово зрно“ до стаситог момка. Замишљај ситуације у којима се Биберче нашао и размисли које врлине су му помогле да их реши.

ала – биће налик
аждаји или змају

черег – четвртина
заклане животиње (у
овој бајци овце)

бискати – чешкати по
коси (требити вашке)

Била жена нероткиња, па молила Бога да јој дâ да роди, макар било дете као биберово зрно. Бог јој даде по жељи, те роди мушко дете као биберово зрно. Из почетка у радости није марила што је толишно дете родила, али после дође јој нажао гледајући другу децу која су се с њезиним родила где нарастоше на женидбу и удадбу, а њезино остало као биберово зрно. Онда окрене у плач и јаук сваки дан. Један пут дође јој у сан неко и каже да не плаче више, биће њен син велики као јаблан. Иза тога сна остане весела, али не задуго, јер мало по том дође јој син и рече да мора ићи куд му је у сну речено; и тако он оде а мати остане плачући. Ишавши, он задуго дође у један царски двор па уђе у башчу, кад тамо – царска кћи седи под једним дрветом и плаче. Он јој назове помоз Бог и запита је, зашто плаче, а она му одговори да је то дрво под којим сеђаше, родило три златне јабуке, да јој је отац заповедио да чува, али дође ала испод земље те за три јутра однесе све три јабуке једну по једну, те сад не сме оцу да каже, а отац сазвао сутра силне госте да им покаже шта му је Бог дао. Он јој каже да ућути, он ће јој све три јабуке од але донети, само да му дâ две своје слуге да иду с њим. Потом он купи једну овцу и заклавши је сва четири черега метне у торбу, а остало баци па, понесавши и једно уже, оде са слугама иза града на језеро, и онде дигне један камен па рече слугама, да га на ужету спусте доле, па кад задрма уже, да га вуку горе. Тако га слуге спусте, кад тамо – лепа башча и кућа, кад уђе у кућу, а то ала седи код ватре и у великом казану нешто вари. Ала како га угледа, скочи на њ, а он јој брже баци један черег меса; док се она сагну и узме месо, он украде једну јабуку; ала опет на њега насрне, а он јој баци други черег па узме и другу јабуку, кад ала онај черег прогута, она опет на њега насрне, а он јој баци трећи па узме и трећу јабуку; кад ала четвртом на њега насрну, он јој баци и четврти черег, па бјежи натраг, и тек да се ухвати за уже, а ала испадне на поље, а он брже одсече од своје ноге меса па јој баци и задрма за уже, те га извуку горе. Потом преда царској кћери јабуке па оде. Мало време затим прође, а ала почне сваки дан горе излазити, те је сваки дан јела по једну девојку коју су јој морали из града слати редом, тако дође ред и на цареву кћер, која је била испрошена. Отац и мати и сва господа испрате је до језера, и онде изгрливиши се с њом и изљубивши, отац и мати врате се кукајући, а она остане сама да чека алу. Чекајући тако стане се молити Богу да јој пошље Биберче, које јој јабуке од але донело, да је сад избави. У том Биберче дође у град, а град сав у црно завијен.

Кад он запита што је, и они му кажу, он брже на језеро и нађе цареву кћер где седи и плаче, па је запита хоће ли поћи за њега ако је од але избави. Она рече: „Хоћу, али ти ме не можеш избавити; један је само који би могао, али тога нема.” „А који је тај?”, запита он, а она одговори: „Истина да је мали као биберово зрно, ал’ он би мене избавио.” Биберче се насмеје и рече јој да је Биберче сад велики момак, и да је дошао да је избави. Она се зачуди и кад види прстен што му је дала онда кад јој је донео јабуке, осведочи се да је он баш. Онда јој он каже да га мало побиште, и ако заспи да га пробуди, кад се језеро задрма. Он легне њој на крило и она га почне бискати, те он заспи, кад у једанпут језеро се зањиха, а она почне плакати, и суза кане њему на образ, а он се тргне, узме мач и стане да чека алу. У том ето ти але са девет глава, он је дочека и одсече јој једну главу, а ала јуриш на њега, а он јој одсече и другу, и тако свих девет. Потом заиште од девојке мараму па повади свих језика девет и веже у мараму, а девојци каже да ником не казује ко ју је избавио, он ће већ доћи кад буде време, па онда оде. Кад и девојка пође кући, сrete је њен младожења и каже јој: ако неће казати да ју је он избавио, да ће је убити, па јој је свеједно. Она се размисли, и опомињући се шта јој је Биберче казало, да ће доћи кад буде време, обећа да ће казати да ју је он избавио. Младожења се врати те понесе за сведочанство свих девет одсечених глава. Кад она дође с њим своје оцу и матери, није се могло знати кога већма грле и љубе, њу или њега, и науме, одмах да их венчају, али се она начини болесна. Кад прођа неколико дана, ето ти Биберчета, и каже да је он избавио девојку. Сад цар коме ће да верује? Девојка не сме да каже, онај прети да ће је убити; те цар нареди да им суд суди. Кад изиђу на суд, суд рече: ко има сведочанство, онога је девојка. Кад онај изнесе главе, а овај језике, опет суд не зна, коме ће да верује, јер онај каже да није главе одмах посекао него потрчао с девојком к оцу, а кад овај изнесе девојачку мараму, он каже да је девојка мараму од страха изгубила. Онда цар рече, да ујутру иду оба у цркву на молитву, тамо ће бити и девојка, па ко пре дође, његова је. Биберче није хтео ићи, док не зазвони, а онај се дигне у поноћи, али чим корачи у цркву, провали се под њим земља и сав се исече на ножеве.

Онда девојка упали свећу и седне код јаме да чека суђенога. Кад удари звоно, ето ти Биберчета. Онда цар види ко је прав, и венча своју кћер за Биберче. Потом Биберче оде својој матери да види да је он велики.

Трагом речи

1. Како је Биберче дошао на свет? Због чега је мајка туговала? Објасни значење мајчиног сна. Зашто Биберче одлази од куће? Како започињу Биберчетови доживљаји? На који начин је помогао царевој кћери? Наведи противнике малог јунака. Опиши сукоб између Биберчета и але.
2. Уочи разлике између Биберчета и царевића из претходних бајки. Наведи искушења и препреке на које Биберче наилази. Издвој и протумачи особине главног јунака бајке. Упореди алу из ове бајке са аждајом из бајке „Аждаја и царев син”.
3. Размисли по којим особеностима ову причу сврставамо у бајку. На који начин је Биберче награђен? У који временски период можемо сместити ову причу? Издвој чудесне догађаје у бајци. Размисли о порукама бајке.

Радионица

Пронађи у *Чиџанци* одломак из драме за децу коју је Љубиша Ђокић урадио по мотивима народне бајке „Биберче”. Пажљиво га прочитај и размисли о томе по чему је Биберче у бајци сличан ономе о којем се говори у драми, а по чему се од њега разликује.

Свет занимљивости

Према народном предању, ала је демонско крилато биће, понекад човеколико. Може постати преобраћањем змије старије од сто година или од мртваца. Ала је демон леденог ветра и непогоде. Има способност претварања, па се појављује у градоносним облацима, или води те облаке рушећи све пред собом. Људождер је, па је због њене прождрљивости и незаситости у народу позната изрека „ждере као ала”. Меша се у судбину људи, али може да води породичан живот: крштава дете сиромашном човеку. Може бити и добронамеран и чудесан помагач у бајкама, у којима се награђује за добро дело, а кажњава за зло. Ала нема увек исти облик – понекад је представљена само као реп који вири из облака, или се замишља као страшно црно биће чијој појави претходи јак ветар. Може имати коњску главу, а тело змије или човека. Јавља се и у облику орла, али и змије са три главе, три ноге и великим крилима.

Душан Радовић

Капетан Џон Пиплфокс

(одломак)

Главни јунаци ове радио-драме за децу су гусари. Гусари си познати ликови авантуристичких романа. Они пљачкају трговачке бродове и траже закопано благо.

Гусарски капетан Пиплфокс и његови морски разбојници су необични и смешни. Џона Пиплфокса су пензионисали, а његовој посади одузели заставе и оружје. Ипак, Пиплфокс и његови гусари нису дуго били у пензији јер су позвани да ослободе свет од седмоглавог чудовишта.

Лица:

КАПЕТАН ЏОН ПИПЛФОКС
АРЧИБАЛД
КОНОВАЛ
ЧУДОВИШТЕ
ГУСАРИ
СПИКЕР
ПЕЋИНА
ОДЈЕК

(Вештар и џаласи)

ГУСАРИ (певају):
Лепојке из Хаване
све стоје са стране,
питају: капетане,
како се зове ваш брод?
А капетан им руком мане,
тим лепојкама из Хаване,
што стоје тако са стране, са стране:
– Освета, то је мој брод!

(Музика)

СПИКЕР: После једне туче у ливерпулској луци, гусарски капетан Џон Пиплфокс, звани Звоно, био је пензионисан. Одређена му је бедна пензија и нешто инвалидског додатка, за 72 ране добијене у гусарским биткама.

Заставе и оружја однети су у музеј, а храбра посада искрцана на копно и послата да се усавршава у различитим занатима.

Међународни гусарски савез, у знак протеста против ове подмукле игре, престао је да напада енглеске трговачке бродове, који су се после тога толико намножили да су били све чешћи судари, и то на отвореном мору...

Када се, међутим, у Кинеском мору појавило седмоглаво чудовиште, и почело као од шале да потапа енглеске, и не само енглеске лађе, и када нико од тадашњих владиних мезимаца није имао храбрости да пође и да чудовиште ликвидира – дакле, када је све било тако као што сам вам рекао – јави се наш гусарски капетан, дивна једна фигура, звани Звоно, и рече: „Вратите ми једрењак, вратите ми мојих седамдесет гусара, вратите ми заставе и оружје – и нека ме поједе морски пас ако се не вратим са свих седам глава тога чудовишта!”

Влада је, разуме се, одмах пристала и једино се управа музеја дуго противила, тврдећи да су гусари одвратни и да ће упропастити и заставе и оружје. Ствар је ипак уређена и капетан је добио све што је тражио, уз обећање да ће пазити на заставе и да ће гусари редовно чистити своје секире, нарочито после борби прса у прса, по којима је наш јунак био познат и омиљен!

(Музика)

СПИКЕР: Ту тек, у ствари, почиње наша прича...

ГУСАРИ (*певају*):

Лепојке из Хаване,
све стоје са стране, са стране,
питају: капетане,
како се зове ваш брод?

СПИКЕР: Песма коју слушате ори се на том дивном гусарском броду... Певају је најславнији гусари света, а слуша Џон Пиплфокс, гусар са 72 ране, кога су срамно хтели да пензионису и смире бедном пензијом! Правац је Кинеско море!

ГУСАРИ (*наставаљају њесму*): ... А капетан им руком мане.

КАПЕТАН: Доста! (*Најли њајац, само хармоника исјагне, ња ојет њајац.*) Синови! Сами смо, само небо и море! Питам вас, тако вам заставе овог брода, да ли сте икада у свом псећем животу срили чудовиште са седам глава?

ГУСАРИ: Никад, капетане!

КАПЕТАН: А, питам вас, тако вам мора, да ли бисте хтели да га видите?

ГУСАРИ: Свакако, капетане!

(*Ветар, јалебови, море*)

[...]

СПИКЕР: То је био још један корак ближе опасности. Међутим, код посаде није више било никаквог колебања. Једрењак се укотви код Црвене стене, и капетан са неколико најхрабријих момака пронађе пећину брзо и лако, како је само он то умео...

АРЧИБАЛД (*шайашом*): Јесмо ли ту?

КОНОВАЛ: Ту смо ваљда...

(*Корази кроз ехо*)

КАПЕТАН (*снажно*): Е-хеј!

ОДЈЕК: Е-хеј! Е-хеј! Е-хеј!

КАПЕТАН: Чујеш ли ме, Пећино?

ПЕЋИНА: Чујем, шта се дереш?

ОДЈЕК: Чујем, шта се дереш?

КАПЕТАН: Дошао ти је капетан Џон Пиплфокс, звани Звоно, чула си ваљда за њега...

ПЕЋИНА: Чула сам – ти си брица, је л' да?

КАПЕТАН: Вештице, не изазивај, сасућу ти ову кубуру у ждрело!

КОНОВАЛ: Не, капетане!

АРЧИБАЛД: Не, капетане, морамо се савладати! Она зна... Зар хоћете да нас опет врате у пензију?!

КАПЕТАН (*љуби али уздржан*): Дошао сам да ми кажеш како да савладамо седмоглаво чудовиште.

ПЕЋИНА: Зар те није страх?

КАПЕТАН: Шта се то тебе тиче?! Одговарај на питање!

ПЕЋИНА: Слушај, глупи гусаре! Клади се са тим чудовиштем – да си ти паметнији, и добићеш опкладу. Оно је још глупље од тебе!

КАПЕТАН: Како да се кладим?

ПЕЋИНА: Ево овако, слушај: постави му неколико питања и клади се са њим да неће умети да одговори...

КАПЕТАН: А у шта да се кладим?

ПЕЋИНА: Па у ту твоју гусарску главу... Ако оно погоди, ти му за опкладу дајеш главу... Ако не погоди – ти њему исеци за сваку погрешку по једну главу...

КАПЕТАН: Добро, а сад кажи – каква питања да му поставим?

ПЕЋИНА (*иронично*): Па нека згодна питања...

КАПЕТАН (*нервозно*): Каква су то згодна питања?

ПЕЋИНА: Па да буду више тешка него лака!

КАПЕТАН (*ојорчено њрејтећи*): Слушај, глупачо, не изазивај! Јер ако те ја сада...

АРЧИБАЛД: Не, капетане!

КОНОВАЛ: Капетане, мислите на будућност своје деце!

КАПЕТАН: Какве деце, кенгуре! Откуд мени деца!

КОНОВАЛ (*извињавајући се*): Извините, хтео сам само мало да је умилостивим...

КАПЕТАН (*нежно, мирније*): Вештице, имала си срећу! Реци сад – каква питања, каква питања да му поставим?

ПЕЋИНА: Ви-ше те-шка не-го ла-ка!

ОДЈЕК: Више тешка него лака!

КАПЕТАН: И шта још?

ПЕЋИНА: И ни-шта ви-ше!

ОДЈЕК: И ништа више. И ништа више!

СПИКЕР: Можда би већ био крај ове наше приче, да ова подла пећина није направила грубу шалу са нашим јунацима. Оставити људе са пола објашњења – то заиста могу само пећине камена срца... Момци су се вратили на једрењак, али без песме и са много нових брига.

[...]

(*Хујање ветра. Тресак. Музика.*)

СПИКЕР: Неочекивано, кад се баш не би могло рећи за наше гусаре да су били спремни, изрони из мора пред прамац брода огромно седмоглаво чудовиште! Не, такво чудо још нико не виде на свету! Седам глава љуто је сиктало са седам вратова, плазећи се халапљиво... (*С уздахом, без наде.*) Гусари, нека вам је сада ваш велики капетан на помоћи!!!

ЧУДОВИШТЕ: Шта тражиш овде, пацове?

КАПЕТАН: Дошао сам да видим шта има у тих твојих седам глава, гуштеру пијани!

ЧУДОВИШТЕ: Има у свакој седам пута више него у твојој!

КАПЕТАН: Кладим се да нема!

ЧУДОВИШТЕ: Кладим се да има!

КАПЕТАН: Кладим се у своју гусарску главу да нема!

ЧУДОВИШТЕ: Кладим се у својих седам глава да има!

КАПЕТАН: Добро, седмоглави, ако пристајеш – да ти измерим памет... Поставићу ти питања... Ако не одговориш тачно – оде ти свих седам глава...

ЧУДОВИШТЕ: А ако одговорим?!

КАПЕТАН: Ево ти ове моје гусарске главе!

ЧУДОВИШТЕ: Хајде, питај!

КАПЕТАН (*јосле краће љаузе*): Реци ти мени овако: реци ми – шта је најлепше на свету?

ЧУДОВИШТЕ: Најлепше на свету... Најлепше на свету... Најлепше на свету...

ГУСАРИ: Не зна, не зна, капетане! Сеците му главу – шта чекате?!

КАПЕТАН: Знаш или не знаш?

ЧУДОВИШТЕ: Знам! Најлепше на свету је...

КАПЕТАН: Но, знаш или не знаш?

ЧУДОВИШТЕ: Не знам!

КАПЕТАН: Дај онда једну главу!

(*Фијук сабље*)

ЧУДОВИШТЕ *(реајује)*.

КАПЕТАН: Најлепша на свету је гусарска застава!

ЧУДОВИШТЕ: Имам још шест глава, а ти само једну... Постави друго питање!

КАПЕТАН: А сад ми реци шта је – најјаче на свету?

ЧУДОВИШТЕ: Најјачи на свету је слон!

КАПЕТАН *(збуњено)*: Шта рече?

ЧУДОВИШТЕ: Слон је најјачи на свету!

КАПЕТАН: То ти је неко рекао!

ЧУДОВИШТЕ: Нико није рекао. Дај главу!

Дај главу, гусаре!

КАПЕТАН: Чекај мало...

ЧУДОВИШТЕ: Дај главу!

КАПЕТАН: Грешка, гуштеру!

Погресио си! Од једног слона јача су два слона!

ГУСАРИ *(одушевљење)*.

КАПЕТАН: Дај још једну главу!

(Фијук сабље)

ЧУДОВИШТЕ *(реајује)*.

ГУСАРИ *(одушевљење)*.

ЧУДОВИШТЕ: Питај још нешто... Ја имам још пет глава, а ти само једну!

КАПЕТАН: Ево још нешто, гуштеру! Реци ми – шта је најслађе на свету?

ЧУДОВИШТЕ: Најслађе на свету... Најслађе на свету је бундевино семе!

ГУСАРИ *(ірохоііан смех)*.

СПИКЕР: Капетана је оволика глупост чудовишта већ нервирала. Иако се нешто није осећао добро, замахну сабљом и посече још оних пет-шест глава, које су немоћно сиктале са танких вратова!

(Неколико фијука сабљом. Музика.)

СПИКЕР *(одахне)*: Тако се, ето, завршио последњи подвиг храброг гусара Џона Пиплфокса, званог Звоно. Када се вратио у домовину, начелник Адмиралитета понудио му је своју ћерку за жену, велику јахту од јапанског дрвета и орден Златнога мача, који је до тада носио само један пук јуришне коњице. Капетан, дирнут овом пажњом, захвали се на великој свечаности у Лондону. Прими одликовање, а младој дами се извини због свог ниског порекла и недовољног образовања. Не ожени се, дакле, већ укрца храбру посаду на јахту од јапанског дрвета, и крете на пут... Сунчали су се и пецали рибе, а када би плъуснула киша, повлачили би се у салоне и решавали укрштене речи!

ГУСАРИ *(іевају іесму „Лейііјке из Хаване“)*.

Трагом речи

1. Ко су главни јунаци ове радио-драме? Наведи по чему се ова дружина разликује од уобичајене гусарске дружине. Како замишљаш да изгледа капетан? Зашто је значајан разговор Џона Пиплфокса и Пећине? Опиши како изгледа чудовиште.
2. Анализирај разговор Џона Пиплфокса и седмоглавог чудовишта. Издвој елементе хумора. Образложи резултате капетановог надмудривања с чудовиштем. Како би се могла назвати таква победа?
3. Упореди борбу са аждајом у народној бајци „Аждаја и царев син” и борбу Пиплфокса с чудовиштем. По којим елементима те ова драма подсећа на бајку? На који начин би се прави гусар обрачунао с противником? Како то чини Пиплфокс? Како се капетан понаша према својој околини? Зашто је капетан одбио руку начелникове кћери?
4. Којим речима и поступцима је писац осавременио бајку и створио духовитог јунака Пиплфокса? Душко Радовић је у својој радио-драми повезао савремени стил писања с поступком приповедања у народним бајкама. Уочи начин на који ликови у Радовићевој радио-драми говоре. Наведи пример из текста који илуструје свакодневни говор.

Појмовник

Поред **лирике** и **епике**, **драма** је један од три основна књижевна рода. За драму је специфичан **дијалог**, који воде различити драмски **ликови**. Драма се пише да би била изведена у позоришту, јер тек на сцени добија свој пуни значај. Основне драмске врсте су **комедија**, **трагедија** и **драма у ужем смислу**.

С развојем радија и телевизије, јавиле су се и нове врсте драмске књижевности, као што су **радио-драма** и **телевизијска драма**. **Телевизијска драма** је писана да би се снимила и одиграла на телевизијском програму. **Радио-драма** се изводи у радијском студију, а емитује преко радио-таласа. За разлику од позоришне, филмске и телевизијске драме, радио-драму само слушамо. Не видимо глумце, већ замишљамо ликове које они глуме. Због тога писац, редитељ и извођачи настоје да наш звучни доживљај буде што садржајнији, па се користе све изражајне могућности говорне речи, звучних ефеката и музике. Као што постоје песме и романи за децу, тако постоје и **драме за децу**. Таква је и ова радио-драма Душана Радовића.

Радионица

С друговима из одељења припреми се за читање по улогама одломка из Радовићеве драме. Дочарајте радњу гласовима и звуковима. Одаберите и прикладну музику. Када увежбате одломак, пробајте да снимите свој наступ, а затим га преслушајте као праву радио-драму.

Свет занимљивости

Душан Радовић је своје записе о деци, родитељима, о свакодневном животу и проблемима обичног човека читао сваког јутра на таласима београдске радио-станице „Студио Б”. Они су касније објављени у књизи *Београде, добро јућиро*.

- Јутрос су ученици шестог разреда основне школе поранили да се још једном преслишају – шта су СПИРОГИРЕ. Да не би заборавила оно што је важно, деца уче и оно што могу заборавити.
- Последњи је тренутак да деци купите школске књиге. Могу сваког часа почети да уче.
- Купите им књиге, али их немојте терати да уче. Јер ако их ви терате да уче баш кад су и сама мислила да уче, деца се увреде и неће да уче.
- Дечаци су читаво прво полугодиште узалуд звиждали под прозорима девојчица. Оне се нису одазивале, морале су да уче. Почео је зимски распуст. Сад девојчице узалуд дозивају оне исте дечаке. Прави дечаци уче само за време зимског и летњег распуста.

Представљамо ти...

Душан Радовић

- Рођен је 1922. године у Нишу.
- Био је песник, писац, новинар, афористичар и телевизијски и радијски уредник.
- Његове најпознатије књиге за децу су: *Поштована децо*, *Смешне речи*, *Причам ти причу*, *Вукова азбука*, *Разбојник Каћа и принцеза Нађа*.
- Писао је за радијски и телевизијски програм, а велику популарност стекао је телевизијском серијом *На слово, на слово* и радио-драмама *Кайетан Џон Пилфокс* и *Како су пошале ружне речи*.
- Умро је 1984. године у Београду.

Гроздана Олујић

Небеска река

Књижевница Гроздана Олујић своју највећу популарност доживела је пишући бајковите приче намењене деци и младима. Пред тобом је једна таква прича. Читајући је, открићеш како је настала „небеска река”.

сурвавати се –
падати, рушити се

шћућурити се –
савити се, скупити се,
стиснути се

ромињати – падати у
виду ситних капљица,
честица, сипити,
росити (о киши)

Текле реке, свака по своме: нека на исток, нека на запад, а нека с планине право у море. Па, и куда би?

Велика речна мајка спокојно је надгледала рађање нових река, унапред им одређујући ток. С рекама нема изненађења, нема брига. Не рађају се често будале као она што је хтела да тече испод земље. Мајка свих река осмехну се тек рођеној кћери и подиже палицу ка западу, кад мала тврдоглавица рече:

– Нећу на запад!

– Ти онда теци на југ, а можеш и на север! – стрпљиво рече Велика речна мајка, али тек рођена кћи није хтела ни на север, ни на југ, нити с планине у море. Сва светла, сва прозрачна одмахивала је главом, понављајући: – Не, и не!

Велика речна мајка уздахну.

– Све реке једва чекају да уплове у море! – рече и помилова по образу најмлађу кћер, кад ова одсече:

– Не ја!

– Па, куда ћеш? – забрину се Мајка свих река.

Мала својеглавица је ћутала. Судбина реке је да тече у долину, у море, али њу привлаче снежни планински врхунци и ружа сунца у модринама неба, очаравају је облаци и звезде.

– Кад бих постала небеска река! – прошапутала, а Велика речна мајка задрхта од ужаса.

– Тог није било, нити ће бити, кћери! Ниједна се река још није попела у небо. Ниједна није текла међу звездама. Боље пожурите да стигнете у долину, у море, док нису почели зимски мразеви! – рече Мајка свих река строго и одлучи да припази на тек рођену кћер.

Мала река невољно се поче спуштати али од тога часа све реке и речице, сви извори и потоци будно су стражарили. Обале и корито чували су је да не побегне, стене јој препречиле пут, планина је заустављала. Ко да побегне од такве страже?

Замрла од туге, мала река је ћутала, а дани су се крунили као зрневље кукуруза. Мајка свих река већ поверова да јој је најмлађа кћи заборавила своју сулуду жељу, кад се једне ноћи проломи олуја. Као ватрене змије скакале су муње по небу, а громови сурвавали стење с планине. Шћућурене у својим коритима, реке су престрављено ћутале, не усуђујући се да се помакну.

Али, када јутро свану, Мајка свих река опази да је корито мале реке празно и забрину се: камо је могла отићи?

– У потрагу за њом! – нареди свим водама у планини, и велико трагање поче, мада је киша још ромињала.

Где је све нису тражили, где све нису завирили: и у шуму, и у камењар, и у пећину, и у густош! Али, малој реци ни трага! Мајка свих река већ хтеде да нареди ново трагање, кад осети да киша лагано престаје и чу задивљени крик неке птице:

– Погледајте!

Велика речна мајка с муком подиже главу увис, и рече:

– Не тражите је више!

Преко читавог неба, сва блистава, као шарени лук, путовала је мала река. Један крај лука дотицао је врх планине, други је нежно зарањао у море, али она сама није припадала ни планини ни мору. Била је *небеска* река. Назвали су је дуга.

Трагом речи

1. Како почиње бајка Гроздане Олујић? Наведи ликове који се појављују у бајци. Ко је управљао током река? Куда су ишле реке? Како се понаша кћерка Велике реке? По чему се разликовала од осталих сестара? Шта жели кћерка Велике речне мајке? Наведи особине Мале реке, која хоће да буде слободна. Како се бајка завршава?
2. Обрати пажњу на композицију бајке. Издвој фантастичне елементе. Запази елементе који одговарају стварности. Потруди се да откријеш што више сличности и разлика у композицији народне бајке и бајке Гроздане Олујић.

Представљамо ти...

Гроздана Олујић

- Рођена је 1934. године у Ердевику, у Војводини.
- Она је српски романсијер, преводилац и антологичар.
- Њени романи и бајке доживели су бројна издања у земљи и иностранству.
- Објавила је многе есеје, студије и романе *Излећ у небо*, *Гласам за љубав*, *Не буди заспале ђе*.
- За своја дела награђивана је бројним признањима међу којима су НИН-ова награда, Награда *Полићикиној забавника*...
- Гроздана Олујић живи и ствара у Београду.

Žil Vern

Dvadeset hiljada milja pod morem

(odlomak)

U svim civilizacijama postoji mit o „zlatnom dobu”. Priča o postojanju Atlantide pridružuje se takvim mitovima. Atlantida je postala simbol izgubljenog raja ili idealnog grada čiji su stanovnici stekli toliko bogatstva koliko pre njih niko nije posedovao, niti će ikada posedovati.

U naučnofantastičnom romanu Žila Verna kapetan Nemo i njegova posada podmornice „Nautilus” upoznaju tajanstvene morske dubine, u kojima pronalaze i nestali grad Atlantidu. U odlomku koji ćeš pročitati kapetan Nemo i profesor Pjer istražuju morske dubine.

Bližila se ponoć. Voda je bila potpuno mračna, ali kapetan Nemo mi je pokazao u daljini crvenkastu tačku, kao neku svetlost, udaljenu oko dve milje od „Nautilusa”. Nisam mogao da pretpostavim kakva je to vatra bila, otkuda i kako se održavala u vodi. U svakom slučaju, ona nam je svetlela, istina nejasno, ali sam se uskoro navikao na mrak i tada sam shvatio zašto nam nisu potrebne Rumkorfove električne lampe.

Kapetan i ja smo išli jedan pored drugog pravo prema označenoj vatri. Ravno tle se postepeno uzdizalo. Išli smo dugim koracima uz pomoć štapova. Ali smo ipak sporo napredovali, jer su nam noge stalno upadale u neku vrstu mulja pomešanog s algama i glatkim šljunkom.

To kamenje je bilo rasuto po okeanskom dnu po izvesnom redu koji nisam mogao da objasnim. Primećivao sam neprocenjivo dugačke brazde kako se gube u mračnim daljinama. Bilo je još čudnih pojava koje nisam mogao da razjasnim. Činilo mi se da olovnim cipelama gazim po rasutim kostima i da one krckaju pod mojim korakom. Kakvom smo to prostranom dolinom prolazili? Hteo sam da pitam kapetana, ali još uvek nisam razumevao govor znacima kojima se jedino moglo sporazumevati u podvodnim šetnjama.

Sve se više pojačavala crvena svetlost koja nas je vodila i obasjavala nam vidik. Vrlo me je interesovalo prisustvo tog ognjišta pod vodom. Da li je ta pojava bila u vezi sa električnošću? Ili ću videti neku prirodnu pojavu, još nepoznatu naučnicima sa zemlje? Ili je to možda, prošlo mi je kroz glavu, delo čovečijih ruku? Možda ću sresti u tim dubinama prijatelje kapetana Nema koji, kao i on, žive tim čudnim životom i on im sada ide u posetu? Možda ću tu naići na čitavu koloniju izbeglica koji su, siti zemaljske bede, pošli da traže i našli nezavisnost u dubinama okeana? Sve takve lude, nemoguće misli su mi prolazile kroz glavu i u tom prenapetom duševnom stanju u kome sam bio zbog svih čuda koja sam neprestano gledao, ne bih se začudio da sam otkrio na dnu mora neki grad o kome sanja kapetan Nemo!

Put je bivao sve osvetljeniji. Sa vrha jedne planine, visoke osam stotina stopa, zračila je bela svetlost. Ali to što sam ja video bio je samo odblesak od vode. Izvor te neobjašnjive svetlosti bio je na drugoj strani planine.

Po kamenom tlu Atlantika, izbrazdanom kao lavirint, kapetan Nemo se kretao bez oklevanja. On je poznavao taj mračni put. Bez sumnje je više puta prošao njime i nije mogao

da se izgubi. Pratio sam ga sa nepokolebljivim poverenjem. Izgledao mi je kao neki morski duh i dok je koračao preda mnom, divio sam se njegovom visokom stasu koji se ocrtavao kao crna senka prema svetlom horizontu.

Bio je jedan čas po ponoći. Stigli smo do podnožja planine, ali da bismo se popeli, trebalo je da prođemo teško prohodnim stazama kroz šumu šiblja.

Da, niska šuma mrtvog drveća, bez lišća, bez soka, okamenjenog u vodi, između koga su ovde-onda strčali visoki borovi. Kao ugljenisano, drveće je stajalo uspravno, a grane, kao izrezane od crne hartije, ocrtavale su se jasno prema vodenoj tavanici. Kao kad bi se zamislila šuma Harca na padini potopljene planine. Staze su bile zakrčene algama i vodenim travama po kojima je vrveo svet glavonožaca. Hvatao sam se za stabla dok sam se peo uz stene, kidao morske puzavice koje su se vile s drveta na drvo i plašio ribe koje su se krile po granama. Bio sam zanet i nisam više osećao umor. Išao sam za neumornim vođom.

Kakav prizor! Kako da ga predstavim? Kako da opišem drveće i stene okružene vodom, koji su donjim delom tonuli u stravičan mrak, a vrhovima bili osvetljeni crvenkastom svetlošću koju je udvostručavao vodeni blesak? Dok smo se peli, stene su se odronjavale za nama uz potmulu buku kao lavina. Levo i desno su se videle prostrane zaravni, kao da ih je čovek isklesao, i katkad sam se pitao neće li odnekud da iskrсне neki stanovnik ovih podmorskih krajeva.

Ali kapetan Nemo se stalno peo. Nisam hteo da zaostanem i hrabro sam išao za njim. Palica mi je bila od velike pomoći. Svaki nesretan korak mogao je da bude opasan na tim uskim stazama, usećenim na obroncima kratera, ali ja sam koračao sigurno i nisam osećao vrtoglavicu. Čas sam preskakao duboke pukotine preko kojih se na kopnu ne bih usudio da pređem, čas sam prelazio preko nesigurnog brvna prebačenog preko ambisa, ne gledajući pod noge, pošto mi je pogled bio zauzet posmatranjem lepota ovih predela. Ogromne stene su bile nagnute nad nepravilno isklesanom osnovom, kao da su prkosile zakonu ravnoteže. Prirodne kule, široki blokovi izreckani kao bedemi na tvrđavama, naginjali su se pod uglovima pod kojima se ne bi održali na suvu zbog dejstva zemljine težje. Zar nisam i ja osetio tu razliku koju stvara gustina vode kad sam se, uprkos teškom odelu, metalnoj kapi i olovnim cipelama, kretao kao divokoza uz nepristupačne vrleti?

Posle dva časa od napuštanja „Nautilusa” prešli smo šumski pojas i nad našim glavama se dizao sto stopa visok vrh planine, kao crna senka na bleštavoj svetlosti sa suprotne padine. Jata riba su se dizala ispred naših nogu, kao poplašene ptice u visokoj travi. U stenama su bila izlokana nepristupačna udubljenja, duboke pećine, nedostižne provalije u kojima su se kretale ogromne prilike. Krv mi se ledila kad bi se pojavila neka džinovska antena i preprečila mi put ili se čulo iz mračnih šupljina strašno škljocanje makazama! Hiljadu svetlih tačaka u pomrčini: oči džinovskih morskih paukova skrivenih u jazbinama. Rakovi su se propinjali kao oklopnici i pri pokretu izvodili šum nalik na zveket gvožđa, a strašni polipi su pružali pipke kao živo šiblje od zmija.

Kakav je to bio čudan, još nepoznat svet? Kom redu su pripadali ti zglavkari kojima je stena služila kao drugi oklop? Gde je priroda otkrila tajnu njihovog postojanja i koliko vekova oni tako žive u najdubljim slojevima okeana?

Ali nisam mogao da se zaustavim. Kapetan Nemo nije obraćao pažnju, pošto je već bio navikao na strašne životinje. Stigli smo na prvu zaravan gde su me čekala i druga iznenađenja.

Tu su se nazirale živopisne ruševine, koje su poticale od dela čovekovih ruku. U velikim gomilama kamenja mogli su se nazreti nejasni oblici dvorca, hramova pokrivenih rascvetalim biljem i, umesto bršljenom, obraslih debelim slojem algi i morskih trava.

Koji je to deo sveta bio potopljen u kataklizmi? Ko je postavio to stenje i kamenje kao spomenike preistorijskih hramova? Gde sam to bio, kuda me je odvela mašta kapetana Nema?

Hteo sam da ga to pitam. Pošto nisam mogao, zaustavio sam ga. Uhvatio sam ga za ruku. Ali mi je on samo mahanjem glave pokazao poslednji vrh planine, kao da je hteo da kaže:

– Hajde, još idi, idi stalno!

Poslednjim naporom sam išao za njim i za nekoliko minuta popeo sam se na vrh uzdignut nekoliko desetina metara iznad cele stenovite mase.

Posmatrao sam padinu kojom smo se popeli. Planina se dizala svega oko sedam stotina do osam stotina stopa iznad doline, ali sa suprotne strane visina joj je bila dvostruka. Daleko sam obuhvatio pogledom veliki prostor osvetljen jakim svetlošću. Ta planina je u stvari bila vulkan. Pedeset stopa ispod vrha, usred kiše kamenja i šljake, kuljala je bujica lave iz širokog kratera i rasprskavala se u vodi kao plameni vodopad. Vulkan je tako osvetljavao dolinu do krajnje granice horizonta.

Rekao sam da je podmorski krater izbacivao lavu, a ne vatru. Vatri je potreban kiseonik iz vazduha, a on se ne stvara pod vodom; ali lava ima sopstvene principe užarenja i može da dostigne belo usijanje, pobednički se bori s vodom i s njom u dodiru stvara vodenu paru. Brze struje su rastvarale i odnosile sve gasove, a bujica lave je klizila do podnožja planine.

Tu, pred mojim očima se, u stvari, pojavljivao srušen, razoren, potopljen grad, s razbijenim krovovima, porušenim hramovima, razvaljenim svodovima, stubovima poleglim po zemlji, gde se još osećao smisao za skladne proporcije toskanske arhitekture; malo dalje, ostaci velikog vodovoda; ovde, uzvišenje nekog akropolja s lebdećim oblicima partenona; tamo, ostaci keja, kao da je nekad neka antička luka štitila trgovačke brodove i ratne lađe kraj obale nekog iščezlog okeana; malo dalje još, dugačke linije srušenih zidina, puste široke ulice, čitava jedna Pompeja potopljena vodom, koju je kapetan Nemo vaskrsavao pred mojim očima!

Gde sam? Gde sam? Hteo sam po svaku cenu da znam, hteo sam da govorim, hteo sam da zbacim metalnu loptu s glave.

Ali kapetan Nemo mi je prišao i zaustavio me jednim pokretom. Zatim je podigao parče kredastog kamena, prišao jednoj bazaltnoj steni i napisao samo jednu reč:

ATLANTIDA.

(Preveo s francuskog Bora Grujić)

Tragom reči

1. Opiši doživljaj kapetana i profesora dok se penju morskom planinom. Kakvu su svetlost videli s vrha planine? Po čemu se ova planina razlikuje od obične? Šta ona u stvari predstavlja? Odredi u kom licu je ispričavan ovaj odlomak? Na osnovu teksta zaključi koji lik je pripovedač?
2. Na kakve su prizore naišli putnici? Na osnovu podataka iz teksta opiši objekte ove nestale civilizacije. Saznaj nešto više o Atlantidi koristeći neku enciklopediju uz pomoć nastavnika. Razmisli zbog čega je ova nestala civilizacija toliko pobudila maštu ljudi.

Pojmovnik

Pripovedanje ili **naracija** jeste pričanje, izlaganje događaja ili radnje. Pisac pripoveda radnju u svom delu preko **pripovedača (naratora)** čijim posredstvom čitalac saznaje o događajima u nekom epskom delu.

Lik koji priča o podvodnoj avanturi u romanu Žila Verna izlaže radnju u prvom licu. **Pripovedanje u prvom licu** jedan je od najstarijih oblika pripovedanja. Ovaj način pripovedanja ima ispovedni ton i često je dat u obliku sećanja nekog lika u delu. Priča može biti cela ispričana u prvom licu, ili je samo deo priče ispričan u prvom licu, na primer kada se navode reči nekog lika. **Pripovedanje u trećem licu** oblikuje se tako da ne možemo da odredimo ko nam to pripoveda. Najčešće ne znamo kako narator izgleda i on ne učestvuje u radnji kao njen lik, ali govori kao da o radnji sve zna. To ne znači da je pripovedač istovetan s piscem. Pisac se nalazi u stvarnom svetu, dok pripovedač pripada izmišljenom svetu koji je stvorio sam pisac.

Svet zanimljivosti

Žil Vern je u svojim knjigama predvideo mnoge izume i dostignuća:

- putovanje balonom (*Pet nedelja u balonu*)
- top ogromnog dometa (*Sa Zemlje na Mesec*)
- podmornica (*Dvadeset hiljada milja pod morem*)
- helikopter (*Robir osvajač*)
- prvi čovek na Mesecu (*Sa Zemlje na Mesec; Oko Meseca*)
- međuplanetarna putovanja (*Hektor Servadak*)
- svemirska putovanja (*Sa Zemlje na Mesec; Oko Meseca*)
- otkriće Severnog pola (*Putovanja i pustolovine kapetana Haterasa*)
- otkriće Južnog pola (*Dvadeset hiljada milja pod morem*)
- otkriće izvora Nila (*Pet nedelja u balonu*)
- pronalazak električne mašine (*Dvadeset hiljada milja pod morem*)
- tenk (*Parna kuća*)
- veštački satelit (*Beguminih pet stotina miliona*).

Predstavljamo ti...

Žil Vern

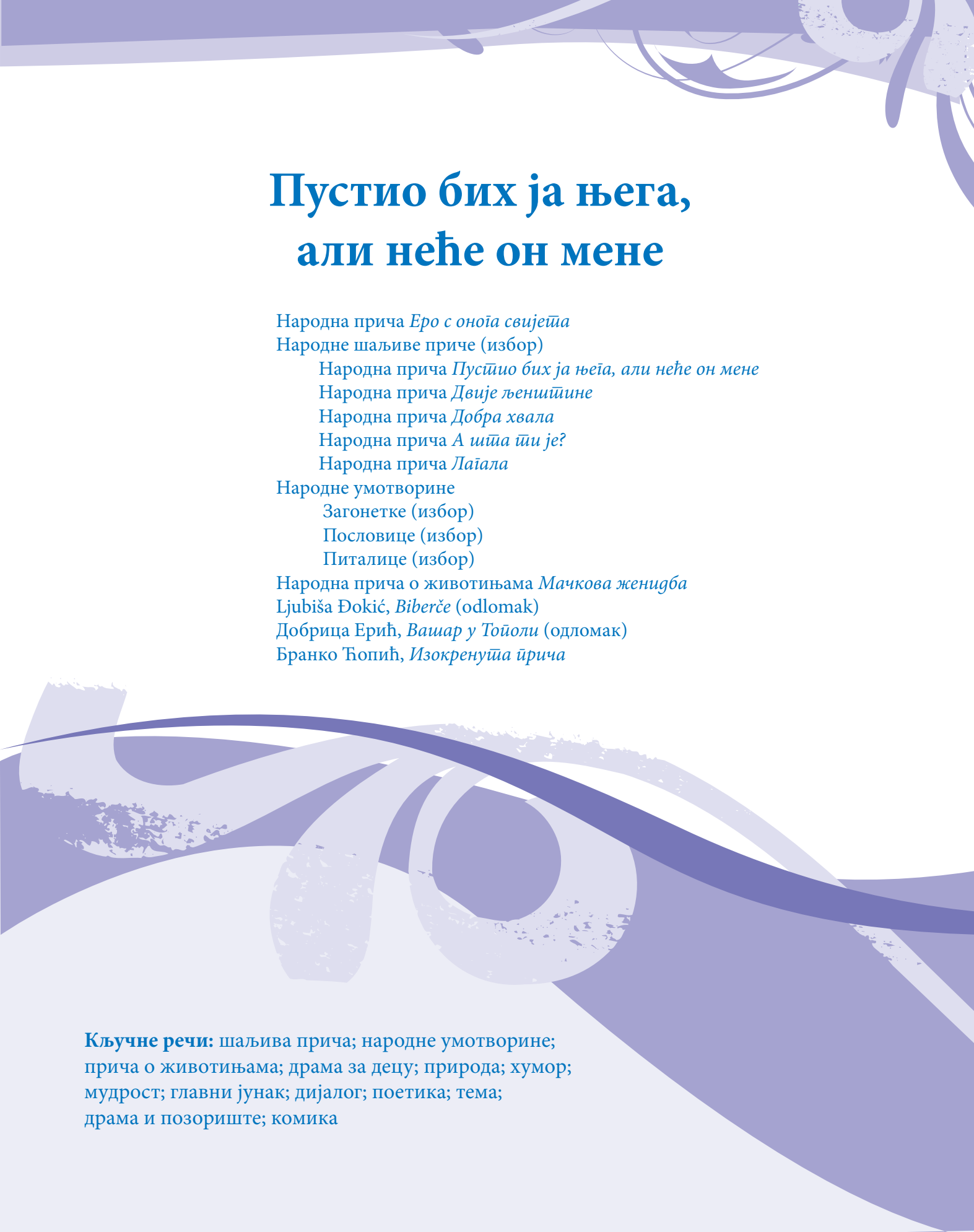
- Rođen je 1828. godine u Nantu, u Francuskoj.
- Pisao je naučnofantastične romane za decu i odrasle.
- Svojim prvim romanom *Pet nedelja u balonu* stvorio je novu vrstu naučnofantastične proze i postao veoma popularan. Junaci njegovih knjiga putovali su od središta Zemlje do Meseca.
- Napisao je više od pedeset romana, a najpoznatiji su *Putovanje u središte Zemlje*, *Sa Zemlje na Mesec*, *Deca kapetana Granta*, *Put oko sveta za osamdeset dana*, *Tajanstveno ostrvo*.
- Umro je 1905. godine u Amijenu, u Francuskoj.

На крају поглавља

Књижевни родови

ЛИРИКА	ЕПИКА	ДРАМА
• народна (усмена) или уметничка (ауторска) • различите врсте строфе или стиха • субјективност • емотивност • песнички субјекат • ритмичност • мелодичност • експресивност • употреба риме и рефрена	• народна (усмена) или уметничка (ауторска) • приповедање у стиху или прози • приповедач у 1. или 3. лицу • објективност • фабула (прича) • догађај • ликови • описивање	• може бити у стиху или у прози • радња заснована на драмском сукобу • ликови • драмски дијалог и монолог • радња подељена на чинове • комичност • трагичност • извођење на сцени

Пустио бих ја њега, али неће он мене

Народна прича *Еро с оноја свијетја*

Народне шаљиве приче (избор)

Народна прича *Пустио бих ја њега, али неће он мене*

Народна прича *Двије љенишине*

Народна прича *Добра хвала*

Народна прича *А шта ти је?*

Народна прича *Лајала*

Народне умотворине

Загонетке (избор)

Пословице (избор)

Питалице (избор)

Народна прича о животињама *Мачкова женидба*

Ljubiša Đokić, Biberče (odlomak)

Добрица Ерић, *Вашар у Тојоли* (одломак)

Бранко Ћопић, *Изокренућа прича*

Кључне речи: шаљива прича; народне умотворине;
прича о животињама; драма за децу; природа; хумор;
мудрост; главни јунак; дијалог; поетика; тема;
драма и позориште; комика

Еро с онога свијета

Еро је један од типичних јунака наших народних шаљивих приповедака. Приказан је као врло довитљив и способан човек који се снађе у свакој ситуацији. Ведро је духа, увек спреман на шалу, у којој често критикује вишевековну турску власт. Због тога је један од омиљених јунака наше народне прозе.

У изузетно тешким временима под турском влашћу, приче о пркосном шаљивцу много су значиле за живот обичних људи. Ову је Вук Стефановић Караџић чуо кад је био мали, али ју је упамтио и касније записао по сећању.

ударити однекуд –
наићи однекуд

кмет – сељак који нема
своју земљу већ живи
на имању свога газде,
обрађује га и део новца
који заради даје газди

када, кадуна – жена

ашлук – новац за
трошак, нешто као
цепарац

кроз што – због чега;
зашто

таки – такав

буквик – букова шума

савити шипке – савити
прсте или подвити
ноге, односно почети
ходати

тамо њој матер! –
врста псовке, вређање
ружним речима

снебивати се –
устезати се; овде у
значању чудити се

Копео Турчин с Туркињом кукурузе, па на подне отиде Турчин да препне и да напоји коња, а Туркиња остане одмарајући се у хладу. Утом удари однекуд Еро:

– Помози Бог, кадо!

– Бог ти помогао, кмете! А одакле си ти, кмете?

– Ја сам, кадо, с онога свијета.

– Је ли, Бога ти, а нијеси ли виђео тамо мога Мују, који је умро прије неколико мјесеци?

– О, како га не бих виђео! Он је мој први комшија.

– Па како је, Бога ти, како живи?

– Хвала Богу, здраво је, али се, богме, доста мучи без ашлука. Нема за што да купи дувана, нити има чим да плати каву у друштву.

– А 'оћеш ли ти опет натраг? Не би ли му могао понијети, да му пошљем мало ашлука?

– Би', зашто не би', ја идем сад управо тамо.

Онда Туркиња отрчи тамо ће јој се муж био скинуо од врућине, те узме кесу с новцима, и што гођ буде новаца у њој, да Ери да понесе Муји. Еро докопа новце, па метне у њедра, па бјежи уз поток.

Тек што Еро замакне уз поток, ал' ето ти Турчина ће води коња да напоји, а Туркиња те преда њега:

– Да видиш, мој човече! Туда сад прође један кмет с онога свијета, па каже за нашега Мују да се мучи без ашлука: нема за што да купи дувана, нити има чим да плати каву у друштву, те сам му ја дала оно новаца, што је било у твојој кеси, да му понесе.

А Турчин:

– Па куд оде? Куд оде?

А кад му жена каже да је отишао уз поток, онда он брже-боље скочи на гола коња, па поћерај уз поток. Кад се обазре Еро и види Турчина ће трчи за њим, а он онда бјежи! Кад дође под брдом у једну воденицу, а он утрчи унутра, па повиче воденичару:

– Бјежи, јадна ти мајка! Ето Турчина, да те посијече, већ дај мени твоју капу, а на теби моју, па бјежи уз брдо туда око воденице.

Воденичар, видећи Турчина ће трчи на коњу, поплаши се, и не имајући кад питати зашто ће и кроз што да га посијече, да Ери своју капу а Ерину баци на главу, па изнад воденице бјежи уз брдо. Еро метне воденичареву капу на главу, па још узме мало брашна, те се поспе и начини се прави воденичар. Утом и Турчин дотрчи пред воденицу, па сјаше с коња и улети у воденицу:

– Камо, море, таки и таки човјек, што је сад ту ушао у воденицу?

А Еро му каже:

– Ено га, видиш, ће утече уз брдо.

Онда Турчин:

– Држи ми, море, коња.

Еро узме коња, а Турчин уз брдо за воденичаром овамо-онамо по буквику. Кад га већ стигне и ухвати, а он:

– Камо новци што си преварио моју жену, те узео да понесеш Муји на они свијет?

Воденичар се стане крстити и снебивати:

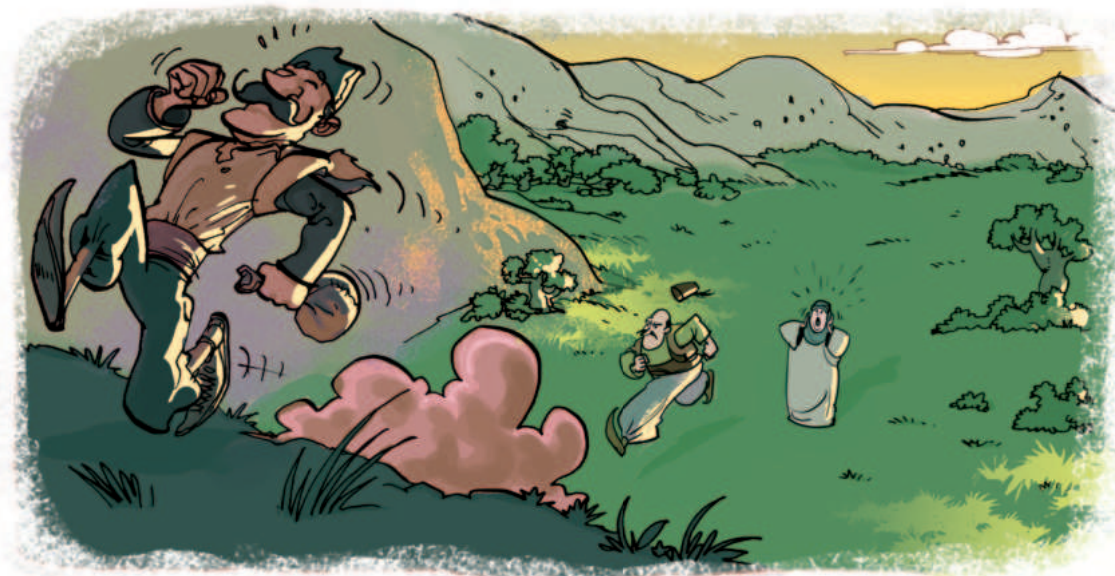
– Бог с тобом, господару! Ја нити сам виђео твоје жене, ни Мује, ни новаца.

И тако им прође читаво по сата, док се освијесте и виде шта је. Онда Турчин потрчи наврат нанос к воденици; кад тамо, али хоћеш! Еро узјахао коња, па отишао без трага, а Турчин савије шипке, па пјешнице к жени. Кад га жена опази без коња, а она повиче:

– Камо човјече, шта уради?

Вели (тамо њој матер!):

– Ти си му послала новаца да купи каве и дувана, а ја сам му послао и коња, да не иде пјешнице.

Трагом речи

1. Препричај ову **шаљиву народну новелу**. Подели је на целине имајући на уму догађаје који су у њој приказани. Опиши када и где се одигравају сусрети Турчина, његове жене, Ере и воденичара.
2. Ко је главни јунак ове народне приповетке? Чег се он досетио? Наведи неколико његових основних особина. Зашто је кадуна поверовала у његову причу? О чему она брине? Која је њена главна особина? На који начин Еро успева да превари воденичара? Чег се воденичар плаши? Зашто Турчин појури воденичара? До каквог закључка он долази? Због чег је љут на своју жену? Како разумеш Турчинове речи с краја приповетке?
3. Који јунаци изговарају кратке и јасне реченице? Издвој ликове који постављају питања. Каква питања поставља кадуна Ери, а каква Турчин кадуни, Ери и воденичару? Повежи то са њиховим особинама. Наведи шаљиве примере из разговора (**дијалога**) ликова.
4. Уочи одлике предела и времена у којима се одиграва сусрет Ере и кадуне. Наведи где се налази Турчин док Еро разговара с кадуном. Где се налази воденица? На ком месту Турчин сустиже воденичара? Размисли на који начин све ове околности помажу Ери да превари остале ликове и лако умакне Турчину.

Путоказ

У многим реченицама приче „Еро с оног свијета” народни приповедач се послужио глаголским временом **презентом** да ситуације о којима прича учини ближим, а понашање јунака непосреднијим.

Шта би се променило у читалачком доживљају ове приче када бисмо све глаголе у презенту заменили глаголима у прошлом времену – **перфекту**?

У *Радионици* те чека један такав задатак. Да задатак лакше урадиш, послужи се својом *Грамаишником* и о глаголским временима презенту и перфекту прочитај на стр. 60 и 65.

Радионица

Следеће реченице прочитај тако што ћеш у њима све глаголе у презенту заменити глаголима у прошлом времену – перфекту. Реченице које тако добијеш запиши у свеску за домаћи рад. Потом размисли шта се све мења у твом читалачком доживљају описа замене Ере и воденичара и слике која приказује како Турчин дотрчава до воденице. Припреми се да о томе говориш на часу.

„Воденичар, видећи Турчина ће трчи на коњу, поплаши се, и не имајући кад питати зашто ће и кроз што да га посијече, да Ери своју капу а Ерину баци на главу, па изнад воденице бјежи уз брдо. Еро метне воденичареву капу на главу, па још узме мало брашна, те се поспе и начини се прави воденичар. Утом и Турчин дотрчи пред воденицу, па сјаше с коња и улети у воденицу.”

Народне шаљиве приче

(избор)

Шаљиве народне приповетке су кратке приче које говоре о неком веселом догађају. Оне приказују како обичан човек поступа у некој необичној ситуацији. Ликови шаљивих прича тада показују своју мудрост или глупост. Оно што они говоре и раде изазива смех, али представља и одређену поуку.

Пустио бих ја њега, али неће он мене

сврнути с пута – сићи с пута, свратити

Некакав Турчин сврне с пута у поток да се напије воде, па га ухвати хајдук, а он онда, дозававши свога друга, који је био остао на путу, каже му:

– Ходи, ухватио сам хајдука.

Друг му одговори:

– Кад си га ухватио, а ти га поведи амо.

Онда му он каже:

– Али, неће да иде.

Кад му друг на то рече:

– Ако неће да иде, а ти га пусти – а он му одговори:

– Пустио бих ја њега, али неће он мене.

Двије љенштине

циглу једну крушку – само једну крушку

обрунити се – окрунити се

муктешевина – бесплатно; без труда

озгор – који се налази одозго

изести – појести

Лежале су двије љенштине испод једне крушке, на којој су виђели циглу једну крушку. Три су мјесеца лежале погађајући се који ће се од њих два попети на крушку, да ону крушку убере, док једва нађу за право да пође они који је млађи. Крене ти се он и нећељу се дана пео доклен је дошао да крушку убере, а крушка презрела те се обруни и пане таман поред онога те је под дрво лежао, па они озгор рече ономе доље:

– Благо теби, брате љенштино, кад ћеш се сад муктешевине и без икакве муке најести.

А он њему оздо:

– А што ми се, брате, радујеш, кад ми ваља жваћати док крушку изијем.

Добра хвала

Састану се двојица сирوماха, два главна пријатеља, који се нијесу задуго виђели. Пошто се најприје за здравље упитају, упитаће један другог:

– Како ми сад животариш?

– Добро – одговори други – што имам пара, све ми је у жити; а што имам жита, све ми је у брашну; што имам брашна, све ми је у хљебу, а што имам хљеба, све ми је у трбуху.

упитати за здравље – поздравити се са неким, питати га како је

животарити – водити тежак живот, проводити времe данас до сутра

А шта ти је?

јаукати иза гласа – кукати из свег гласа, на сав глас, веома гласно

Један човек којег је бољео зуб, сrete другог човека где јауче иза гласа, па га запита шта му је, а кад му онај одговори да га је ујела змија, он му рече:

– Е, ја мишљах тебе зуб боли!

Лагала

лажа – човек који лаже, лажов

– Остала су ми лагала у селу, него дај ми кола и волове да их донесем, па ћу ти онда лагати колико ти драго.

Приповиједају да је некакав лажа одговорио цару, кад му је цар рекао:

– Кад се тако људи жале да много лажеш, дедер да видим можеш и мене што слагати.

И цар му дао, те тако и њега преварио.

Трагом речи

1. Народне приче „Добра хвала”, „А шта ти је” и „Лагала” занимљиве су због преокрета који настаје када један од јунака на шаљив начин одговори на питање другог јунака. Пажљиво прочитај одговор сиромаша из приче „Добра хвала” и размисли о томе зашто каже да му је добро. Шта он има? Како то представља? Размисли о особинама цара из приче „Лагала”. Како је лажљивцу пошло за руком да га превари иако је цар знао да он лаже?
2. Међу наведеним причама две представљају шаљиви догађај (**комичну ситуацију**). Размисли о којим је причама реч и наведи њихове наслове. Објасни шта у њима изазива смех.
3. У свакој од наведених народних шаљивих прича дат је **разговор (дијалог)** двојице јунака. Размисли који јунак изговара **поенту** целе приче. Издвој реченицу за коју сматраш да представља ту поенту и образложи свој избор. За коју од наведених прича поента може бити исказана народном пословицом „Сваком је његова мука најтежа”?
4. Шаљиве народне приче су везане за свакодневне проблеме наших људи у прошлости. Размисли које од наведених прича највише говоре о историјској ситуацији и стварним тешкоћама и илуструј своја запажања примерима из текста.

Појмовник

Народна шаљива прича је веома кратка и једноставна. Често приказује само један догађај из свакодневног живота људи са села, и то тако што народни приповедач укратко наведе када и где се одиграва радња пре него што се усредсреди на саму радњу. **Радња** се не препричава већ приказује кроз разговор или **дијалог** ликова. Најчешће разговарају два јунака, ретко кад више њих. Разговарајући, ликови схватају да се нешто необично дешава, па долази до неочекиваних обрта у радњи. Зато се каже да у овим причама постоје **комичне ситуације** и **комичне речи**.

До неспоразума често долази зато што ликови не разумеју једни друге, каткад и због тога што говоре различитим језицима. Некад погрешно схвате шта им је неко рекао. Јунаци шаљивих прича често су наивни и верују у све што им се каже па врло лако буду преварени. У бројним причама приказане су различите људске мане, али и спретност мудрог јунака да речима победи неког ко је од њега моћнији, на пример, Ера представнике турске власти. Јунаци попут Ере су веома паметни јер брзо и лако пронађу начин да се извуку из невоље, остваре неки свој циљ и надмудре друге јунаке.

У народним шаљивим причама најприсутнији ликови су сељак, раја, ага, бег, кадија, поп, ђак, калуђер. У причама се не наводе њихова имена, осим кад су у питању типизирани ликови, као што су Еро, Ћоса, Насрадин Хоџа.

Народне умотворине

Загонетке

(избор)

Загонетке спадају у најстарију врсту народних умотворина. Данас оне представљају врсту забавне игре. Некад имају прозни облик, а некад су у стиховима. Састављене су из три дела. Први део је питање којим почиње загонетање: „Што ми ти је за што?” или „Шта је то?”. Други представља централни део загонетке, и данас се он једино и изговара. Овај део личи на игру речима којима се описује неки појам. Понекад изгледа као збуњујуће питање на које ипак можемо дати одговор. Да бисмо на њега одговорили, треба да сликовито повежемо питање са оним што знамо о некој појави. Речима загонетке тада дајемо неко друго значење, до којег долазимо тако што их повезујемо с различитим стварима како бисмо одгонетнули шта загонетка значи. Због тога су оне праве „мозгалице” јер се треба сетити правог одговора. Одговор представља трећи део загонетке. Увек постоји само један одговор, то јест одгонетка.

- Највише зна, најмање говори.

(еличнх)

- Чиме почиње ноћ,
тиме се завршава дан.

(ењая)

- У пролеће те одмарам,
лети те хладим,
с јесени те храним,
а зими те грејем.

(овдлг)

- Ко је увек сам у кући?

(жлп)

- Кућица у горици
на једној ножици.

(еклђа)

- Четири брата путем
трче, један другог не
може да стигне.

(ивожьот)

- Зуба нема, руку нема,
а опет уједа.

(вииз)

- Целог века преде, а
жицу му не видиш.

(вжам)

- Бела се роди, зелена
одрасте, црвена умре.

(вчпедл)

- Гором иде, не шушка;
водом иде, не брчка.

(вжнэ)

Пословице

(избор)

Када се у једној реченици искаже истина о томе какав је човек и свет који га окружује, настане **пословица**. У народној књижевности пословице се одређују изразима *шћоно сћари веле* или *шћоно бабе кажу*. То значи да су оне проистекле из искуства људи који су живели у прошлости, али и да су се показале као истините у животу било ког човека и данас. Пословице су често саставни део народних бајки, шаљивих прича, басни и народних песама, а понекад се деси да стихови неке народне епске или лирске песме постану пословица.

Лепа реч и гвоздена врата отвара.

Далеко од очију, далеко од срца.

Човек се учи док је жив.

Без муке нема науке.

Испеци па реци.

Добар глас далеко иде, а зао још даље.

Види туђу длаку, а свога брвна не види.

Гвожђе се кује док је вруће.

Боље врабац у руци, него голуб на грани.

Не лаје куца села ради, него себе ради.

Ко рано рани, две среће граби.

Кад мачка оде, мишеви коло воде.

Да нема вјетра, пауци би небо премрежили.

Радионица

Пажљиво прочитај следеће пословице и размисли које међу њима имају слично значење. Припреми се да на часу образложиш своје запажање.

Какав отац, такав син.
Три пута мери, једном сеци.
Ивер не пада далеко од кладе.

Прво скочи па реци хоп.
Вук длаку мења, али ћуд никако.
Што је брзо, то је кусо.

Бележница

Афоризам је посебна врста досетке. Он може настати из неке пословице или изреке тако што се промени неки њен део. Тада свима позната пословица мења своје значење и добија неко друго, хумористично. На пример, на основу пословице „Ко рано рани, две среће граби” настао је афоризам „Ко рано рани, цео дан зева”.

Питалице

(избор)

Питалице су кратки шаљиви дијалози. Састоје се од питања и одговора. Оне истичу неку животну истину или особину човека. Питање некад изазове љутњу онога коме је постављено, а он у одговору даје своје мишљење. Често се преко одговора указује на оно што је добро или важно, односно даје се **морална поука**. Питалице могу бити део шаљивих народних приповедака.

Гонио Еро лонце у врећама на кобили,
па га неко упитао:

- Шта гониш?
- Ако превали, ништа.

Питао магарац ђака:

- Па шта ћеш ти бити, када непрестано учиш?
- Не знам шта ћу бити, али знам да нећу бити магарац.

Питали пса:

- Зашто свакога репом поздрављаш?
- Зато што немам капе.

Питали ђаци старца калуђера:

- Кажи нам, деда, који је био најјачи српски јунак?
- Краљевић Марко.
- Па после?
- После опет Краљевић Марко.

Мачкова женидба

У збиркама народних приповедака које је прикупио Вук Стефановић Караџић посебно место припада онима које говоре о животињама. Иако личе на басне, оне се од њих доста разликују. Занимљиво је да Караџић басне није укључио у збирке народних приповедака, већ их је уврстио у своје дело које се зове *Српски рјечник*.

Следећа народна прича говори о томе како је лисица успела да надмудри животиње много јаче од себе и тако себи и своме мужу мачку обезбеди храну. Док читаш, размишљај о томе да ли би се ова прича могла назвати „Лијина удаја”.

законачити – преноћити

дјелације – они који нешто деле

бацити на брке – појести

крља – пањ

шушњар – ниско густо жбуње; суво лишће

шибљак – земљиште зарасло у шибље

накострешити се – када се неком због страха или беса усправи коса, длака, перје; бити спреман на свађу

помамно – веома јако, жестоко, лудачки

ма(х)нит – луд

Негдје у старом времену један мачак стасао за женидбу, па пође од куће да тражи жену. У путу идући, сrete лисицу и рече јој: „Добро јутро, лијо!” – „Добра ти срећа била”, одговори лисица, па га запита: „А куд си кренуо, мало?” – „Ја, лијо, да се женим. А ти, куд си кренула?” – „Ја, мало, да се удајем; но најбоље да се узмемо”. Тако и учине. Одоше кући лијиној, и ту прву вече законаче. Ујутру лисица, као млада невјеста, устаде по обичају рано, па хајде кроз гору, да нађе штогод своме мужу, мачку, за јело. У путу наиђе на три дјелације, гдје дијеле месо, па ће им рећи: „Ти, хитри вуче, ти велики међеде, и ти ваљани вебре, све вас молим да ми, сиротици, удијелите мало од тог меса, јер сам стекла са срећом мужа, па ми нема што бацити на брке”. Они јој рекну: „Доведи, лијо, тога мужа, да га видимо”. Лисица пође по мужа, а они се почну разговарати међу собом: „Може бити да је то каква сила, но боље би било да се гдје сакријемо”. Тако и учине: вепар се сакрије за крљом у шушњар, вук у шибљак, а мећед се испне на јелу. Кад лисица дође до мачка, рече му: „Хајде за мном, па кад дођемо до вука, мећеда и вепра, ти се накостријеши, а поскочи као хитри вјеверац, нек се мало препадно од тебе”. Кад дођу близу њих, опазе га сви, па се зачуде какав је, како се накостријешио, како помамно скаче. У то вепар из шушња мало подигне главу, да га боље види; али му се натаче лист на око, те вепар, хотећи уклонити га, почне шушкарати. То опазе мачак, па помисли да је миш, па скочи, те њега канцама за очи. Вепар, мало манит, утече на једну страну, а мачак, преплашен, на другу. Вепар у бјежању повиче вука: „Бјеж, вуче, видиш ли да погибосмо!” Вепар

и вук нагну бјежати, а мачак од страха уз јелу. Кад га опази међед, помисли да ће сад на њега, па од страха паде под јелу сав у комаде; а лисица и мачак остану здраво и весело, једући туђи плијен.

Трагом речи

1. Пажљиво прочитај причу и одреди њену основну **тему**. Наведи све ликове у њој. Размисли који међу ликовима имају главну улогу и објасни због чега.
2. Подели приповетку на целине. Како прича почиње? Сусрет лисице с медведом, вуком и вепром представља заплет приче. Како „дјелације” замишљају лисичиног мужа? На који начин се припремају да га дочекају? Централни део приче приказује сусрет мачка са одабраним животињама. Који савет је лисица упутила мачку? Опиши сусрет мачка с вепром, вуком и медведом. Шта се на крају приче догодило?
3. Ликови животиња у причама и баснама често имају људске особине. За лисицу се најчешће каже да је препредена или лукава. Објасни због чега је лија и у овој причи лукава. Илуструј своје запажање примерима из текста. Наведи најзначајније особине „дјелација”. Размисли за коју се животињу међу њима може рећи да има главну реч. Која особина је заједничка овој групи животиња?
4. Наведи мачкове особине. Шта те је у његовом понашању изненадило? Какву улогу он има у причи? Колико наслов приче одговара ономе о чему она говори?

Радионица

Присети се прича у којима су животиње главни ликови. Свака од тих животиња има одређену људску особину. Често кажемо да је неко веран као пас или вредан као мрав. Постоји много оваквих поређења. Састави и ти неколико користећи особине следећих животиња:

пуж вук лисица зец маче пчела магарац лав бумбар миш

Појмовник

Народна прича о животињама	Народна басна
• У причи има више различитих ликова. • Ликови су најчешће животиње, а ретко кад се као лик појављује човек. • Прича говори о више догађаја. Због тога је дужа од басне. • Догађаји се нижу по одређеном реду. Најчешће се животиње сусрећу, међусобно сукобљавају или склапају савез, разилазе... • Разговор (дијалог) који животиње воде је веома важан. На основу њега сазнајемо шта ће се догодити и какве особине имају ликови. • У причи има много хумора. • Свака прича има више порука.	• У басни је мали број ликова, највише три. • Ликови у баснама могу бити животиње, биљке, предмети и људи. • Басна говори о једном догађају и кратка је. • Дијалози у басни нису дугачки већ се једном реченицом изражава основна порука басне. • Басна може бити шаљива, али је то веома ретко. Хумор није њена основна особина.

Путоказ

У народној причи о животињама ликови се често обраћају једни другима. Ево једног примера: „Доведи, дијо, тога мужа, да га видимо.” Подвучена реч дата је у падежу који се зове вокатив.

О особинама и употреби овог падежа, као и о томе како га означавамо у реченици, сазнај у *Грамајници* на стр. 23.

Ljubiša Đokić

Biberče

(odlomak)

Neobično rođenje i podvizi junaka malog kao biser ili biber nadahnuli su brojne pisce da o njemu napišu bajku. Među njima je i Hans Kristijan Andersen, koji je u čudesnoj bajci „Palčić” opisao dogodovštine junaka malenog kao palac. Ovakvi junaci u narodnim i autorskim bajkama često nastaju od bisera ili zrna bibera. Zato i dobijaju imena kao što su Biberče ili Biserko. Iako su vrlo mali i fizički slabi, oni imaju neverovatne sposobnosti, koje im pomažu da pobeđu najjače protivnike i reše najteže zadatke.

Lica:

PRIPOVEDAČ
MAJKA
BIBERČE
DOBRIŠA, njegov drug
SVADIŠA, njegov drug
STOGODAN, starac iz sela
CARICA
DIVNA, njena kći
VITEZ STRAHA
PRINC KUKAVIČKI
ZVEZDAN, naučnik na dvoru
GRDILO, ugledni dvorani
TUNJO, njegov sluga
STRAŽAR

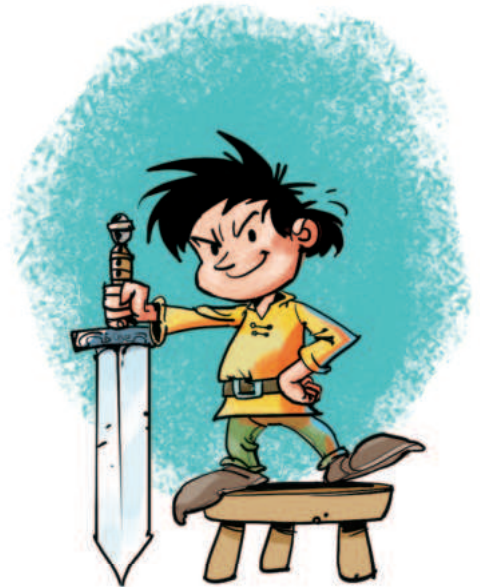
Dvorani, princeze

Događa se u vreme kada su postojale ale.

PRIPOVEDAČ:

*Bilo je to nekad, u davna vremena.
Živela je tada jedna dobra žena
u kolibi maloj na ivici sela.
Da dobije sina to je žarko htela.
Neka bude beo ili poput crnca,
makar manji i od biberovog zrnca,*

samo da je kraj nje, da ima svog sina.
 To joj beše želja najveća, jedina.
 I jednoga dana tako se i zbilo:
 dobila je dete crnokoso, milo,
 pa radosti njenoj nije bilo kraja.
 Koliba je njena blistala od sjaja.
 Ono što je htela mada beše stekla,
 ipak jedna rana srce joj je pekla:
 njenoga jedinca Biberče su zvali,
 zato što je bio isuviše mali,
 a to je za majku bila žalost jaka
 da sin bude manji od svojih vršnjaka.
 Zato ipak nije živela u sreći:
 želela je žarko da poraste veći.
 Prolazile tako godine i dani.
 Sva su deca rasla kô kruške na grani,
 postali mladići. Al' gle sudbe klete:
 samo je Biberče ostao još dete.
 Da li je kasnije porastao veći?
 Šta je sa njim bilo? To će bajka reći.

I čin

V scena

SVADIŠA, DOBRIŠA, BIBERČE

SVADIŠA: (Sa zavojem preko oka.) Dođi malo.

BIBERČE: Pretiš?

SVADIŠA: Naravno da pretim. Zbog ovoga moram da ti se osvetim.
 (Pokazuje na zavoj.)

BIBERČE: Pa zar sam te zbilja lupio u oko?

SVADIŠA: Još kako! Za ovo platićeš žestoko.

BIBERČE: Izvini, molim te!

SVADIŠA: Ništa ti ne vredi. Molba te od ovog neće da poštedi. (Preti pesnicom.)

DOBRIŠA: Kako to izgledaš? Šta ti taj mač znači?

SVADIŠA: Kad je sam sa sobom, onda se junači.

BIBERČE: Idem sad na megdan da izađem ali.

DOBRIŠA: Šta ti to govoriš? (Svadiši.) On se valjda šali?

SVADIŠA: Ne šali se, samo uvećao meru: izlazi na megdan sigurno – gušteru.

neman – čudovište

pogledati se u čudu –
 iznenaditi se,
 začuditi se

pasti na um – setiti se
 nečega

DOBRIŠA: Je l' istina? Reci da još jednom čujem.

BIBERČE: Boriću se s alom.

DOBRIŠA: To ti ne verujem.

SVADIŠA: Zašto ne veruješ? Vidiš da je spreman.
Od njegove snage nastradaće neman.
Strašan je on junak, ume da se tuče.
Mogao bi alu – za rep da povuče.

BIBERČE: Samo se ti rugaj, ne ljutim se zato.

DOBRIŠA: Kako si uopšte pomislio na to?

Kud ala odjednom na um da ti padne?

BIBERČE: Zato što smrt nosi za devojke jadne.
(*Dobriša i Svadiša se u čudu pogledaju.*)

Malopre sam priču slušao od dede
o aždaji strašnoj što devojke jede
i skoro iz oka suza mi se ote.

Svakog dana one stradaju sirote
a nikoga nema ko će da ih brani.
Prošli su do sada već toliki dani –
svi ćute i ali svoje kćeri nude.

Ja ću da ih branim pa ma šta da bude!

SVADIŠA: Ti ćeš da ih braniš?! To me na smeh tera!

Mali si kô biber, lakši si od pera.

Kako da ne možeš toga da se setiš?

Ja malo da dunem... (*Pućne ustima.*)...

Ti ćeš da odletiš.

A ali je samo dovoljno da kine
pa da te počisti. Kad porasteš, sine,
onda bi nekoga mogao i spasti.

Samo, ti nikada nećeš ni porasti.

DOBRIŠA: Slušaj, to suviše uvredljivo zvuči!

BIBERČE: (*Odmahne rukom, Dobriši.*)

Pusti! Mojoj majci pozdrav isporuči.

Reci joj, molim te, da mi teško pada
bez pozdrava njenog što odlazim sada.

DOBRIŠA: Javi joj se.

BIBERČE: Ne smem. Odlazim što brže, jer me njene suze mogu da zadrže.

DOBRIŠA: Dobro, reći ću joj.

BIBERČE: Onda, ostaj zdravo! (*Pozdravlja se.*)

DOBRIŠA: Srećno! Al' se plašim, da ti kažem pravo. (*Biberče se osmehne, odlazi.*)

SVADIŠA: (*Viče za njim.*)

Ti je mesto mene golicaj za šapu!

Dovedi je posle živu – na kanapu!

VI scena

ne biti pri sebi –
ponašati se nerazumno

DOBRIŠA, SVADIŠA

SVADIŠA: (*Skida zavoj sa oka, koji mu više nije potreban.*)

Da nisam video, verovao ne bi'!

On nije pametan! On nije pri sebi!

DOBRIŠA: Ćuti!

SVADIŠA: Pa da li to na pametnog liči da ozbiljno shvati sve što je u priči. Vратиće se odmah. Ta mu šala вреди!

DOBRIŠA: Istinita priča možda je po sredi. I možda on sad ide pravoj meti.

SVADIŠA: (*Uozbilji se, počese se po temenu.*) To mi nije bilo ni na kraj pameti! (*Obojica zabrinuto posmatraju u pravcu kuda je otišao Biberče.*)

PRIPOVEDAČ:

*Glas po celom selu za tili čas puče:
„Pošao Biberče s alom da se tuče!”
Od velikog čuda krstile se babe
a starcima noge drhtale su slabe.
Majci, u tom času, svako beše odan:
svi su je tešili. A deda Stogodan?
Suze su mu lile kao kišne kapi:
„Jadna li je glava kad pamet izlapi!”,
pričao je sebi uvek iz početka
i čupao bradu – a već beše retka.
I tako su oni osetljivi, meki,
plakali, drhtali. Pa ipak su neki
sačuvali hrabrost i prisustvo duha.
Mada je sve došlo naglo, iznebuha,
odlučiše brzo: tražimo ga smesta!
U poteru pođe, sigurno, njih – dvesta.
I do prvog mraka, baš dan kada minu,
sve su pretražili, celu okolinu,
al' od Biberčeta ni traga ni glasa
pa se pomiriše da mu nema spasa.
Za to vreme on je odmakao drumom,
prošao kroz polje. Kad beše pred šumom,
zastade odjednom, jer ga nemir tače:*

kad pamet izlapi –
kad pamet nestane

iznebuha – iznenada

ševa – vrsta ptice

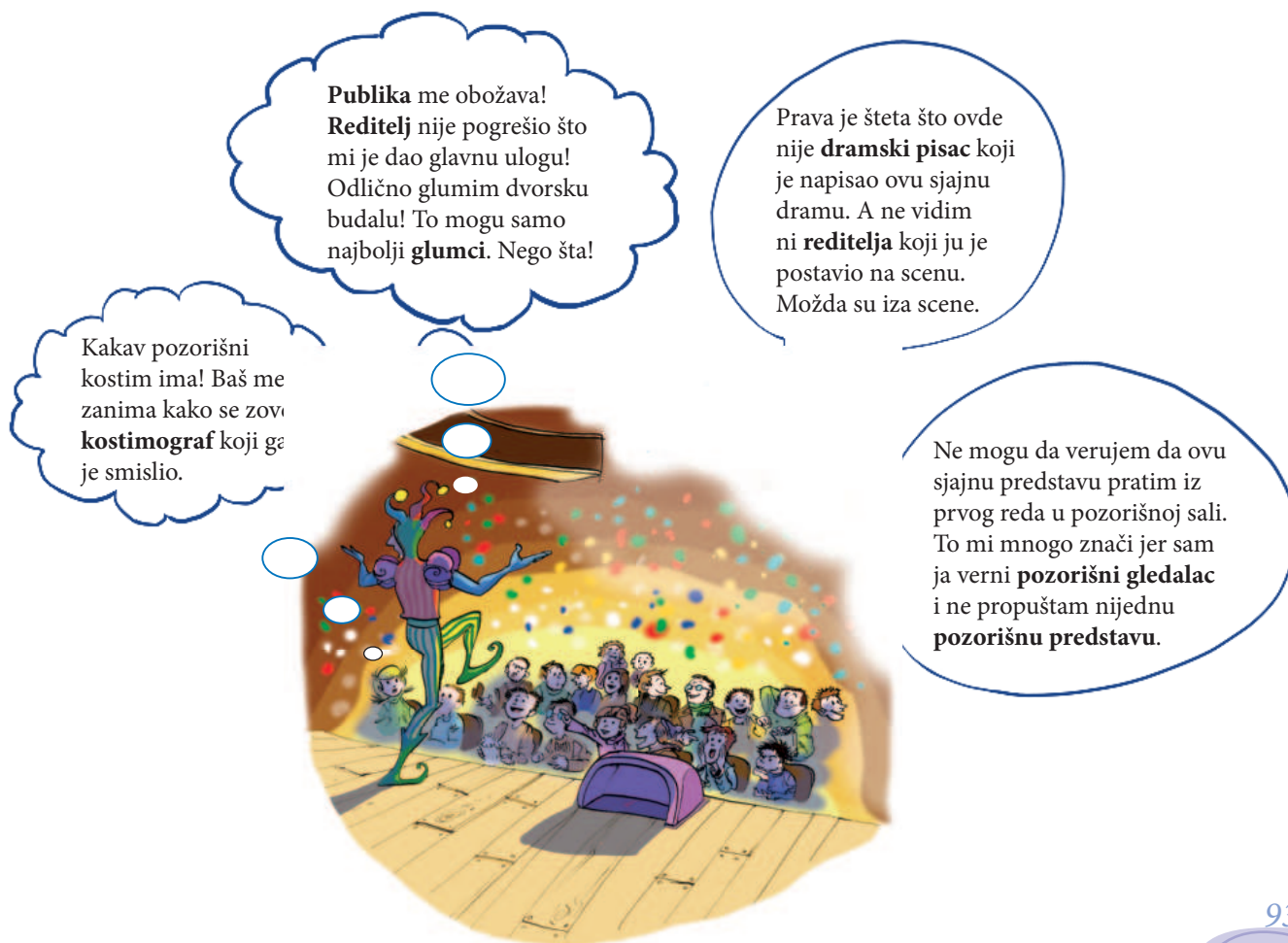
milja – mera za
dužinu (1609 metara)

„Da li da se vratim? Znam, sad mama plače.
 Kao da je vidim. I tu suzu njenu.
 Da se vratim? Moram.” I već se okrenu,
 ali nešto noge kao da mu sveza:
 „Čuj, ako se vratiš, umreće princeza!”
 Ova ga misao najedanput trže.
 Pogleda na šumu i krenu još brže.
 Dok je prolazio, životinje mnoge
 od čuda, od straha, skočiše na noge.
 Lav preteći riknu: „Šta sad ovo znači?”
 Al’ mu jedan zečić odmah protumači:
 „To Biberče ide na dvoboj sa alom!”
 „Pustite ga onda. Sa takvom budalom
 šaliti se nije” – progundā lav zeki
 i opet zadrema. Ipak se, poneki,
 ohrabriše malo pa siđoše na put.
 Zečić ga, od milja, povuče za kaput.
 Veverica jedna mahnula mu repom.
 Ševa ga pozdravi svojom pesmom lepom.
 Medved mu ponudi saće puno međa.
 Umiljata srna nežno ga pogleda.
 Detlić ga pozdravi kuckanjem po kori.
 Osmehom Biberče njima odgovori
 pa opet, žureći, pođe svome cilju.
 Zec ga je pratio skoro celu milju.
 A za to se vreme u carstvu dalekom
 dešavalo ovo, kao u snu nekom
 strašnom: stazom, koja na jezero vodi,
 išla je princeza. Ako se dogodi
 da Biberče možda zakasni, ne stigne
 a drugi se junak ne nađe da digne
 svoj mač na aždaju? Il’ od svakog mača
 ako ona bude veštija i jača?
 Šta će onda biti s junacima našim?
 Ne znam, videćemo. Pomalo se plašim.

Tragom reči

1. Pažljivo pročitaj dijalog Biberčeta, Svadiše i Dobriše. Razmisli zbog čega Svadiša stalno kritikuje Biberčeta. Kako ga naziva i sa čime ga poredi? Ilustruj svoja zapažanja primerima iz teksta. Navedi Svadišine osobine za koje smatraš da su negativne. Kako se Biberče ponaša prema Svadiši? Navedi primere iz teksta koji pokazuju njegovu plemenitost, spremnost da se izvini i nežnost. Kakva je Dobrišina uloga?
2. Na kakav poduhvat se sprema Biberče? Zašto je to neshvatljivo njegovim drugarima i ostalim seljanima? Kome je njegov pohod takođe neobičan? Ko ga na putu pozdravlja i prati? Čime je junak zadobio simpatije drugih? Razmisli o Biberčetovoj odluci i navedi razloge zbog kojih je ona neustrašiva i plemenita.
3. Da bi opisao događaje, pisac je često koristio **humor**. Pronađi primere humora u tekstu i navedi situacije u kojima se on javlja. Šta se postiže upotrebom šaljivog tona u prikazivanju pojedinih likova i situacija? U ovom odlomku na više mesta ukazuje se na brojna osećanja koja kod drugih budi pomisao na Biberčetov naum. Navedi ih i objasni njihovu ulogu u tekstu.
4. Dijalog trojice dečaka obiluje rečima iz svakodnevnog govora. Pronađi u tekstu poređenja, epitete i izraze kojima Svadiša izražava svoj odnos prema Biberčetu i njegovom neobičnom poduhvatu. Kako nazivamo taj tip govora? Koje Svadišine osobine su na ovaj način istaknute?

Pojmovnik

U dramskim tekstovima postoje dva osnovna oblika govora likova. To su **monolog** i **dijalog**. Kada se dramski lik obraća sebi ili publici, onda je to monolog. Međutim, ukoliko on razgovara s jednim ili više drugih likova, onda kažemo da se radi o dijalogu.

Dramski dijalog nije neki običan razgovor. On ima nekoliko važnih uloga u dramskom tekstu. Iz njega saznajemo kakav je junak, šta misli i oseća i kako postupa – otkrivamo njegov karakter.

Ponekad je piscu veoma važno da lik nešto kaže na određeni način, da nešto posebno radi dok govori ili da naznači kada i na kom mestu nešto izgovara. Da bismo i mi čitaoci, ali i gledaoci drame, mogli to da zamislimo, od velike važnosti su pišćeve napomene koje su ispisane kosim slovima u zagradama. One se zovu **didaskalije**. U sledećem primeru didaskalije su označene plavim slovima.

SVADIŠA: (*Uozbilji se, počese se po temenu.*) To mi nije bilo ni na kraj pameti!
(*Obojica zabrinuto posmatraju u pravcu kuda je otišao Biberče.*)

Didaskalije su od velike važnosti za sve one koji učestvuju u pripremanju dramskog teksta za izvođenje u pozorištu.

Da bi nastala jedna pozorišna predstava, potrebno je da više kreativnih umetnika zajednički radi. To su:

Dramski pisac	Umetnik koji piše dramske tekstove. Oni ne moraju biti namenjeni samo za izvođenje u pozorištu već i na televiziji i radiju.
Reditelj	Priprema izvođenje dela u pozorištu, na filmu, televiziji ili radiju. On osmišljava kako će se osnovna ideja dela, likovi i radnja predstaviti vizuelnim (ono što vidimo) i auditivnim (ono što čujemo) elementima.
Glumac	Umetnik koji tumači (igra) neku ulogu u delu. On se trudi da na najbolji mogući način predstavi lik koji igra tako da gledalac doživi taj lik iz dela kao neku stvarnu osobu.
Lektor	Stručnjak za jezik koji pažljivo pregleda tekst i, ukoliko ima nekih gramatičkih grešaka, ispravlja ih. On takođe mnogo pomaže glumcima da tekst pravilno izgovore.
Scenograf	Umetnik koji se stara da scena na kojoj se drama izvodi odgovara mestu i vremenu dešavanja događaja u drami. On bira stvari i predmete koji će slikovito predstaviti vreme i mesto događanja radnje.
Kostimograf	Vodi računa o kostimima glumaca. On treba da zamisli kako će oni izgledati a da pritom što vernije predstave lik koji glume.
Gledalac	Dolazi u pozorište da učestvuje kao posmatrač predstave. Prateći dešavanja na sceni, on se prenosi u vreme i mesto događaja i doživljava sudbinu likova.

Beležnica

Kada Svadiša kaže da mu *ni na kraj pameti nije bilo* da možda zaista postoje princeze koje treba spasti od aždaje, on zapravo želi da kaže da na tu mogućnost nije ni pomislio. Izraz *na kraj pameti* koristi se upravo kada želimo da naglasimo da o nečemu nismo ni razmišljali, da smo nešto zaboravili, da se nečega nismo setili. Postoji i izraz *pasti na pamet*, koji se koristi kada želimo da naglasimo da smo se nečega iznenada dosetili, da smo došli do nekog zaključka.

Predstavljamo ti...

Ljubiša Đokić

- Rođen je 1929. godine u Danilovgradu, u Crnoj Gori.
- Napisao je mnoga dramska dela za decu i omladinu, među kojima posebno mesto pripada onima koja su nastala po motivima narodnih bajki: *Biberče*, *U cara Trojana kozje uši*, *Grdilo...*
- Režirao je veliki broj serija i emisija za decu. Najpoznatije su *Kocka, kocka, kockica*, *Raskovnik* i *Kolariću-paniću*.
- Bio je redovni profesor na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu, na kojem je predavao dramaturgiju.
- Umro je 1996. godine u Beogradu.

Добрица Ерић

Вашар у Тополи

(одломак)

У својој хумористичкој поеми за децу *Вашар у Тополи*, Добрица Ерић је сликовито приказао време, простор и учеснике једног сеоског вашара. Кроз занимљиве разговоре ликова открио је њихове намере и жеље, туге и радости. Успео је да дочара боје, звукове и мирисе шумадијских предела. Поред ликова које ћеш упознати у наредном одломку, ту су још и деда Дића из Кнића, баба Дара из Страгара, Ика, чика Брана из Брзана и фотограф Јоца Шкљоца из Глоговца.

Тата, мама, Жика и паре од бика

кабеза – врста
безалкохолног пића

алва – врста
слаткиша који се
прави од брашна,
меда и масла

прхнути –
залепетати крилима;
овде у значењу
йолетейти као йтиица

јамачно – сигурно,
извесно

цаклити – сијати

сабајле – рано ујутру

прика – пријатељ

*Звони, звони
звоно на вољу:
Хеј, сви на вашар
у Тополи!*

У једној групи
дечачић Жика
тера са татом
и мамом – бика.

„Дао ми деда
Десимир пару,
да купим нешто
на вашару!
Купићу: трубу,
ланчић и двоглед,
балон, кабезу
и сладолед.
Ако ми претекне
неки грош,
купићу и једну
бритвицу још.
И једну алву.
То воли... Цила.”
И дечак као
да доби крила:
„И једну дињу

од седам кила!
А ако тата
прода бика,
обећао је
да нас слика
и да ми дâ
једну вееелику
пару, да купим
хармонику!”
Дечји узвик
прхну кроз гране:
– Здраво, Жикице!
– Здраво, Бобане!
– Имаш ли пара?
– Их, ја! Ко блата!
– Ајде са нама!
– Не да ми тата!
– Ти си ми неки...
– Плашиш се оца!
– Где ти је Цила?
– А теби Гоца!?
„Шта је деце,
стоке и кола!
Брже, бре, Рушко,
ту је Топола!
Цео свет се
на вашар спрема.

Јуче нам уча
рече у школи:
Децо, вели,
нема шта нема
на вашару
у Тополи!”
Док Жику слатка
грозница хвата,
пред биком иде
замишљен тата:
„Бик има...
триста кила,
јамачно.
По триста... дакле:
(очи му цакле)
то је деведесет
хиљада тачно!
Ооохохооо!
То је лова!
Купићу радио,
па бог богова!
Ала ће људи
да дигну грају:
први радио
у целом крају!
Радио рокће,
струја ти сија.

**НА СВА ЗВОНА – НА САВ
ГЛАС**

– Богме, ја сам га
појила, па зар
без мене да га
води на пазар!

Због ње се дете
сваки дан цвељ

REF) contained:

перлон – синтетичка
танка и глатка
тканина која се не
гужва

накинђурити се –
ставити на себе
превише украса,
накита

јара – велика
врућина

опарити се – добити
много пара

Себи ћу блузу,
ал' не од цица,
нисам више
ни ја слепица.
Нек звони село
у сва звона –
купићу блузу
од перлона!
Па ћу да убедим
овог мог скота
за једно оделце
од сомота.

И нек ја више
не будем Мица,
ако се вратим
без ципелица!”
Мама кину
и пуцну прutom.
Буључић жена
наиће путем:
– Добро јутро!
– Како си, Мицо?
– ’Бро јутро, Дано!
Добро сам, Цицо.

Полако, где сте
пожуриле...
„Их, ала су се
накинђуриле!”
– Боље по хладу,
него по јари.
– Ти ћеш данас
да се „опариш”!
– ’Оће да шушне
Мица у свили!
– Па, зато смо га
и товили!

Трагом речи

1. Наведи главне ликове овог одломка. Покушај да на основу текста замислиш како они изгледају. Ако желиш, изрази своја запажања цртежом. Иако се у делу не описује како они изгледају, ликови су врло живописни. Шта доприноси њиховој сликовитости? Због чега нам се чини као да су стварни? Илуструј своја запажања примерима из текста.
2. Одреди основну **тему** овог одломка. Куда су се ликови упутили? Чему се они надају? Шта би желели да остваре? Уочи шта је то што сваки лик највише жели. Због чега је важно да им се те жеље остваре?
3. Главни јунаци разговарају с људима које срећу док путују. Пронађи у одломку те дијалоге и одреди ко са киме разговара. Размисли због чега аутор дела није хтео да преприча те разговоре, већ их је наводио директно.
4. Наведи примере из текста којима се илуструје свакодневни говор. Издвој шаљиве речи и реченице.

Путоказ

Препиши у школску свеску следеће стихове тако да уместо црта које означавају управни говор ликова употребиш знакове навода. Приликом решавања овог задатка послужи се *Школским ѣравойисом*.

Људи дахћу
у хладу дуда:
– Пече сабајле.
– Ево и Буда!
– Како си, прико?

Свет занимљивости

У прошлости су сељаци долазили на саборе и вашаре да би продали нешто што су произвели у домаћој радиности (сир, кајмак, јаја, пилиће, краве, бикове, свиње), а ту су куповали и потрепштине за своје домове, као што су средства за личну хигијену (миришљави и обични сапуни, које су израђивале **сапунџије**), али и посластице код **колачара** и **бомбонџија**.

Кад су наши стари у XIX веку желели да купе, на пример, нов комад гардеробе (доламу или огртач, кабаницу, копоран, који је сличан данашњем капуту), одлазили су код **абације**, који је израђивао народна одела од домаћег сукна и украшавао их гајтанима. За услуге шивења био је задужен **терзија** или кројач. **Кујунџије** и **златари** правили су различите врсте украса (појасеве, наушнице, прстење, предмете за домаћинство). Опанци су се куповали код **опанчара**.

Многи стари занати више не постоје. Негују се као сећање на стару народну културу и обичаје. Ипак, на вашарима се и данас често могу видети предмети и производи које су некада, у стара времена, израђивале бројне занатлије: лицидерска срца, свилене бомбоне, боза и кабеза, опанци и јелеци, ћилими и платна...

Радионица

У наведеном одломку из поеме *Вашар у Тойоли* смењују се дијалози и монолози неколико ликова. Међу њима посебно место припада дечаку Жики и његовим родитељима, мами Мици и тати Буди. Припреми се да изражајно прочиташ цео одломак водећи рачуна о томе који од ликова говори и о чему говори. Потруди се да начином читања дочараш разлике између ликова: њихове године, начин на који говоре, жеље и планове.

Појмовник

Вашар у Тойоли је дужа песма која се састоји из неколико целина. Пред тобом је само њен одломак. Сви њени делови повезани су основном темом, а то је вашар у једном малом граду. Приказани су бројни догађаји који су се десили пре, за време и после вашара. По томе је ова песма блиска епској поезији. У њој су живописно представљени ликови – учесници на вашару. Ликови сами говоре о својим осећањима: радостима и тугама, могућностима и жељама, бригама и надама... Све то чини ову песму блиском лирској поезији. Управо због тога што спаја особине лирске и епске поезије, она представља посебну врсту песме која се зове **поема**.

Представљамо ти...

Добрица Ерић

- Рођен је 1936. године у селу Доња Црнућа, у Србији.
- Дуго је живео на селу и бавио се бројним занатским пословима. Све то надахнуло га је да напише бројне песме посвећене природи и људима са села.
- Објавио је више збирки песама: *Славуј и сунце*, *Свети у сунцокрејту*, *Изразак из сунцокрејта*, *Ојрлица од јрлица*, као и поему *Вашар у Тойоли*.

Бранко Ћопић

Изокренута прича

(„Ова је прича претрпјела земљотрес, па је у њој све испретурано. Покушајте ви да сваку ријеч вратите на њено мјесто.”)

Тек је брдо изишло иза сунца, а кревет скочи из пространог чиче, навуче ноге на опанке, стави главу на капу и отвори кућу на вратима.

– Гле, ноћас је земља добро поквасила кишу! – зачуђено прогунђа брк сучући чичу, па брзим двориштем пожури низ кораке, истјера шталу из краве и рече:

– Рогата ливадо, иди паси у зеленој крави, а ја ћу ноге под пут, па ћу поћи у дрва да донесем шуме.

Чича стави раме на сјекиру и намигну бабом на своје око.

– Бако, скувај у јајету четири лонца док се посао врати с чиче. Данас ће ручак слатко појести старца.

Пут распали низ чичу дижући својом широком прашином облаке опанака. Од тога се уплашише нека кола, па у трку изврнуше коње, а узда испусти кочијаша и бубну ледином о леђа.

Догађај се уплаши од овога необичног чиче и опружи поље преко ногу јурећи брже него брдо преко зеца. Најзад, кад је бацио себе испред погледа, од зуба му зацвокота страх и глава му се диже на коси: из оближњег вука вирила је крволочна шума!

– Ау, сад је бостан обрао чичу! Обузет лудим старцем наш ти страх прескочи преко чакшира и подера трн, па брже од поља претрча преко засијане звијезде.

Пред кућном бабом дочека га вјерни праг.

– Тако ми светог вука, ено недјеље у шуми! – викну гласина храпавим чичом.

Кућа се препаде, ускочи у бабу и забрави кључ вратима, а сирото дрво попе се на чичу и горе се ухвати граном за руке очекујући двориште да дојури у вука.

Радионица

Док стављаш речи „Изокренуте приче“ на њихово место, посебно пази на ред речи који ће оне заузети у реченици. У томе ће ти помоћи и твоје језичко осећање, а не само знање граматике.

Припреми се да „Изокренуту причу“ на часу препричаш тако што ћеш за домаћи задатак направити себи **план препричавања**. У њему наведи све догађаје према редоследу којим су се догодили. За сваку издвојену целину одреди најмање три **кључне речи** којима ћеш указати на оно што је у тој целини битно. Након тога припреми се да у једној реченици кажеш о чему „Изокренута прича“ говори. Та реченица треба да садржи одговоре на следећа питања: *Ко?*, *Када?*, *Где?*, *Како?* и *Зашто?*

Путоказ

У следећем примеру прво одреди падеже подвучених речи. Када уредиш реченицу тако да свака реч дође на своје место, пронађи речи које смо подвукли па одреди у ком се падежу сада у новој, исправљеној реченици налазе. Какве разлике уочаваш?

– Рогата ливадо, иди паси у зеленој крави, а ја ћу ноге под пут, па ћу поћи у дрва да донесем шуме.

У томе ће ти помоћи и твоје језичко осећање, а не само знање граматике.

Представљамо ти...

Бранко Ћопић

- Рођен је 1915. године у Хашанима код Босанске Крупе, у Босни и Херцеговини.
- Завршио је Филозофски факултет у Београду.
- Током Другог светског рата учествовао је у партизанском покрету. По ослобођењу се бавио писањем.
- Створио је читаву галерију књижевних ликова за децу и одрасле. Многи међу њима везани су за дела о ратним и поратним годинама, као што су *Доживљаји Николејине Бурсаћа* и *Орлови рано леће*. Посебно место припада збирци приповедака *Башића сљезове боје*.
- Умро је 1984. године у Београду.

На крају поглавља

Комика

Комични и шаљиви елементи јављају се у:

- драмским текстовима (нпр. у комедијама и драмама за децу);
- песмама (нпр. у хумористичким или шаљивим песмама, песмама за децу, шаљивим народним песмама, неким лирским народним песмама, а понекад и у појединим епским народним песмама);
- прозним врстама (нпр. у романима и приповеткама, баснама, народним и ауторским бајкама, шаљивим народним причама, народним причама о животињама, пословицама, загонеткама, брзалицама, бројалицама, питалицама, изрекама, вицевицама, шалама и анегдотама).

Врсте комике

Комика ситуације настаје када се изненада деси нека ситуација која доведе до преокрета дотадашњег тока радње. Онда оно што се збивало не изгледа више тако озбиљно и страшно и постаје смешно, нпр. када лик из неког дела хоће да превари другог јунака, али сам буде преварен.

Комика речи настаје:

- када јунаци изговарају смешне речи;
- када се ликови не разумеју због тога што не говоре истим језиком;
- када не изговарају правилно речи и реченице;
- када не знају право значење неке речи, па је погрешно употребљавају.

Комика ликова

У светској књижевности постоји галерија комичких ликова. Они су смешни због начина на који поступају или говоре. Важно је знати да они не схватају колико су смешни, и то изазива додатни смех у њиховој околини. Сви они имају неку ману због које упадају у различите догодовштине које су нама смешне. Међу њима су старац тврдица, уображена жена, хвалисави војник који је иначе велика кукавица. Комички ликови некада могу бити и изузетно паметни и сами стварају смешне ситуације да би остварили неку корист или неке помогли. Такви су, на пример, паметни слуга, дворска луда, варалица...

По јутру се дан познаје

Народне лирске обредне песме

Коледарске и божићне песме (избор)

Песме на ранилу (избор)

Лазаричке песме (избор)

Ђурђевске песме (избор)

Спасовске песме (избор)

Краљичке песме (избор)

Ивањске песме (избор)

Додолске песме (избор)

Јован Дучић, *Поље*

Војислав Илић, *Зимско јујиро*

Стеван Раичковић, *Лејло на висоравни*

Десанка Максимовић, *Покошена ливада*

Кључне речи: обредна лирика; календар; ауторска лирика; дескриптивна (описна) песма; стих; строфа; рима; мотиви; песничке слике

Народне лирске обредне песме

(избор)

Народне обредне песме потичу из давних времена када је човек веровао у више богова. Да би заштитили себе, своје породице, усеве, стоку и село од природних непогода (олуја, поплава, суша, земљотреса), дивљих животиња и несреће, стари Словени су одређених дана у години певали и играли не би ли умилостивили силе природе.

Кад су наши преци примили хришћанство и почели да верују у једног бога, ове песме нису биле заборављене, већ су се везале за догађаје и ликове из хришћанске религије.

Коледарске и божићне песме

(избор)

Коледарске песме певају младићи и девојке који крајем децембра и почетком јануара обилазе куће по селу прерушени помоћу посебних маски и костима. Свако од учесника има тачно одређену улогу. Кад дођу пред неку кућу, један од коледача пева, а остали за то време играју. Сваком укућанину се отпева посебна песма, у којој му се пожели све најбоље у новој години. Ове песме су веома веселе и испуњене добрим жељама и надом јер почиње ново доба.

Војевао Бели Виде, коледо

Прави наслов ове песме гласи „Пјесма домаћину од боље руке”. Њу је објавио Вук Стефановић Караџић у својој књизи *Живот и обичаји народа српскога*. Коледари је певају домаћину куће пред коју су дошли. Вук је записао више оваквих песама, али је ова другачија од осталих по томе што се у њој помиње старо словенско божанство – Бели Вид.

војевати – ратовати

клети – проклети

громот – бука која настаје када птице ударају крилима о тело и једна о другу

тропот – бука која настаје када коњи копитима ударају у земљу

Војевао Бели Виде, коледо!
Три године с клети Турци,
А четири с црни Угри.
Када Виде с војске дође,
Седе Виде да вечера,
Стаде громот, стаде тропот
Око двора Видојева.
Ал' говори Бели Виде:
„Изиђ', љубо, те погледај

Шта је громот, шта је тропот
Око двора Видојева.”
Кад изиђе верна љуба,
Коњи му се копитају,
Радују се господару
Да је скоро с војске дошô;
И голуби с крил'ма бију,
Радују се господару
Да је скоро с војске дошô.

Трагом речи

1. Пажљиво прочитај песму и одреди централни догађај у њој. Зашто је тај догађај значајан? Којом песничком сликом народни певач наглашава његову важност?
2. Подсети се великих епских јунака. По чему им је Бели Вид сличан? Ко су његови верни пратиоци? Илуструј своја запажања стиховима из песме.
3. Ова коледарска песма припада народним лирским песмама. Међутим, она је по нечему слична и епским народним песмама. Наведи њене епске елементе. Размисли због чега ова песма припада лирским народним песмама. Која је њена основна порука? Повежи ту поруку с наменом коледарских песама.

ковиље – врста биља

смиље – врста
цвећа са ситним
миришљавим
цветовима

босиље – босиљак,
врста лековите траве

Кад се пред кућу долази

Отворите врата,
Врата су ви златна.
Шиком шикосана,
Перјем искићена,
Перјем и ковиљем,
Смиљем и босиљем.

Пјесма кад се из куће излази

Устај горе наш војвода, коледо!
наши путеи каловити,
праовити.
Уранила, коледо!
Стара мајка, коледо!
Светој цркви на јутрењу,
Сусрете је свети Петар
На јелену златорогу,
Златорогу и парогу:
„Врн’ се натраг, стара мајко,

Ево су ти гости дошли,
Добри гости, колеђани,
Који ходе, Бога моле
За старога за Бадњака,
За младога за Божића.”
Слава и част домаћину!
Тебе на част, стара мајко!

каловит – блатњав

праовит – прашњав

парог – рог

врнути се – вратити се

Уочи Божића

Божић, Божић бата
На обоја врата,
Носи киту злата,
Да позлати врата
И обоја побоја.

побој – довратак

Песме на ранилу

(избор)

У време Великог поста, пред Ускрс, групе девојака одлазиле су на место усред села које се звало *ранило*. Оне су ту прво остављале сува дрва на једну гомилу, а потом су се око поноћи враћале да наложе ватру. Док су ложиле ватру, девојке су певале, па када су њихову песму чули у селу, са свих страна су се окупљали млади људи, који су до зоре певали и играли, а потом одлазили кућама. Тако су прослављали долазак пролећа.

Младеж се на ранилима најчешће окупљала када су верски празници Младенци, Благовести и Цвети.

На Цвијети на ранилу

Пораниле девојке:

Јело ле, Јело, добра девојко,

Пораниле на воду,

Јело ле, Јело, добра девојко,

Ал' на води јеленче,

Јело ле, Јело, добра девојко,

Рогом воду мућаше,

Јело ле, Јело, добра девојко,

А очима бистраше,

Јело ле, Јело, добра девојко.

Лазаричке песме

(избор)

Ове народне обредне песме певале су *лазарице* на верски празник Лазареву суботу. Лазарице су девојке које тога дана иду од куће до куће играјући и певајући пригодне песме. Обично их има од шест до дванаест у групи. И у овом обреду постоји подела улога (лазар, лазарица, предњарке, крошњарке). Све су лепо обучене и украшене, а нарочито лепо певају. Сваком укућану пева се посебна песма (момку, девојци, детету, кмету, овчару), која може бити и шаљива. Пред сваком кућом лазарицама дају неки поклон (вуну, брашно, јаја, орахе). Те дарове стављају у котарицу која се зове *крошња*.

Веровало се да лазарице могу помоћи болеснима да оздраве. Оне су својом игром и песмом људима обезбеђивале здравље и родну годину.

Лази, лази Лазаре!
Те долази до мене,
При'ватај се за мене:
За свилене рукаве,
За свилене мараме,
За клечане кецеље.

Обраћај се, Лазаре,
Па се лепо поклањај,
Да те лепо дарују
Диром даром дукатом,
Црвеничком јабуком,
Танком градском марамом.

Ђурђејске песме

(избор)

Ђурђејским песмама се прославља почетак летњег полугођа у природи. Оне се повезују с прослављањем хришћанског празника Ђурђевдана. Пошто се у њима слави пролеће, оне се најчешће певају ради плодности земље и стоке, среће и здравља људи. У нашој традицији сачуван је велики број обичаја и веровања везаних за овај празник. На пример, сматрало се да су тога дана девојке могле предвидети за кога ће се момка удати тако што су плеле венце од разноврсних биљака и помоћу њих наслућивале своју судбину.

Ђурђево цвеће најлепше,
Брала га Ђурђа девојка, их!
Долете пчела од неба,
Донесе гласе од Бога:
С јагањци лето богато,
Са жито лето богато,
Са вино лето богато, их!

Нема љепших у животу дана,
Од Божића и од Ђурђевдана.
О Божићу сламу уносимо,
Дјечијој се срећи радујемо.
О Ђурђеву, уранак се спрема,
Ништа љепше од прољећа нема.

Свет занимљивости

Једна од биљака која се помиње као ђурђевданско цвеће јесте и селен. Он је у народу познат и под називима љупчац и милодух. Сматра се биљком љубави. Према народном предању, ова биљка има посебну моћ, која се користи најчешће у време Ђурђевдана: „Пре Ђурђевдана он се не бере и не мирише, а тога дана свако ко је млад убере по један стручак, омирише га и закити се њиме, или га задене за појас, или за ђердан, а девојке га мећу у омаху; меће се у воду у којој ће се умивати или купати, и то обично са ускршњим јајетом и, понекад, чуваркућом; меће се за појас. Кад девојка пролази поред куће момкове, ако жели да је заволи, треба да уза се има стручак селена. [...] Уочи Ђурђевдана бере се струк и посади у земљу: на коју страну клоне, отуда ће доћи сватови.”

омаха – омаја је вода која прска с воденичког кола, док се окреће; овде: вода у којој ће се купати за Ђурђевдан

(Према: Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*)

Спасовске песме

(избор)

Ове песме се певају на хришћански празник Спасовдан или Вазнесење Господње, који се прославља увек у четвртак, и то шести по реду након Ускрса. Ова светковина посвећена је молитвама за спас дома од невоља, а укућана од болести. Често га читава села и градови славе као свој празник тако што литија или крстоноше проносе крст молећи се за општи напредак.

разма – изузев, осим

спиља, шпиља –
пећина

цмилити – плакати,
тужити

Рано рани ђевојчица
На весели Спасов данак;
Нешто пред њом росу тресе,
Бога моли ђевојчица:
„Дај ми Боже, да ја видим,
Свако зв’јере с очицама,
Разма змаја планинскога!”
Још те р’јечи не изрече,
К њој долеће плахи змаје;
Сави младу под крилима,
И полетну с ђевојчицом
У те спиље камените.
Ту је држа дуго време;
Кад је доша’ Спасов данак,
Љуто цмили ђевојчица,
Љуто цмили, не престаје;
Тјешио је љути змаје:
„Што м’ је тебе, ђевојчице?” –
„Како што је, плахи змаје?
Данас ми је Спасов данак:
Све ђевојке ружу беру,
Ружу беру, в’јенце вију,
А ја јадна луда, млада,
Нити берем, нити вितिјем.”
То се змају ражалило,
И пушти ју ружу брати,

Ружу брати, в’јенце вिति.
Ал’ јошт плаче ђевојчица,
Љуто плаче, не престаје;
Тјешио је плахи змаје:
„Што м’ је тебе, ђевојчице?” –
„Како што је, плахи змаје?
Данас ми је Спасов данак:
Све ђевојке в’јенце носе,
В’јенце носе, мајке диче,
А ја јадна мајке желим.”
Ту се змају ражалило,
Ђевојци је говорио:
„Хол’ ми, душо, вјеру дати
Да ћеш к мене повратит’ се,
Пуштићу те твојој мајци.”
Она му је вјеру дала,
Да ће му се повратити;
Пушти змаје ђевојчицу,
Да у мајке своје пође.
Кад ђевојка к мајци дође,
Већ за змаја и не хаје.
Змаје чека ђевојчицу,
Чека данас, чека сјутра;
Пуче змаје на камену
Чекајући ђевојчицу.

Краљичке песме

(избор)

Вук Стефановић Караџић у делу *Животи и обичаји народа српскога* каже: „О Тројицама иду од куће до куће те играју и пјевају *краљице*, које су састављене од 10 до 15 лијепо обучених и накићенијех дјевојака. Једна се дјевојка (која ваља да је лијепа и средњега раста) међу њима зове *краљица*, друга *краљ*, трећа *барјакџар*, а четврта *дворкиња*”. Краљичке песме изводиле су се од давнина по читавој Србији. Певале су их током пролећа девојке које су називали краљице, а најчешће на хришћански празник Духови (Тројице), то јест крајем маја и почетком јуна. Њима се прослављала плодност земље и породице. Обичај краљица потпуно се изгубио већ половином XIX века.

калопер – биљка, зове се још и „Маријина трава” јер је везана за Богородицу

јарам – направа од дрвета којом се упрежу волови приликом орања

Домаћину

У овога дома
Добра домаћина
Јелени волови,
Калопер јармови,
Босиљак палице,
Жито као злато.
Краљу, светли краљу!
Диван барјактару!
Обрни се, поклони се,
Поклон домаћину.

Момку каком који стоји код кола

Момче, перјаниче!
Не стој, не погледај,
У коло не гледај,
У колу ти нема
Слике ни прилике,
Већ ено ти слике,
Око кола игра;
Мачем узмахује,
На се погледује
Стоји ли јој лепо
Рухо скројено.

Ђаку

Овде нама кажу
Ђаче самоуче:
Само књигу учи.
Њему књига каже,
Коња да не јаше,
Сабљу да не паше,
Вина да не пије,
Драгу да не љуби;
То ђаче не слуша
Што му књига каже,
Више коња јаше,
Боље сабљу паше,
Већма вино пије,
Већма драгу љуби.

Путоказ

У неким од наведених краљичких песама приметићеш облике глагола са **одричном речцом не**: *не јаше; не њаше; не њије; не љуби; не њоїледај; не їледај; нема*. О важном правописном правилу како се пишу именице, придеви и глаголи испред којих стоји одрична речца *не*, прочитај у *Грамаїици* на стр. 91.

Појмовник

Изражајности и **ритмичности** народних лирских обредних песама доприноси и **облик стиха** у којем су испеване. Њихов стих је често краћи од стиха народних епских песама. Најчешће има шест, седам или осам слогова.

назив стиха	број слогова	пример
шестерац	6	„Ка ло пер јар мо ви,” 1. 2. 3. 4. 5. 6. „Сли ке ни при ли ке” 1. 2. 3. 4. 5. 6.
седмерац	7	„Ла зи, ла зи Ла за ре ” 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. „По ра ни ле де вој ке” 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.
осмерац	8	„Ста де гро мот, ста де тро пот” 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

У појединим врстама песама (коледарске, песме на ранилу, краљичке, додолске) понавља се један стих иза другог или трећег стиха. То може бити или кратак припев или рефрен којим се постиже ритам: „коледо”, „Јело ле, Јело, добра девојко”, „лељо!”, „Ој додо, ој додо ле!”

Ивањске песме

(избор)

Ивањдан је велики народни празник који се слави 7. јула. Црква тог дана прославља рођење Светог Јована Претече и Крститеља Господњег, празник који се још зове и Јовањдан или Свети Јован летњи. Колико је овај светац био важан, показује и веровање да због његове величине сунце на небу од страха три пута стане. За прославу празника девојке и жене беру ивањско цвеће и праве венчиће, којима ките кућу, њиву, стају, како би заштитиле себе и своје вољене од зла и болести. Док беру цвеће, оне певају наредну песму:

Иванско цвеће, петровско,
Зеленим пољем цветало;
Иван је цвећа набрао,
Мајци у крило метао,
А мајка с крила на земљу.

Додолске песме

(избор)

У претходним вековима људи су веровали да могу призвати кишу уколико је дуго није било. Киша им је била преко потребна да би никло биље, да би воће, поврће и усеви расли и развијали се. Ако се то не би десило, година не би била родна, и многи би гладовали без хране и новца који би могли добити од продаје својих производа. Зато су све до почетка XX века, током пролећа и лета, селима и пољима ишле додоле, девојке одевене у врбово грање и лишће, које су певале и играле молећи се небу да пошаље кишу. Њих су често поливали водом имитирајући тако кишу.

Опет кад игра додола

Наша дода Бога моли,
Ој додо, ој додо ле!
Да удари росна киша,
Ој додо, ој додо ле!
Да покисну сви орачи,
Ој додо, ој додо ле!
Сви орачи и копачи,
Ој додо, ој додо ле!
И по кући пословачи,
Ој додо, ој додо ле!

Кад иду преко села

Ми идемо преко села,
Ој додо, ој додо ле!
А облаци преко неба,
Ој додо, ој додо ле!
А ми брже, облак брже,
Ој додо, ој додо ле!
Облаци нас претекоше,
Ој додо, ој додо ле!
Жито, вино поресише,
Ој додо, ој додо ле!

Појмовник

Народне лирске обредне песме изводе се приликом народних празника током читаве године јер њима човек изражава жељу за напретком и молитву за спас од зла и болести. Без обзира на то за који се празник везују, ове песме откривају везаност човека за природу и његову свест да је природа моћнија од њега. Зато оне имају **обредни и колективни карактер**.

Приликом извођења песама користе се елементи игре, музике, маске и костими, одређени предмети (дрвени мачеви, венци од биља и цвећа, клепетуше, заставе). Поједини обреди (коледари, краљице, додоле) често имају тачно утврђен распоред шта ко од учесника ради и говори, то јест постоји подела улога у обреду. На тај начин се врло сликовито представља оно што се жели. Због тога што уједињују различите уметности и вештине, обредне песме имају **синкретичну** природу.

Обредне песме су кратке и веома једноставне. Њихови стихови могу имати од шест до десет слогова. Често имају и неки припев, који се пева иза сваког другог или трећег стиха (на пример: „Ој додо, ој додо ле!” у додолским или „коледо” у коледарским песмама). Због тога су ритмичне и певљиве.

Јован Дучић

Поље

Јован Дучић је своје стихове често писао надахнут лепотом природе. Ево једне **описне песме**, у коју песник преноси мирисе, боје и звукове јечменог поља.

јечам – врста жита

железан – гвозден

сући – вући, растезати

минути – проћи

Јечмена жута поља зрела,
Речни се плићак зрачи;
Купина сја сунчана, врела,
Ту змија кошуљу свлачи.

Пут прашљив куд се мрâва вуче
За четом црна чета;
Железну жицу цврчак суче,
Најдужу овог лета.

И скакаваца мину јато...
С топола јастреб млади
Баци у сунчев сјај и злато
Свој крик вечите глади.

Ван Гог: „Житно поље с вранама”, 1890.

Трагом речи

1. Песник је успео да попут фотографа забележи један тренутак у животу природе. Пажљиво прочитај сваку строфу и наведи шта је у њој представљено. Одреди годишње доба приказано у песми. Који тренутак дана песник описује? Наведи примере из текста на основу којих то закључујеш.
2. Уочи начин на који је песник представио поље, реку, купину, змију, пут и друге елементе пејзажа. Наведи шта можемо да видимо, а шта да чујемо у овом приказу природе. Наброј боје које постоје у овом пејзажу. За коју боју можемо рећи да преовлађује?
3. Наведи строфу из песме у којој препознајеш ликове из једне познате басне. Прочитај ту басну и упореди шта раде ликови у оба књижевна текста.
4. Читајући строфу за строфом, замисли да се налазиш у овом пејзажу. Шта прво примећујеш у замишљеном простору, а шта последње? Образложи своја запажања служећи се стиховима песме. Приказана природа није мирна, већ је у покрету. Издвој глаголе којима песник показује шта се дешава у природи.

Бележница

Да ли је могуће да змија свлачи кошуљу или да се чета мрава вуче по путу? Могуће је само уколико смо употребили једну посебну стилску фигуру којом смо неким живим бићима приписали људске особине. Та фигура се зове персонификација. Користимо је и када желимо да сликовито прикажемо нешто што је неживо тако што му приписујемо особине живих бића.

Појмовник

Описна песма је кратка лирска песма у којој се даје опис природе (**пејзаж**). Лирски субјекат песме у њој се не појављује, већ се стапа са сликама природе. Зато ове песме понекад имају дубље значење од пуког фотографског представљања природе. Осећања су наглашена тако што се истичу звуци, мириси, боје и облици у пејзажу.

Радионица

У свесци за домаћи рад напиши кратак опис неког пејзажа. У том раду опиши осећања која је тај пејзаж пробудио у теби.

Путоказ

У песми „Поље” постоји велики број придева. Препиши их у свеску тако што ћеш уз сваки придев навести и именицу коју он одређује. Водећи рачуна о граматичком правилу по којем се придев слаже у роду, броју и падежу са именицом уз коју стоји, одреди род, број и падеж за сваки пример посебно. У томе ти може помоћи лекција о придевима која се налази у *Граматички* на стр. 29.

Представљамо ти...

Јован Дучић

- Рођен је 1872. године у граду Требињу. Сматра се једним од највећих српских песника.
- По завршетку трговачке и учитељске школе најпре је био учитељ. Студирао је у Женеви. Од 1907. радио је у дипломатској служби на више места (Цариград, Софија, Атина, Женева, Каиро, Рим, Букурешт, Лисабон).
- Објавио је више збирки песама, међу којима су и *Песме сунца*, *Песме љубави и смрти*, *Царски сонети*.
- Због професије дипломате много је путовао, а своје путописе објавио је у књизи *Градови и химере*.
- Умро је 1943. године у граду Гери, у Индијани (САД), где је живео током Другог светског рата. Песниково тело је 2000. године пренето и сахрањено у његовом родном граду.

Војислав Илић

Зимско јутро

Војислав Илић је написао велики број дела, али су најпопуларније његове описне песме. У њима је упечатљиво представио слике природе у разним периодима дана (јутро, подне), али и године (зима, јесен). Такође је описивао сцене из живота на селу и сеоске пределе. Због тога се он назива највећим пејзажистом у српској поезији.

лисје – лишће

сниски – низак, укосо
положен

тршчани – направљен
од трске

у даљи – у даљини

брези – брегови

тавни – тамни

копрена – вео;
провидна тканина

Јутро је. Оштар мраз спалио зелено лисје,
А танак и бео снег покрио поља и равни,
И сниски, тршчани кров. У даљи губе се брези
И круже видокруг тавни.

У селу влада мир. Још нико устао није,
А будан петао већ, живосно лупнувши крилом,
Поздравља зимски дан – и звучним ремети гласом
Тај мир у часу милом.

Ил' каткад само тек звиждање јасно се чује
И тежак, промукô глас. То ловац пролази селом,
И брзе мамећи псе, погурен у поље жури,
Покривен копреном белом.

Свуда је пустош и мир. Ноћна се кандила гасе,
А свежи, јутарњи дах пролѐћѐ долине мирне,
И шум се разлеже благ, кад својим студеним крилом
У голе гранчице дирне...

Трагом речи

1. Пажљиво прочитај песму и наведи догађаје о којима она говори. Издвој време и место догађаја који су описани у свакој строфи ове песме. На основу својих запажања састави листу мотива, најмањих тематских јединица у песми.
2. Одреди колико строфа има ова песма. Преброј колико има стихова у свакој строфи. Пажљиво прочитај први и последњи стих сваке строфе и одреди број слогова у њима.
3. Још једном прочитај песму у себи и размисли о томе да ли се у њој више описује оно што чујемо, оно што видимо или оно што осећамо. Издвој карактеристичне епитете којима је то дочарано у стиховима. Наброј и остале стилске фигуре које препознајеш у тим примерима.
4. Наведи кључне речи којима се природа описује. У ком лицу се говори о природи? На основу тога одреди да ли је она представљена као слика човекових осећања или као део слике о животу човека на селу. Наведи стихове који илуструју твој одговор.
5. Док читаш стихове, записуј речи које говоре о томе где се тачно одвијају догађаји. Одреди које речи говоре о општој слици природе, а које о њеним појединачним деловима. Размисли како се оне смењују у песми. Какав ефекат се тиме постиже?

Појмовник

Композиција представља начин на који су различити елементи неког књижевног дела (догађаји, ликови, ситуације, теме, мотиви) повезани у једну целину.

Када анализирамо композицију лирске песме, размишљамо о томе како су у њој уклопљени **мотиви** и **песничке слике**. То значи да најпре одредимо који све мотиви постоје у једној песми, а потом одредимо који мотив је најважнији. Остали мотиви су такође битни иако нису најважнији, зато што они помажу да се лепо развије **главни/централни мотив** песме.

У песми „Зимско јутро” централни мотив би свакако био мотив зимског јутра. Да би га сликовито обликовао, песник је употребио и неколико других мотива, као што су: мотив зиме, мотив петла, мотив лова, мотив преласка ноћи у дан...

Све мотиве песник развија користећи песничке слике. Оне употпуњују наш доживљај тог мотива зато што преносе звукове, мирисе, боје, облике, осећања која су у вези с њим. Тако, на пример, мотив смене ноћи у дан песник представља користећи слику кандила које се гаси и јутарњег ваздуха који својим проласком буди заспале границе.

Радионица

Пажљиво прочитај следећи стих: „А свежи, јутарњи дах пролеће долине мирне” и одреди да ли је подвучена реч именица (пролеће) или глагол (пролетати). На основу чега можемо одредити када се ова реч употребљава као именица, а када као глагол? Пронађи још неки пример речи које исто графички изгледају, али не припадају истој врсти речи.

Путоказ

У стиху „Јутро је. Оштар мраз спалио зелено лисје” подвучена реч *лисје* је застарела, а значи исто што и збирна именица *лишће*. О томе како је од именице **лист** настала именица *лишће* учићеш у шестом разреду, а у *Грамаџици* за пети разред сазнај више о збирним именицама.

Представљамо ти...

Војислав Илић

- Рођен је 1860. године у Београду, у познатој уметничкој породици Илић. Отац му је био песник српског романтизма Јован Илић, а његова браћа су се такође бавила књижевношћу.
- Имао је нередовно школовање јер је био слабог здравља.
- Стварао је у време стилског правца који се зове реализам. Иако су писци реализма највише писали приче, он је писао песме, међу којима су „Свети Сава”, „Зимско јутро”, „Вече”, „Грм”... Неке од њих певају о античкој Грчкој и старом Риму, неке о познатим историјским личностима, а има и много описних песама.
- Умро је 1894. године у Београду.

Свет занимљивости

Песник Војислав Илић припадао је познатој уметничкој породици Илић. Песников отац, Јован Илић, био је романтичарски песник, док су му се браћа, Драгутин, Милутин и Жарко, такође бавила књижевношћу, критиком и превођењем. Стога је њихов дом у Београду постао прави мали културни центар у другој половини 19. века:

„Песничка кућа Илића била је осамдесетих година једини књижевни клуб у престоници. [...] Кроз ту кућу, на којој су и дању и ноћу врата била отворена, прошло је неколико генерација књижевника, [...]”, писао је Бранислав Нушић и између осталог навео да су њени гости били и Лаза Костић, Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Стеван Сремац, Радоје Домановић, Владимир Ђоровић, Лаза Лазаревић, Алекса Шантић...

Стеван Раичковић

Лето на висоравни

О летњој киши која кратко траје настала је једна кратка песма. У осам стихова забележен је тренутак изненађења за природу и њене становнике.

На висоравни, где је сјало
Од сунца све ко огледало,
Чини се сад да неће стати
Киша и сунце опет сјати.

Ал' преста... Тек са лишћа смокве
Цеде се капи. Дрхте локве.
И већ од сунца блесну кришом:
Корњачин оклоп опран кишом.

Трагом речи

1. Међу понуђеним речима пронађи оне које говоре о теми ове Раичковићеве песме: летњи пљусак, облачно време, сушни период, поплава, опадање лишћа. Зашто се песма зове „Лето на висоравни”? Размисли који бисмо јој наслов још могли дати.
2. Пажљиво прочитај песму и пронађи речи којима је представљено оно што видимо, чујемо, можемо да дотакнемо или помиришемо. Које речи преовлађују? Шта на основу тога закључујеш о овој песми?
3. Доведи у везу слике природе пре и после кише. Шта је у њима одређено светлошћу? Због чега је прво представљена велика слика природе, а потом само неколико детаља? Зашто је корњачин оклоп кришом блеснуо? Шта се десило с природом док је киша падала? Пронађи у песми предикате и одреди колико их има у првој, а колико у другој строфи. Доведи у везу број предиката у строфи с њеном сликовитошћу.
4. Покушај да замислиш ову песму као слику. Размисли шта би било у горњем делу такве слике, а шта у доњем. О ком делу слике се говори у првој строфи, а о ком у другој?

Појмовник

1.	На висоравни, где је сјало
2.	Од сунца све ко огледало,
3.	Чини се сад да неће стати
4.	Киша и сунце опет сјати

СТРОФА је састављена од неколико стихова. Она може имати најмање два стиха и тада се зове **дистих**. Ова строфа има четири стиха и зато се зове **катрен**.

СТИХ је приказан као један ред у строфи. Он представља једну ритмичку и мисаону целину. Посебни облици стихова (десетерац, деветерац, шестерац) доприносе **изражајности песме**.

РИМА је подударење завршетака речи на крају стихова. У овом примеру подударају се последњи слогови у речима којима се завршавају 1. и 2. стих (сјало – огледало) и 3. и 4. стих (стати – сјати). Употребом риме постиже се **ритмичност песме**.

Представљамо ти...

Стеван Раичковић

- Рођен је 1928. године у Нересници код Кучева.
- Један је од најбољих српских песника, који је такође писао дела намењена деци. Међу њима су збирка прича *Велико двориште*, *Прича о слону и осталима* и *о једној буви на крају*, *Гурије*, *Дружина под сунцем*...
- Прву песму објавио је 1945. године и од тада је штампао двадесетак збирки песама: *Песма њишине*, *Балада о њредвечерју*, *Камена усјаванка*, *Тиса*, *Зайиси о црном Владимиру* итд.
- Преводио је, радио препеве и теоријске радове о поезији и књижевности.
- Дописни члан Српске академије наука и уметности постао је 1972. године.
- Умро је 2007. године у Београду.

Десанка Максимовић

Покошена ливада

Пред тобом је песма која говори о летњој косидби. Међутим, начин на који је Десанка Максимовић представила овај догађај, уобичајен за живот на селу, веома је необичан. Она је опевала реакцију природе на несрећни догађај у *домовини* *и* *права* који су изазвали *дивови велики као храшће*.

зрикавац – врста малог инсекта препознатљивог по звуку којим се оглашава током лета

откос – количина траве која се добије након једног замаха косом при кошењу

зденути – прикупити просушену покошену траву (сено) у пласт

пласт – стог (сена); пластови (плашће)

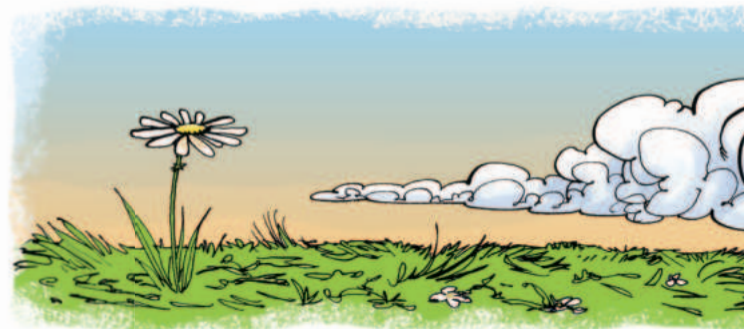
Зрикавци тужно зричу.
Помрлих трава душе
још лебде врх откоса
што се лагано суше.
О, ви не знате тужну
о смрти трава причу.
Зрикавци тужно зричу.

Јутрос дођоше неки
дивови као храшће
у домовину трава;
и мртво паде безброј
љупких шарених глава;
и безброј нежних тела
зденуше у плашће,
дивови као храшће.

Свега девојка једна
златног, округлог ока
и трепавица бели'
лепрша на ливади
и рањеницима дели
мирисне осмехе чедне,
уместо црвена сока,
девојка златнога ока.

Сутра опет у зору
доћи ће дивови они,
и страшне сурове виле
зденуће у сена многе
мирисне главе миле.
Лежаће у једном гробу
Толики милиони.
Доћи ће дивови они.

Тужно зрикавци зричу,
чује се до облака;
вечера целог жале
зелен-коњици своје
лепе витезе пале.
Плачу над гробовима
мртвих, драгих јунака,
чује се до облака.

Трагом речи

1. Објасни шта се десило у домовини трава. Где се ова домовина налази? Кога представљају „дивови велики као храшће”? Ко је у ствари девојка белих трепавица и жутог ока?
2. Шта је необично у начину на који је основна тема песме обликована? На коју прозну врсту те по томе подсећа ова песма? Ко је сведок свих догађаја? Како разумеш стих да се песма зриковаца чула до облака?
3. Издвој епитете, поређења и персонификације које препознајеш. Наведи примере за хиперболу. У каквом односу стоје траве и храстови?
4. Размотри какав је однос лирског субјекта према природи. Који тренутак је представљен на почетку песме? Шта наговештава нови дан? Анализирај ефекат оваквог низања песничких слика у песми. Имајући то на уму, размисли о порукама које песма носи.

Појмовник

При анализи песме важно је да размишљамо о мноштву мотива јер ћемо тако сазнати нешто више и о главном.

Главни мотив се развија преко песничких слика. Он се најчешће појављује у свим строфама песме, некад директно, а некад преко других мотива. Већ у првој строфи песме „Покошена ливада” уводи се главни мотив. То су умрле траве. Мотиви зриковаца, дивова, девојке која лечи рањенике и други помажу да се централни мотив развије. Неки од тих мотива су сродни главном мотиву, а неки су му супротни (дивови).

Почетак и завршетак неке песме су веома важни за њену тему и поруке. У последњој строфи песме често се налази њена основна порука, нека врста **поенте**.

Путоказ

У песми „Покошена ливада” пронађи примере за футур I. Подсети се како се овај глаголски облик гради, као и како се правилно пише, у *Грамајници* на стр. 67.

Бележница

Вероватно примећујеш да у многим речима у текстовима недостаје неко слово. То се у писању обележава тако што се уместо слова које недостаје напише следећи знак: '. Овај знак – који личи на зарез, само што се не пише доле него горе – зове се **апостроф**. Ево примера:

и трепавица **бели'** = и трепавица **белих**

Ово се често јавља у стиховима да би се број слогова у речи смањио за један. То је понекад потребно да би стих којем припада реч имао исти број слогова као и остали стихови у песми. У датом примеру апостроф замењује слово X, које се некада није писало у речима.

Представљамо ти...

Десанка Максимовић

- Рођена је 1898. године у селу Рабровица код Ваљева.
- Студирала је књижевност, историју и историју уметности. Радила је као професор у средњој школи у Обреновцу, Дубровнику и Београду.
- Написала је преко 50 књига поезије и прозе. Посебно место припада њеним делима намењеним деци и омладини: *Врћи дејинђсјтва*, *Пајћуљкова љуљашка*, *Ако је веровајћи мојој баки*, *Вейрова усјаванка*, *Орашчићи љалчићи*, *Ђачко срце...*
- Умрла је 1993. године у Београду.

На крају поглавља

Стих

Народни епски десетерац

- То је стих од десет слогова који се најчешће јавља у народним епским песмама.
- Након 4. слога увек се јавља граница, која се назива **цезура**. Она се обележава са две усправне линије: ||.
- Цезура (врста говорне паузе) дели десетерац на два дела. Први део има четири, а други шест слогова. Ова пауза даје посебан ритам народним епским песмама које се казују, говоре или често певају уз гусле, наш традиционални народни жичани инструмент. Понекад овакав десетерац имају и народне лирске песме (нпр. „Српска дјевојка”).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Је	вро	си	ма,	мо	ја	ми	ла	мај	ко

цезура

број слогова у стиху

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
У	Ми	ли	це	ду	ге	тре	па	ви	це

цезура

број слогова у стиху

Народни лирски десетерац

- То је стих од десет слогова који се јавља у народним лирским песмама. Код њега је цезура након 5. слога.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Па	де	ђе	вој	ци	на	зе	лен	ве	нац

Народни лирски шестерац

1	2	3	4	5	6
Бо	жић,	Бо	жић	ба	та

Народни лирски седмерац

1	2	3	4	5	6	7
за	сви	ле	не	ма	ра	ме

Народни лирски осмерац

1	2	3	4	5	6	7	8
До	ле	те	пче	ла	од	не	ба

Врсте стихова у ауторским песмама

- И у уметничким песмама могу се јавити стихови различите дужине.
- Свој назив стих добија према броју слогова које има, па тако **петерац** има 5 слогова, **шестерац** 6, **седмерац** 7, **осмерац** 8, **деветерац** 9, **десетерац** 10, **једанаестерац** 11, **дванаестерац** 12, **тринаестерац** 13, **четрнаестерац** 14.

Да нема ветра, пауци би небо премрежили

Danijel Defo, *Robinzon Kruso* (odlomak)

Бранислав Нушић, *Кирија* (одломак)

Стеван Сремац, *Чича Јордан* (одломак)

Бранко Ћопић, *Поход на Мјесец*

Danilo Kiš, *Dečak i pas* (odlomak)

Кључне речи: машта; стварност; авантура; роман;
једночинка; путовање; драмска радња; дијалог;
врсте приповедања; описивање; ономатопеја

Danijel Defo

Robinzon Kruso

(odlomak)

Pred tobom je odlomak iz romana *Robinzon Kruso*, koji spada među najpoznatija književna dela na svetu. U njemu je britanski pisac Danijel Defo opisao život jednog brodolomnika koristeći se sećanjima onih koji su preživeli brodolom. Bio je nadahnut istinitom pričom o gusaru Aleksandru Selkirku, koji se, nakon svađe sa svojim kapetanom, godine 1704. iskrcao na pusto ostrvo Mas a Tijera. Ovo ostrvo, udaljeno od obale Čilea oko 670 kilometara, pre nekoliko desetina godina dobilo je ime Robinzon Kruso. Dok čitaš ovaj odlomak, zamišljaj situaciju koja je u njemu opisana.

sprud – morsko ili rečno dno koje je iznad nivoa vode

krma – zadnji deo čamca ili broda

kormilo – instrument za navigaciju kojim se upravlja brodom

kormilar – navigator, onaj koji upravlja kormilom

jedro – posebno platno, pričvršćeno za jarbol, kojim se pokreće brod

usrdno – ponizno, molećivo, veoma iskreno i ljubazno

zavetrina – mesto na kojem ne duva vetar

žestina – jačina, silina

zaton – mali zaliv

gorostasani – ogroman po snazi, veličini i visini

U ovoj nevolji, dok je vetar još veoma jako duvao, jedan od naše posade rano ujutru vikne: „Zemlja!” i čim smo istrčali iz kabine, da vidimo gde se to nalazimo, brod udari o sprud, i u časku kad se zaustavio, more grunu u nj na takav način da smo očekivali da svi odmah propadnemo, i odmah smo bili primorani da potražimo zaklon od pene i od vodenog praha.

Nije lako ni za koga, ko nije bio u sličnom stanju, da opiše ili shvati naše zaprepašćenje. Nismo ni pojma imali gde se nalazimo, ili na kakvu smo zemlju gurnuti, na ostrvo ili na kopno, naseljeno ili nenaseljeno; i kako je vetar još jako besneo, mada prilično manje nego pre, nismo mogli imati ni zračka nade da će brod izdržati mnogo minuta da se ne razlupa u komade, sem ako se vetrovi kakvim blagonaklonim čudom ne obrnu. Jednom reči, sedeli smo gledajući jedan u drugoga i očekujući smrt svakog časka; svako se pripremao za onaj svet, jer beše malo čega, a možda ničega, što bismo mogli uraditi na ovome. Jedino nas je tešilo to što se brod, protivno našem očekivanju, još nije razlupao i što kapetan reče da je vetar počeo da se stišava.

Međutim, mada smo mislili da se vetar odista nešto stišao, nismo mogli očekivati da brod krene, jer beše čvrsto naseo kad je udario o sprud, i mi smo odista bili u užasnom položaju, i mogli smo pomišljati samo na to da spasavamo svoje živote kako god umemo. Na krmi smo imali čamac baš pred samu buru, ali su mu najpre izbijene daske kad je tresnuo o kormilo, pa se otkinuo i potonuo ili otplovio na pučinu, tako da nismo mogli polagati nade u njega. Imali smo na brodu i drugi čamac; ali nismo znali kako bismo ga spustili u more. Međutim, nije

bilo vremena za raspravljanje, jer smo smatrali da će se brod raspasti u komade svakog časa, i neko reče da se u stvari već raspao.

U toj nevolji kormilar dohvati čamac i uz pripomoć ostale momčadi spusti ga niz bok broda, i mi se svi ukrcamo i predamo se, nas jedanaest, Božjoj milosti i besnome moru; jer mada se bura beše znatno stišala, more je visokim talasima strahovito udaralo o obalu, te se moglo nazvati „den wild zee”, kako Holandani nazivaju more za vreme bure.

I sad je naš slučaj bio dosta žalostan; jer svi smo jasno videli da se more tako visoko diže da naš čamac ne može opstati i da ćemo se neminovno utopiti. Razapeti jedro nismo mogli, jer ga nismo imali; a i da smo ga imali, ne bismo mogli s njim ništa učiniti. Tako zaveslamo prema kopnu, mada teška srca, kao ljudi koji idu na gubilište, jer smo znali da će udari talasa o stenje razbiti čamac u hiljadu komada kad se približi obali. Poverismo duše Bogu na najusrdniji način, i, kako nas je vetar gonio prema obali, ubrzasmo svoju propast vlastitim rukama, veslajući ka njoj što smo bolje mogli.

Kakva je obala – stenovita ili peščana, strma ili sprudovita – nismo znali; jedina nada beše da nađemo na kakav zaliv ili zaton, ili ušće kakve reke, gde bismo, ako imamo sreće, mogli priterati čamac, ili doći u zavetrinu gde je voda mirna. Ali ništa od svega toga; ukoliko smo se više približavali obali, utoliko je zemlja izgledala strašnija od mora.

Pošto smo veslali, ili bolje reći pošto su nas talasi nosili kuda su hteli čitavu milju i po, koliko smo mogli oćeniti, jedan besan talas, gorostasan, dovalja se do krme i beše jasno da će nam zadati poslednji udarac. Jednom reči, dočepa nas sa takvom žestinom, odmah prevrnu čamac, rastavi nas od njega i rasturi nas, ostavljajući nam jedva vremena da kažemo: „O, Bože!” jer nas more proguta za tren oka.

Ništa ne može opisati zbrkanost misli koju osetih u glavi kad potonuh u vodu; jer mada sam vrlo dobar plivač, nisam se mogao osloboditi talasa tako da bih mogao disati, dok se jedan talas, pošto me je odgurao, ili bolje reći odneo daleko u pravcu obale, i kad je utrošio svoju snagu, ne vrati, i ne ostavi me na zemlji skoro suva, ali polumrtva od vode koju sam progutao. Imao sam toliko prisustva duha i daha, kad se videh bliže kopnu no što sam očekivao, da skočim na noge i zapnem da trčim prema kopnu pre no što naiđe drugi talas i dočepa me. Ali uskoro videh da je nemoguće umaći mu; more pojuri za mnom, visoko kao brdo i besno kao neprijatelj sa kojim nisam imao ni sredstva ni snage da se borim. Glavno je bilo da zaustavim dah i da se dignem na površinu ako mogu, i tako plivajući da omogućim disanje i doprem do obale.

Plašio sam se najviše da me talas, kad me odnese daleko prema obali, opet ne vrati sa sobom kad ustukne prema moru.

Talas koji se sruči na mene zakopa me odmah dvadeset-trideset stopa u svoju utrobu i osetih kako me sa ogromnom silinom i brzinom nosi veoma daleko ka obali, ali zaustavim dah i zapnem iz sve snage plivati. Bio sam gotov da prsnem zadržavajući dah, kad osetih kako se dižem i kako mi odmah laknu kad mi glava i ruke izbiše nad površinu vode; i mada se ni dva sekunda nisam mogao tako držati, mogao sam da dahnem i osetim priliv hrabrosti. Opet

slabina – mesnati deo ljudskog tela na rebrima sa leđne strane

uspentrati se – popeti se

me pokri voda za duže vreme, ali i to izdržah; i kad primetih da je talas izgubio snagu i počeo da uzmiče, navalim napred za slučaj da se talasi vrate i napipam tle nogama. Zaustavim se nekoliko časaka da povratim dah i da se voda slije sa mene, i onda pojurim iz sve snage prema obali. Ali ni to me nije spaslo od pobesnelog mora, koje se i dalje valjaše za mnom, i još dvaput me talasi podigoše i odnese unapred kao ranije, jer obala beše veoma ravna.

Poslednji put umalo što ne beše koban po mene; jer me more, noseći me sobom kao ranije, spusti, ili bolje reći tresnu o komad stene, i to tako silno da se onesvestih i onesposobih za spasavanje. Udarac u slabinu i grudi kao da izbi dah iz svega tela, i da se odmah ponovio, voda bi me ugušila; ali dođem malo sebi pre no što se talasi vrate, i kad videh da će me voda opet pokriti, rešim da se čvrsto uhvatim za taj komad stene, i da tako zaustavim dah, ako mogu, dok talas ne ustukne. Kako talasi ne behu visoki kao u početku, jer su bili blizu kopna, držao sam se čvrsto za stenu dok ne minu, pa opet potrčim i stignem nadomak obale, tako da me sledeći talas, mada se preli preko mene, ne proguta i ne odvuče; potrčim još jednom i stignem do kopna, gde se, na svoju veliku utehu, uspentram uz stenje i sednem na travu, oslobođen opasnosti i van domašaja vode.

Bio sam sad na obali u bezbednosti, i počeh dizati oči i zahvaljivati Bogu što mi je spasio život u slučaju gde je pre nekoliko minuta za to jedva bilo nade.

(Preveo s engleskog Laslo Blašković)

Tragom reči

1. Navedi osnovnu temu ovog odlomka. U sledećem nizu ključnih reči pronadi one koje se odnose na predstavljenu situaciju u datom odlomku iz ovog romana: **sunce; oluja; strah; hrabrost; radost; očajanje; prisebnost; uživanje u moru; tišina**.
2. Nabroj događaje po redosledu njihovog pojavljivanja u odlomku. Kojem događaju je posvećeno najviše pažnje? Šta ti se dopalo u načinu na koji je junak reagovao u ovoj neizvesnoj situaciji? Imenuj osećanja kroz koja prolazi glavni junak dok se bori za svoj život.
3. U kom licu je ispričavan odlomak? Ko je glavni pripovedač? Šta je time postignuto? Izdvoj delove teksta koji govore o dramatičnosti situacije. Navedi rečenice koje su na tebe ostavile najjači utisak.
4. Šta nam pisac poručuje ovim opisom dramatične borbe za život? Kako čovek treba da se ponaša u teškim situacijama? O čemu treba da misli? Objasni šta znači rečenica „Iz nevolja čovek uvek izlazi jači nego što je bio”.

Svet zanimljivosti

„Od antičkih vremena do 19. stoleća na širokom prostoru od Bretanje do Rusije mnogo je mudrih izreka koje savetuju da se čovek ne otiskuje na more. Latini kažu: 'Hvalite more, ali se držite obale!', a ruska poslovice [...] samo se unekoliko razlikuje: 'Hvali more sedeći pored peći!' [...]

U duhovnim riznicama svih naroda, pa čak i onih koji su neznatno povezani s morem, nalazimo obilje uputstava. I među srpskim poslovicama možemo da pročitamo sledeće: 'Ko će komod*, nek ne ide u brod' i 'More neverno polje'. Jedna vizantijska zagonetka na jasan i nedvosmislen način kazuje o tome kako su Vizantinci doživljavali razjarenost mora. Ona glasi: 'Oca imam, majku nemam; oca zakleh da ne budem na mestu povišem, jer ako budem – kuku, jao celom svetu.' (Rešenje: more, a otac je Bog). [...]

Posebna opasnost prilikom plovidbi bili su morski razbojnici, pa se s mnogo razloga kaže da tri velike nesreće mogu zadesiti pomorce i trgovce na moru: oluja, požar i gusari.”

(Radivoj Radić, „Čega su se plašili Vizantinci”, *Politikin zabavnik*, odlomak)

komod – udobnost

Beležnica

Izrazom *davljenik se i za slamku hvata* naglašavamo da se neko nalazi u veoma teškoj, gotovo bezizlaznoj situaciji. On tada smatra da mu svaka vrsta pomoći može rešiti problem, makar ona bila i veoma mala.

Kada želimo da istaknemo da je neko vodio život ispunjen iznenađenjima, usponima i padovima, najčešće kažemo: „On je imao buran život. Preživeo je mnoge bure i oluje”. Pri tome ne mislimo na stvarne nepogode na moru, već na neprilike u životu.

Pojmovnik

Opisivanje je jedan od oblika pripovedanja (izlaganja). U zavisnosti od toga šta je predmet opisivanja, postoje i različite vrste opisa: opis prostora, opis likova, ali i opis situacija. Pošto se situacije opisuju u sklopu pričanja o događaju (naracije), takvo opisivanje naziva se narativna deskripcija.

Opis bure na moru je dramatičan zbog toga što o događaju govori sam junak kao njegov učesnik. Pošto govori o onome što je sam proživio, junak navodi i ono što se dešavalo (događaje) i kako je to doživio (osećanja). To pokazuje sledeći primer:

„Talas koji se sruči na mene zakopa me odmah dvadeset-trideset stopa u svoju utrobu i osetih kako me sa ogromnom silinom i brzinom nosi veoma daleko ka obali, ali zaustavim dah i zapnem iz sve snage plivati. Bio sam gotov da prsnem zadržavajući dah, kad osetih kako se dižem i kako mi odmah laknu kad mi glava i ruke izbiše nad površinu vode; i mada se ni dva sekunda nisam mogao tako držati, mogao sam da dahnem i osetim priliv hrabrosti.”

Putokaz

U sledećem odlomku pronadi primere radnog glagolskog prideva. Prepiši ih u svesku i za svaki oblik odredi kako glasi infinitiv glagola od kojeg je nastao.

„Međutim, mada smo mislili da se vetar odista nešto stišao, nismo mogli očekivati da brod krene, jer beše čvrsto naseo kad je udario o sprud, i mi smo odista bili u užasnom položaju, i mogli smo pomišljati samo na to da spasavamo svoje živote kako god umemo. Na krmi smo imali čamac baš pred samu buru, ali su mu najpre izbijene daske kad je tresnuo o kormilo, pa se otkinuo i potonuo ili otplovio na pučinu, tako da nismo mogli polagati nade u njega. Imali smo na brodu i drugi čamac; ali nismo znali kako bismo ga spustili u more. Međutim, nije bilo vremena za raspravljanje, jer smo smatrali da će se brod raspasti u komade svakog časa, i neko reče da se u stvari već raspao.”

Predstavljamo ti...

Danijel Defo

- Rođen je 1660. godine u Londonu. Pravo ime mu je bilo Danijel Fo.
- Bio je obrazovani londonski trgovac koji je postao ekonomski teoretičar. Svoje oštre kritičke stavove iznosio je u tekstovima i satirama, zbog čega je bio i kažnjavao.
- Putovao je kao vladin tajni agent. Nekoliko svojih putovanja po Škotskoj opisao je u tri toma knjige *Tura kroz celo ostrvo Velike Britanije* (1724–26).
- Svetsku slavu stekao je romanom *Robinzon Kruso* (1719). Napisao je i više drugih dela, među kojima su *Mol Flanders* (1722), *Dnevnik iz godine kuge* (1722), u kojem govori o velikoj kugi koja je zahvatila London 1664–65. godine, i *Roksana* (1724).
- Umro je 1731. godine u Londonu.

Бранислав Нушић

Кирија

(одломак)

Бранислав Нушић је написао више хумористичких једночинки (драмских дела која имају само један чин) у којима су ликови деца. Њима је желео да укаже на то како се проблеми одраслих одражавају на живот најмлађих. Дао је и предлог како сви заједно можемо изаћи из животних недаћа. Откриј га читајући следећи одломак.

кирија – новчана надокнада за изнајмљивање стана; закупнина

кића – реч од миља којом се обраћамо најмлађим члановима породице, најмлађем детету

претензија – намера, план, замисао

залагивати – обманути, преварити

уобразити – замислити да постоји нешто чега у ствари нема

Лица:

ОТАЦ

МАЈКА

СТАРИЈА ЂЕРЧИЦА

МЛАЂА ЂЕРЧИЦА

СТАРИЈИ СИНЧИЋ

МЛАЂИ СИНЧИЋ

ИЗВРШИТЕЉ

АДВОКАТСКИ ПИСАР

ЖАНДАРМ

II

(Деца обучена да бој сачува, искрљена њо љуру и коленима, у оделу њрекројеном и исхабаном, сруче се у собу.)

ОТАЦ: Кажите, децо: драгичка!

ДЕЦА: Драгичка!

ОТАЦ: Путујемо, идемо на пут!

ДЕЦА: Живео!

ОТАЦ: Је л' волите да путујете?

ДЕЦА: Волимо!

ОТАЦ: Тако. Е то је лепо од вас. А где би ти, кићо (Најмлађем), волео да путујеш, на пример?

МЛАЂИ: Ја у Земун.

ОТАЦ: Ти немаш великих претензија и то је лепо од тебе!

(Сћаријем): А ти?

СТАРИЈИ: Ја у Врању.

ОТАЦ: Врло добро, то је и онако уз пут кад се пође у Земун.

(Млађој): А ти, где би ти волела да путујеш?

МЛАЂА: Ја, тата, у Италију. Тако бих волела да путујем у Италију.

ОТАЦ: Сасвим. Италија је лепа земља, треба тамо да путујемо.
МЛАЂА: Па зар ћете ме водити?
ОТАЦ: Разуме се. 'Ајде, спремај се!
МЛАЂА (*Скаче весело.*): Јаој, ала је то дивно, путоваћу у Италију.
ОТАЦ (*Сћаријој*): А ти?
СТАРИЈА: Ја бих тако волела у Швајцарску.
ОТАЦ: У Швајцарску?
МЛАЂА: Она, знате, има зимски капут па зато воли да иде у Швајцарску, а ја немам па зато волим да идем у Италију.
ОТАЦ: Ићи ћемо и у Швајцарску, и у Италију, и у Земун, и у Врању. 'Ајде, 'ајде, спремите се, пакујте се!
ДЕЦА: Живео! (*Хоће га њоћу.*)
ОТАЦ: Стојте! Поведите и мајку, нек' се и она спакује.
МАЈКА: Ама остави ти мене. Ето ти деца, па их залагуј.
ОТАЦ: Поведите мајку кад вам кажем, иначе нећемо путовати.
ДЕЦА (*Ојколе мајку и њурају је у друју собу.*): 'Ајде, болан, немој да поквариш, 'ајде, 'ајде, 'ајде!...
ОТАЦ: (*Сам, шетња крујним корацима.*): Одиста, била би то дивна ствар кад би се човек могао тако послужити уображењем. Одем, на пример, и кажем му: Добар дан, газда! Дошао сам да вас замолим да уобразите да сам вам платио кирију.
МАЛИ (*на врајима*): Тата, могу ли ја да поведем Хектора?
ОТАЦ: Поведи, брате, дабоме да га поведеш.
МАЛИ (*Повуче се.*)
ОТАЦ (*Насћавља размишљање.*): Или, одем, рецимо, господину министру...
МЛАЂА (*на врајима*): Татице, је л' могу да понесем и моју лутку?
ОТАЦ: Ама понеси, разуме се, и лутку, и обруч, и све понеси, све!
МЛАЂА (*Повуче се.*)
ОТАЦ (*Насћавља размишљање.*): Одем, рецимо, господину министру и кажем му...
МАЈКА (*на врајима*): Кажи ми, човече, још једанпут, је л' озбиљно да пакујем?
ОТАЦ: Разуме се, најозбиљније пакуј.
МАЈКА: Шта?
ОТАЦ: Све, све што имамо у кући, све!
МАЈКА: И твој зимски капут?
ОТАЦ: Он је, истина, сав исцепан, али даћемо га у Италији да се окрпи.
МАЈКА (*Крсћи се.*)
ОТАЦ: Немој се крстити, молим те, него пакуј се! Видећеш само како се може и без пара путовати.
МАЈКА (*Крсћећи се њовлачи се.*)
ОТАЦ (*Насћавља размишљање.*): Одем, рецимо, господину министру и кажем му: Добар дан, господине министре. Дошао сам да вас молим да уобразите да ја имам пуне године службе. И он лепо уобрази. Било би то одиста дивно! (*Своља*

трумбета – мала
труба, играчка за
децу

комендија –
комедија; овде: шала,
поигравање

одистински –
стварно, истинито

ко бајаги – као да је
стварно, а није

квартир – соба или
мали стан који се
издаје под закуп

*се чује ужасна дрека и ларма.) Аха, ево их, иду путници!
(Наилазе жена и деца обучена за њуј, носећи све шњо су
сњијла. Сњарија, која њујује у Швајцарску, обукла зимски
кајуј и шубару, носећи хармонику њод мишком; млађа, која
њујује у Ињалију, лејње одело, сламни шешир и носи лујку
од крја најрављену. Млађи води за узицу неку џукелу и има
њрумбеју у руци, сњарији донео кавез са њињом.) Врло
добро! Врло добро! Изгледате као изистински путници који
путују у Италију и Швајцарску. Дедер да заузмемо места,
јер, као што видите, велика је навала, а дуг је пут, па треба
да заузмемо што пре места. (То њоворећи намешња крај
оњворена њрозора сњолице њо реду, као шњо су оњирилик
седишња у вајонима.)*

Тако... тако... 'Ајде, сад седајте, заузимајте места!

МАЈКА: Ама иди, човече божји, не терај бар са мном комендију.

ДЕЦА: Па зар нећемо одистински да путујемо?

ОТАЦ: Па нећемо, дабоме, кад ето, неће мама.

ДЕЦА: 'Ајде, болан, мама!

ОТАЦ: Не квари деци вољу. Седи, седи молим те!

МАЈКА (*Крсјећи се сега.*)

ОТАЦ (*деци*): Овде ти, а ти овде. Тако. Ти седи овде, а ти онде.

Сместите ствари. Тај кофер метни овде да не смета, а ти
кутију макни овамо... Тако. Ево ја ћу овде крај маме.

МЛАЂИ: Па је л' то ми кобајаги?

ОТАЦ: Кобајаги, дабоме.

ДЕЦА (*разочарана*): Аааа!...

ОТАЦ: Кобајаги, али ће изгледати сасвим као и одистински,
видећете ви само. Е, дедер, уобразите сад сви да је воз
кренуо. Свирај ти у ту трумбету.

МЛАЂИ (*Свира.*)

ОТАЦ: Е, ајд' сад за мном, помажите, вичите као ја:

Трупа-труп

Трупа-труп

Трупа-трупа-труп...

(Деца њрисњају, ње њочну у хору њевајњи, лујајњи нојама и друјим
њредмејшима њако да унеколико њодражавају железницу.) Стој!

Свирај! (*Усњане. Млађи засвира.*) [...]

ХОР: Трупа-труп

Трупа-труп

Трупа-трупа-труп...

грудоболници –
оболели од плућне
болести туберкулозе

дезертер – војни
бегунац

јодловање – врста
швајцарског
народног певања

глечер – ледник

финанс – царински
стражар

жандарм –
полицајац

паушално –
проценити нешто
одока, оквирно

узабрањивати –
забрањивати

егзекутор –
извршилац

ОТАЦ (*Усџане.*): Стој! Свирај! (*Млађи свира.*) Е, децо, ово што видите, то је Швајцарска, која се иначе у географији зове Монблан. Гледајте те лепоте и дивите се и уживајте. Планина Монблан, вечито покривена снегом, чувена је једино по томе што се на њу сваке године пењу беспослени људи. Престоница Швајцарске је Берн, која је чувена по томе што у њеној зоолошкој башти има и медведа, а други град, Женева, чувена је због многих језера која никад не плаве околину, па стога у Швајцарској и не постоји министарство вода као код нас. У Швајцарској је лети зима а зими лето, и зато њу радо посећују грудоболници и војнички дезертери свију земаља. Код Швајцараца је вера и народност приватно занимање, а становништво се највише бави јодловањем и бушењем рупа у сиру који се, због тих рупа, зове швајцарски сир. Сем швајцарског сира, становништво се у Швајцарској бави још и производњом снега и глечера. Ето, то вам је све што треба да знате о географији Швајцарске. А сад, пошто смо обишли и Земун и Врању и Италију и Швајцарску, 'ајд'мо даље! Свирај! (*Млађи свира.*)

ХОР: Трупа-труп
Трупа-труп
Трупа-трупа-труп...

ОТАЦ (*Усџане.*): Стој! Свирај!

СТАРИЈИ: А где смо сад, тата?

ОТАЦ: Ово је граница!

СТАРИЈИ: А шта има ту да се види?

ОТАЦ: На граници станују финанси и ту се врши преглед ствари.

МЛАЂИ: А како се то ради?

ОТАЦ: Тако. Уђе један чиновник и жандарм, па онда онај чиновник пита: јесу ли то ваши кофери? (*Сџоља се чује куцање.*)

МАЈКА (*До сада је седела њојружена, чудећи се њосџуицима своја мужа и смејући им се њојдекад. Кад чује куцање, она скочи с месџа и оде на сујрошину сџрану, женирајући се да је ко заџече у бившем њоложају.*): Ко то сад може бити?

СТАРИЈА: Па то су ваљда финанси за преглед ствари.

ДВОЈЕ МЛАЂИХ (*радосно*): Нека уђу, нека уђу!

ОТАЦ: Улази!

III

ЧИНОВНИК (*са њим улази један младић који носи ѿорѿфељ ѿод ѿазухом и један жандарм*): Ја сам судски извршитељ. (*Развија акѿиа.*) Вама је познато да се пресудом Суда од 27. јуна ове године О. Бр. 14467 вама имају пописати ствари за дужну петомесечну кирију, остављајући вам петнаест дана за регулисање дуга.

МАЈКА (*клоне очајно на сѿиолици на друѿој сѿѿрани*).

ОТАЦ (*ѿеешко уздахне*): Познато ми је!

ЧИНОВНИК: Шта имате дакле за попис?

(*Узима кофере и даје их жандарму који их оѿѿвара.*)

ОТАЦ: Ето, то што видите. Цела моја имовина, колико сам могао за двадесет година службе у држави да стечем, налази се у ова два кофера. Кућни намештај није мој, јер држимо намештен стан. Ето, та два кофера, то нам је све имање. Ми смо знали да ћете ви доћи, па смо нарочито скупили све и сложили да вам буде при руци за попис.

ЧИНОВНИК: Хвала лепо.

ОТАЦ: На мало.

ЧИНОВНИК (*ѿоѿисује сѿѿвари, које жандарм вади, сѿоразумевајући се са адвокатаѿским ѿисаром. После сѿоразума*): Пописаћемо овако паушално. Узабрањује вам се дакле све одело, веш и сви остали покретни предмети нађени у кући, сем одела које је на вама, с тим да не смете то отуђити. Ствари се остављају вама на чување и, за петнаест дана, ако не регулишете дуг за кирију, изложиће се продаји. Ми смо своју дужност свршили. (*Поѿѿѿисује и даје му један ѿримерак.*) Хвала на предусретљивости!

ОТАЦ: На мало, извол'те и други пут!

ЧИНОВНИК: Збогом! (*Оглази, а са њиме и осѿѿали који су дошли.*)

МАЈКА: (*Очајно.*) Ето ти твоје путовање!

ОТАЦ: Ако, сад смо бар и ту бригу смирили, платили смо кирију.

СТАРИЈИ: Јесу ли то, тата, били цариници?

ОТАЦ: Јесте, душо, прегледали су нам ствари и – сад смо прешли границу.

СТАРИЈИ: А хоћемо ли сад даље да путујемо?

МЛАЂИ: Па хоћемо дабоме!

МЛАЂА: А куда сад, тата?

ОТАЦ (*сад већ јеѿѿко, нервозно, злобно*): Куда? Па ето, децо, свршили смо путовање и сад се можемо вратити у Отаѿбину. Ти си видео Земун, ти Врању, ти Италију, а ти Швајцарску. Мама је излечила реуматизам, а ја сам платио кирију. Сад смо сви задовољни и можемо се вратити у Отаѿбину. Што ће нам Монблан и Бонифације, шта ће нам Квиринал и Лаго Мађоре? У нашој Отаѿбини чекају нас у братски загрљај финанси, цариници, порезници и егзекутори. У Отаѿбину, у Отаѿбину! Свирај! Свирај! Свирај! (*Млађи свира.*) Воз полази! (*Он усѿѿаје одвојен на средини ѿрује, ѿуѿо и очајно ѿледајући ѿреда се.*)

ХОР: Трупа-труп

Трупа-труп

Трупа-трупа-труп...

Трагом речи

1. Наведи све ликове у овој драми. Опиши их тако што ћеш навести колико имају година, ког су пола, шта су по занимању, ко је ко у породици... Да би драмски ликови били сценски упечатљиви, писац је свакоме доделио неки предмет или биће о којем он говори или га са собом носи. Наведи их и размисли шта нам они казују о лику којем припадају.
2. Укратко препричај радњу овог драмског одломка. Који проблем има отац? Шта он предлаже као решење? Како мајка доживљава то решење? На који начин деца прихватају очев предлог?
3. Због чега се отац одлучује да његова породица као бајаги отпутује? Зашто је важно да сви чланови породице учествују у овом измишљеном путовању? Које особине очевог лика открива његов начин решавања проблема? До каквог закључка долазе отац и мајка након путовања?
4. Зашто је Нушић своју једночинку назвао *Кирија*? Шта за тебе значи та реч? Размисли о очевим коментарима о другим земљама и градовима. Вежи их за неку од следећих одредница: **хвалоспев; критика; комика; тужбалица; подсмевање** и објасни своје разлоге за баш таква повезивања.

Свет занимљивости

Нушић је једног поподнева шетао београдским улицама кад га изненада неко позва именом. Био је то његов комшија, механичар Јован.

– Господине Нушићу! Хоћете ли да вас мало провозам на мотору? Да видите што је машиница!

Нушић је пристао. Интересовала га је вожња, пошто се никад дотад није возио на мотору. И кренули су према Авали. Међутим, Јован је возио тако брзо и ризикантно да је Нушић готово зажалио због тог свог експеримента, па је стално стишавао свог виловитог возача. Кад су стигли до врха Авале, Нушић је, сав блед и преплашен, рекао:

– Е, хвала ти, комшија, на обадве вожње!

– Како: на обадве – чудио се Јован. – Па само сам вас једном провозао.

– Ама, то је моја и прва и последња вожња на овом чуду! – објаснио је Нушић и пожурιο да ухвати неки фијакер који ће га превести назад у Београд.

(Према: Анејдоше о нашим књижевницима, избор и редакција Саит Ораховац)

Путоказ

У наведеном одломку из Нушићеве једночинке *Кирија* постоје бројни примери правилног писања речце **ли**. На пример: „Јесу ли то, тата, били цариници?“; „А хоћемо ли сад даље да путујемо?“.

Пажљиво прочитај одломак и у свеску препиши реченице у којима се јавља ова речца. Подсети се правила њеног писања у школском издању правописа.

Појмовник

Питање	Одговор
Шта је драмска радња?	Драмска радња је најважније обележје драме. Сама реч драма је код старих Грка означавала радњу.
Како настаје драмска радња?	Драмска радња настаје тако што неки књижевни јунак жели нешто да постигне, оствари, доживи... Док остварује своје намере, он се сукобљава са околином и другим јунацима, а некад и са самим собом.
Како се развија драмска радња?	Свака радња има почетак (експозицију), делове развоја (заплет, кулминацију и преокрет) и завршетак (расплет). У њој учествују драмска лица . Списак свих драмских лица даје се на почетку сваке драме.
На који начин је подељена нека драма?	Свака драма подељена је на чинове , а чинови могу бити подељени на мање целине, које се зову сцене и појаве . Трагедија најчешће има пет чинова, а комедија три. Такође, постоје драмски текстови састављени од само једног чина и они се зову једночинке .
Шта је драмски чин?	Чин је заокружени део драмске радње. Он прати њен развој. Чинови су међусобно одвојени паузама, које се обележавају тако што се на крају једног чина спусти завеса, да би се на почетку следећег чина подигла.
Шта је драмска сцена?	Драмска сцена је део чина који настаје када се промени место одигравања радње. Тада се измени изглед позорнице, сцена.
Шта је драмска појава?	Драмска појава је део чина који настаје када наступи нека нова ситуација. То се обично деси када се на позорници појави нов лик или када с позорнице изађе лик који је дотад био присутан. У једном чину може бити више појава.

Представљамо ти...

Бранислав Нушић

- Рођен је 1864. године у Београду.
- Радио је у дипломатској служби, као срески начелник и као библиотекар Народне скупштине. Руководио је радом Народног позоришта у Београду, Српског народног позоришта у Новом Саду, позоришта у Скопљу и Сарајеву.
- Сматра се нашим највећим драмским писцем. Његове најпознатије драме су: *Народни посланик*, *Сумњиво лице*, *Госпођа министарка*, *Пути око светла*, *Покојник*, *Др*, *Ожалошћена породица*. Многе се и данас често изводе у нашим позориштима.
- Умро је 1938. године у Београду.

Стеван Сремац

Чича Јордан

(одломак)

Детињство сваког човека обележено је разним и бројним дечјим несташлукима. Њих се радо сећамо кад одрастемо. Ево једног догађаја који открива да нас први утисци о неким људима и ситуацијама могу преварити и да није увек све тако како на први поглед изгледа.

пудар – пољар;
баштован

фурунција – пекар;
онај који прави пећи

ашчија –
гостионичар; кувар

наимати – унајмити

чаршија – трговачки
крај града

поглавито – посебно

плебисцит –
изјашњавање целог
народа о неком
важном питању

штедар – дарежљив

кокетовати –
кокетирати, тј.
показивати да нам се
неко свиђа не би ли се
заинтересовао за нас

Аргусово око –
Аргус је митолошко
чудовиште које је
имало 100 очију. Он
је чувао љубавнице
врховног бога грчке
митологије, Зевса.
Израз *Аргусово око*
значи *врло будно око*
које све види.

адамско колено –
племенита особа;
израз који може
значити *осмо дејше њо*
рођењу

Био је и говедар и пудар, фурунција и млекација, и баштованција и ашчија, али је ова два последња занимања ипак највише ценио и једнако је једно другим замењивао; и умро је а никако није могао стално да се реши за једно или друго занимање. Зато је и био познат под оба имена; Јордан баштованција и Јордан ашчија била су два имена за једну исту особу; деца су га знала под именом чича Јордан баштованција (или пудар), а одраслији под именом чича Јордан ашчија.

А познат је био и једнима и другима као човек који је добро испекао свој занат, па га је сваки радо звао. У пролеће би га богатији звали да окопа башту, да ореже воће, опкопа лозу. И он би све то посвршавао на потпуно задовољство – задовољни би били и они и он, а чича Јордану није баш богзна колико ни требало, јер сем унучета Дила није икога другог од рода имао. За то је унуче живео. А ни саоме Дилу није богзна шта требало; лети воћа а зими печених бундева, и Диле није ништа више ни изволевао.

Лети би се чича Јордан наимао да чува крајње баште газдама чије су куће биле у чаршији. Ту је чича Јордан пударисао и баштованисао. А био је поуздан и поштен, а поглавито погодан, јер није имао ни наблизу ни надалеко рода – на пример, каквих сестричина или синовика, од чега се газде и газдарице обично прибојавају – као што се то многим пударима деси да имају; и зато су њим задовољни били и старији и млађи, и родитељи и деца, нарочито дечурлија. И да се чича Јордан плебисцитом бирао за пудара, сви би дечурлијски гласови пали на њ, а да је захтевао уверење о владању од њих, дали би му га као врата велико.

А и јесте био славан баштован у пролеће, и још славнији пудар у лето и у јесен. Кад стигне јесен, она штедра и благословена и обилна јесен са дарима својим, са јабукама и крушкама, бресквама и шљивама, грожђем и дуњама – како дражесно изгледају онда баште онима

ћопек – мангуп, будала

Алајбегова слама – добро које је и свачије и ничије, што сви узимају, а нико о њему не води рачуна

пусто масло – оно о чему нико не води рачуна, напуштено

чкоља – школа

слива – шљива

корпоративно – групно, заједно

убаво – лепо

аманет – овде: поштанска поштиљка која има назначену вредност

тишлерај – столарија, столарство

доминирати – управљати, владати, бити већи или јачи од неког другог

рабација – најамни возач који превози робу

орезилити – обрукати, осрамотити

казначеј – благајник

укаченик – обешенењак, несташко

работа – посао

што вире с поља кроз плот! Рај, прави рај са читавим редовима забрањена разноврсна плода. Плаве се шљиве на савијеним тешким бременим гранама, румене се и жуте крушке, сјају јабуке, и плави се пепељасто грожђе испод пожутелог већ лишћа, а поворка дечурлије блене с оне друге стране плота, са сокака, и кокетује, а вода им пљушти на уста. И ко је тај ко се у раноме детињству није саблазнио једним таквим призором, и није заборавио пету заповест божју која вели: „Не кради!”, а запамтио и сетио се оне пословице људске „да је крадено грожђе најслађе” – па му дошла жеља да се успуже преко плота у туђу башту?

То је знао и чича Јордан, иако није био писмен и читао то, и тада је Аргусовим очима мотрио на поверено му чувању имање. Али шта су помогле његове Аргусове очи кад је чича Јордан био право, што рекô народ, адамско колено.

– А бре, децо, бре, чворци ниједни! – раздера се тако једнога дана и полете с ужасном једном мотком на мале лопове који су се црнили кроз шљивово грање. – Чек’ да видимо, ћопеци, је ли ово Алајбегова слама или пусто масло!

– Леле! Јао, јао! – заграјаше са шљиве дечурлија која су се у ово доба најмање надала чича Јордану. А највећма се дерао мали Гиле, коме је ово први пут у животу било да се кренуо тако корпоративно у крађу. Од страшне мотке чича Јорданове, која је двапут дужа била од носиоца јој, све је страх и трепет још издалека ухватио; једно по једно стаде падати и бежати и скакати као без душе преко плота, док је чича Јордан до пола баште стигао.

– Ахааа! Тој ли учите у чкољу, тој ли ве је учитељ научио? – дере се чича Јордан и све ближе и ближе долази.

– А што ниси понô већу мотку, чича Јордане? – смеју му се деца склоњена и безбедна иза плота.

– Ако, ако, подсмевајте ми се, несрећници! Сад ми утекосте, ама да запишете кад још једаред поједете сливу одавде! Утекосте, ама један ће бар да ми плати кад-тад! Да ми плати, ем убаво, ем за све!

И, доиста, на велико задовољство своје, опазе дечурлија једнога друга и саучесника, где се од страха и невештине уплео у гране, па не може никуд, него само кука и јауче.

– А гле, Гила! Пази Гила! Хахаха! Пази га како се сплео! – продера се један, показујући на Гила који је преплашен скакутао као веверица с гране на грану и дерао се.

– Јао што ће да добије батина! – повика други.

– Одераће га ка’ вола у купусу! – повикаше још неколицина смејући се другу у невољи.

– Јао, нећу никад више, чича Јордане, пусти ме. Молим те, нећу никад! Само ме сад пусти! – моли га Гиле.

– А нећеш, дете! Нећеш! Тако си сваки збори кад види да су тесна посла! Ама неће више чича Јордан да буде луд.

– Нећу, богами, више! – моли га Гиле.

– Нећеш, дете! Не можеш, па нећеш! Несам јучерањи бачованџија и пудар, те да не знам. Тако викаше и господин Лаза поштар кад беше у ваше године. „Нећу, нећу, никад више”, у три пута га пушта; превари ме, рђа, трипут. Ама долијао је и он. Поче са сливе, а сврши са аманети – ене га у Пожаревцу где учи тишлерај саг по старос’!

– Молим те, чича, само сад ме пусти! Нећу, богами! – моли му се Гиле.

– До данас је било, ама од данас нема веће. Несу ово дуње! – вели чича Јордан, па обилази издалека око дрвета на коме се ушепртљао мали крадљивац новајлија. – Несу ово дуње, знам ти муку. Хехе! А да су дуње или крушке, ласно би ви било; ја би бегao од вас, а ви од мене јок!

И, доиста, да су то биле крушке или дуње, кривац би лако; он би се одбранио, као и многи други, отворив јаку паљбу одозго на непријатеља којим је доминирао – али како су то меке шљиве биле, положај му је био врло критичан.

– А, шта ћеш сад, несретниче? – пита га чича Јордан, видећи га где баш нема куд. – Хехе, дете, што сад мислиш?

– ’Оћу да скочим, главачки на земљу; да се не дигнем жив, теби за инат – рече одлучно мали злочинац кроз плач, и стаде на једну тању грану која се сави и тек што не пуче под теретом злочинства.

– Ух, ух – викну преплашено чича Јордан и покри шаком очи, само да не гледа страхоту. – Лудо младо, што ће да погине за ништо. Ех, мајка ти стара! Па стани на ону другу, поцврста је – ’оће те одржати убаво.

– Нећу – дере се дете – ’оћу да погинем за две паре туђих шљива, а теби грех на душу! За туђе шљиве... нису ни твоје.

– Ух, ух, леле! Несретна деца што праве! За пару он главу, а ја си душу да изгубим! – јада се чича Јордан, и подупире мотком грану. – Силази доле, врат да скршиш, а џаба ти сливе!

– Јес’, па да ме после бијеш! Нећу – плаче дете. – ’Оћу да скочим на оно шиљасто дрво, на прошће... Па да ти направим посла!

– Ех, несретно дете, несретна памет... Да направи посла и мени и старејима! – хуче чича Јордан. – А чији си ти, а бре? Татко кој’ ти беше?

– Ја немам оца!...

– Ех, црно удовичко дете... без татка... Зато си такво!

– Лаже те, чича Јордане, има оца! – деру се они иза плота.

– Чији си, бре, казуј се! – прети му чича Јордан – нећу да те пустим доклен ми се не кажеш.

– Мила рабације сам! – одговара му крадљивац – пусти ме, молим те.

– Мила рабације? Бре, зар већ тол’ког сина има Миле!

– Лаже те, није, чичо! Миле рабација и нема сина, него девојке две! – деру се они иза плота.

– Лаже, лаже! – проказује га један. – Он је господин Милисава, Милисава Јовановића, казначеја.

– Господин Милисава! – чуди се чича Јордан. – Брее! Знам га, знам господин Милисава! Пантим га кад јоште малецан беше! Беше и он... ама, овакав укаченик не беше!

– Јесте, његов је, његов, богами, чича Јордане! – потврђују они остали иза плота.

– Еј, господин Милисаве, господин Милисаве! Што те орезали овај окаченик твој!

– Нисам, богами, лажу те, чичо, ја не говорим с њима, лажу те! – дере се онај.

– А чек’ чек’! Сад кад знам; док га видим, ћу му се пофалим с тебе. Да му кажем каквог ђака има!

– Немој, молим те, нећу никад више; само ме сад пусти! – моли га кривац.

– Јок, јок! Знам ве ја вас све убаво! „Леле и помагај!” док ви је невоља, а сутра опет ка’ чворци на исту грану паднете! Сад ћу да викнем влас’, да те причува докле ја скокнем до твоју кућу, до татка ти!

– Ајој, чичо, немој, немој, молим те!

– Немој да се трудиш! Ево њега самог! – викну један па загреба у страну, а сва остала дечурлија прснуше куд које далеко од плота и баште где се драма одигравала, па се стадоше дерати: „Гиле Јовановић! Ево га! Гиле Јовановић”.

– Леле! – дере се онај на дрвету још већма кад опази ко иде оданде право поред баште. – Јао, убиће ме, убиће ме, ако ме види овде! А чича Јордану одједаред би нешто жао.

– ’Ајде, силази па бегај куд знаш – вели му чича Јордан – а ја ћу се, ево, да уклоним!

– Не смем никуд одавде; не знаш ти мог оца какав је!

– Зар ти је оно татко? – упита чича Јордан.

– Јесте, он је... ајао!

– Еј несретниче! Па он ће да те убије ако те види ту! – вели чича Јордан.

– Јао, ’оће, како да неће! Убиће ме! Убити! Не знаш га какав је крвник; он не гледа куд удара, него што дофати. Јаоо!

– Јесте – потврђују остала деца смејући се – бије га кад скриви, па све као вола у купусу.

– Јао, јесте, јесте! – дере се онај.

– Па шта ће да радиш, несретниче? Не смеш на сокак, је л’?

– Гиле Јовановић! – деру се дечурлија да чује мимопролазећи.

– Не смем никуд!

– Па да те скутам, несретниче? – пита га чича Јордан. – Да те сакријем док не прође беда, а дете?

– Боље ти да ме бијеш него он; он не гледа куд бије.

– Нећу да те бијем, не бој се, де!

– Ако, ако, боље ти него он – вели Гиле, и почиње да силази.

– Видео сам ја, ти не умеш да бијеш. Кад бијеш, а дете се смеје.

– Море, нећу да те бијем! Џаба ти и бијење, кол’ки стра’ изедо’. Кад је таква работа, прође ме и љутина! ... Како да те бијем? ... Бог те је убио кад имаш татка таква! – вели чича Јордан, и скида малога, који се смеши кроз сузе, и пушта га да се склони у колебу док не прође опасност.

Трагом речи

1. О чему говори наведени одломак? Где се одиграва догађај који је у њему описан?
Одреди време догађаја приказаног у тексту. Наведи главне учеснике тог догађаја.
2. Шта ти је било најзанимљивије у овом одломку? Образложи своје запажање. Који лик те је изненадио својим понашањем? Зашто? Када би овај одломак требало насловити, који би му наслов од ових одговарао: Пудар леденог срца; Доброту нађемо кад јој се најмање надамо; Кажњавање дечака са шљиве; Племенит поступак чича-Јордана?
3. Размисли о понашању дечака са шљиве и наведи његове основне особине. Чиме је он највише изненадио чича Јордана? Због чега не жели да каже ко је његов отац? Зашто је био спремнији да сиђе са шљиве да га казни пудар, а не отац? Како разумеш следеће дечакове речи: „Видео сам ја, ти не умеш да бијеш. Кад бијеш, а дете се смеје.” Какав је твој став о понашању дечакових другова? Како очекујеш да ће се твоји другари понашати у сличној ситуацији? Шта је за тебе најважније у другартству?
4. Пажљиво прочитај следеће речи чича Јордана: „Море, нећу да те бијем! Џаба ти и бијење, кол’ки стра’ изедо’. Кад је таква работа, прође ме и љутина! ... Како да те бијем? ... Бог те је убио кад имаш татка таква!” Шта на основу њих закључујеш о чичином карактеру? Објасни које поступке родитеља не одобрава чича Јордан. Какву поруку о односу родитеља према деци нам шаље његов поступак?
5. Чему доприноси употреба дијалога у овом одломку? Шта све сазнајемо о ликовима на основу начина на који они говоре и речи које користе? Писац је употребио велики број речи из локалног говора. Издвој их и образложи чему су оне допринеле.

Појмовник

Реч **дијалог** потиче из грчког језика и значи **разговор**. Њом означавамо разговор два лика или више њих у књижевном делу.

Дијалог се најчешће везује за драму, али се јавља и у епским и у лирским делима.

У епским делима, на пример у романима и приповеткама, дијалог служи да би се **развијала радња**. Он је важно изражајно средство. Због њега радња постаје драматичнија, као да је реч о драмском тексту, а не о некој причи.

Дијалог је важан и за упечатљиво **приказивање ликова**. На основу тога како и шта ликови у неком роману говоре, читалац може да види какав је њихов карактер, да сазна њихова размишљања и ставове, уочи промене у њиховом понашању...

Свет занимљивости

При одређивању распореда часова, Стеван Сремац никад није волео да има први и други час пре подне. Једном га запиташе шта је узрок томе. Он одговори:

„Да сам хтео да гледам излазак сунца, ја бих био пекар, а не професор.”

(Према: *Анејдоје о нашим књижевницима*, избор и редакција Саит Ораховац)

Бележница

„Алајбејова слама је типично наш израз. Иако је сама реч *алајбеј* (или као властито име, с великим почетним словом: *Алајбеј*) реч оријенталног, тачније – турског порекла, тај израз не постоји ни у турском, ни у осталим оријенталним језицима, нити је пак забележен у било ком другом језику на свету осим нашег. [...] Њиме се означава нешто што је свачије и ничије, што се може разносити и трошити без икакве мере и контроле.”

(Милан Шипка, *Зашићо се каже*, одломак)

Путоказ

Да би сликовито представио чича Јордана, писац је користио локални говор. У њему има много примера некњижевних речи, као и неправилне употребе књижевних речи. Пажљиво прочитај следећи одломак и препиши га у свеску тако да у њему исправиш све неправилности које приметиш.

– Јок, јок! Знам ве ја вас све убаво! „Леле и помагај!” док ви је невоља, а сутра опет ка’ чворци на исту грану паднете! Сад ћу да викнем влас’, да те причува докле ја скокнем до твоју кућу, до татка ти!

Представљамо ти...

Стеван Сремац

- Рођен је 1855. године у Сенти.
- Студирао је историју и филологију. Радио је као професор гимназија у Нишу, Пироту и Београду.
- Написао је велики број дела која су заснована на причама из стварног живота. Био је представник књижевног правца који се зове реализам. Његови романи и приповетке препуни су шаљивих тема и ликова.
- Велику популарност стекао је захваљујући делима *Пој Тира и њој Сџира*, *Зона Замфирова*, *Ивкова слава*, *Вукадин*, од којих су нека извођена и у позоришту и на филму.
- Умро је 1906. године у Сокобањи.

Бранко Ћопић

Поход на Мјесец

Размисли о теми приче која носи наслов „Поход на Мјесец”. Шта очекујеш да ћеш у њој прочитати? Упореди своје утиске пре и после читања ове приповетке Бранка Ћопића.

самарџија – мајстор који прави дрвене предмете сличне седлу (самаре) који се стављају на леђа коња, говеда и магараца

авлија – двориште

парип – коњ

чељад – укућани, деца

одмаглити – побећи, одјурити

љескар (лескар) – лескова шумица

нашушурен – раширен; избочен; превише украшен

гај – шумарак

прекардашити – претерати

ледина – земља која дуго није орана, па је глатка и без икаквог растиња

колница (коларница) – место на којем се чувају или поправљају кола

казан – котао

грабље – грабуље

Тек ми је пета година, а већ се свијет око мене почиње затварати и стезати. Ово можеш, а оно не можеш, ово је добро, оно није, ово смијеш казати, оно не смијеш. Ничу тако забране са свих страна, јато љутитих гусака, хоће и да ударе.

– Добићеш ти, мали, по глави, па ће те проћи твоје будалаштине.

Како проћи! Ујутру, чим отвориш очи, ето их одасвуд, кљуцају попут врабаца, па морам да запиткујем. Овај свијет око мене шашав је и будаласт, а нисам ја.

Стега попушта тек онда кад се пред нашом кућом појави стари самарџија Петрак, неуморна скитница. Још није ни ушао у авлију, а већ гракће на мог дједа:

– Јеси ли жив, Раде, стари мој парипе? Види га, види.

Ихи, почело је! Кад он већ дједа смије назвати парипом, шта ли ће тек бити са осталом чељади. На мене ће, вјероватно, сви у кући и заборавити, моћи ћу да одмаглим преко потока у љескар.

Кад је самарџија код нас у гостима, онда је мени много штошта дозвољено. Пењем се по дрвећу, завирујем на таван, шврљам око потока, одем чак и до малог млина завученог подно нашушурена гаја. Згодио бих тако и у Америку само да знам пут и да се не бојим паса.

– Чекај ти само, отићи ће стари Петрак – пријете ми у кући кад већ сасвим прекардашим.

А ти „Петракови дани” у рану јесен обично су увијек били празнични, сјајни и пуни шапата, па ме тако повуку и ошамуте да не знам куд бих прије: кроз кукурузе, низ поток, уз бријег. Чучим тако на врби и зурим у нијем свјетлуцав рибљи рој, а онда се пред мојим засјењеним очима одједном разграна густа крошња питомог кестена с раскоканим презрелим чаурама: их, у кестењар, шта ће ми рибетине!

Шијем тако читав дан тамо-амо, а кад ме сутон опколи и притјера кући, ево ти опет нове напасти – Мјесеца.

побратим – особа која нам није род, али која нам је важна и блиска попут рођеног брата

кљусе – мршав и слаб коњ

забезекнут – збуњен и изненађен

заквачити – закачити

кењац – магарац

дурашно – издржљиво

вантазија – фантазија

цабе – бесплатно

прегор – пожртвованост

поход – полазак; експедиција

потукач – скитница

делија – јунак

булазнити – причати бесмислице

суложник – онај који спава у истој просторији у којој и ми

бенаст – глупав, будаласт

пришити две-три уз образ – ошамарити

канда – као да; можда, вероватно

ззорно – срамотно

брондати – брундати, тј. мумлати, гунђати

наљоскати (се) – напиту (се)

Исплута он иза ријетка дрвећа на бријегу, бљештав, надомак руке, тајанствен и нијем, златопера риба. И ја занијемим сав устрептао од скривене лоповске наде:

– Можда бих га некако могао дохватити?!

Ноћу се изненада тргнем иза сна: вири Мјесец кроз прозор, гори читаво двориште, и бљештави посјетилац уноси ми се у лице и шапуће:

– Хајдемо!

Дижем се лак, опсједнут, али ме већ на првом кораку отријезни глас вјечито будног дједа:

– Баја, куда ћеш?

Они мене тако увијек: таман кренем у нешто, сав устрептао, изнад земље, кад неко подвигне, а ја – цоц! – о тврду ледину.

Сва срећа што једном у години дођу и Петракови развезани дани кад се много штошта може.

Дође тако једном на ред и Мјесец.

Пекла се код нас ракија од неких раних шљива па се послом зашло и у ноћ. Душу дало за мене! Просинула под казаном ватра, стриц Ницо зарана се напио и заспао, а уз огњиште, под колницом, остали само дјед и Петрак. Дјед пази на казан, а самарџија му само прави друштво, јер неће да се петља ни у какав посао непосредно везан за људе. Да коњи пију ракију, хајде де.

Ја се мотам око њих двојице, више одмажем него помажем, прислушкујем њихов разговор, па се најзад толико осмјелим да сједнем сасвим близу, већ готов и да запиткујем. Поменуше Мјесец.

– Дједе, би л' се Мјесец могао дохватити грабљама? – изненада се огласим ја.

– Хех, шта њему паде на ум! – дочека дјед некако с висине и не обраћајући се мени него самарџији. – Хоће да докучи Мјесец.

Самарџија уздахну и погледа ме преко чаше.

– Па нека, има дјечак право.

– Шта има право?

– Па нек проба. Камо среће да сам и ја некад тако радио, можда би ми друге тице данас пјевале.

– Ма шта тице, шта... Ти се већ напио ко мој весели Ницо.

– Јок, побратиме – тмурно дочека старац.

– Сјећам се као да је вечерас било: помоли се Мјесец над гајем, сто метара над нашом кућом, а мене ноге саме понесу к њему. – Куда? – дрекне ћаћа па за машице, за камџију, за... не бира чиме ће.

Затуче ме тако, утуца, изгубих душу још од малих ногу. А да сам се једном отео и пошао, Раде, брате мој...

– Ено га сад види. Ма немој ми ту кварити унука.

– Е, Раде, Раде... ако је за нас двојицу касно, није за овога дјечака. Хајде ти, душо, устај, тражи грабље, па да ја и ти кренемо, ето њега сад иза брда.

Бацам се у ћошак по оне наше најдуже грабље, а стари самарџија полако исправља ноге, исправља леђа, врат и окреће се дједу, сједећивом и зачуђеном.

– Нас два одосмо, а ти чувај казан, старо млинско кљусе.

Дјед је толико забезекнут да већ не умије ни да се покрене ни да штогод упита. Држи у руци празну чашу и гледа за нама двојицом: шале се, ваљда, шта ли.

Споро напредујемо уз мрачан зашаптан бријег. Над нама разгорено небо најављује близину најтајанственијег путника, Мјесеца. Ха, ту су грабље, само га заквачимо и повучемо, ево га зачас у крилу.

Из низине, од малене тужне дједове ватре, одјекне повик:

– Ехеј, будале, враћајте се!

Жао ме те ватрице у долини, жао ме викача, али пожар нада мном све је рујнији и шири, а и мој сапутник охрабри се гласно ругалицом:

– Умукни, ти доље, кењац један.

Дурашно гурамо даље. Ја се већ помало и прибојавам како ће то бити, лице у лице с оноликачким Мјесецом, а као за пакост одоздо се опет чује дозивање:

- Ехеј, магарци, вантазије, озепшћете, бог вас убио!
- У шталу, сивоњо стари, па тамо њачи – враћа му самарџија.

Још ми у срцу кљуца туга за долином и остављеним дједом, али кад ми кроз крошњато дрвеће букне у сусрет, сасвим изблиза, огроман Мјесечев пожар, ја све заборављам и узбуђено протепам:

- Ево га!
- Аха, видиш ли?

Старац ме прима за руку и сад заједнички савлађујемо последњу кратку узбрдицу, а кад стигнемо до самог врха, Мјесец изненада одскаче изнад дрвета пред нама и укаже се блистав, смањен и невино миран изнад сусједне брдске косе.

- Аха, утече ли, је ли! – победоносно кличе старац. – Препео се грабаља, а, лола једна.

Самарџија ме чврсто пригрли, не да ми да се растужим и каже соколећи ме:

– Утекô лопов, па да. Нека, нека. Хајде ти мени нађи доље у селу дјечака од кога је Мјесец клиснуо тако брзо. Нема га. То си ти, само ти а и ја с тобом. Хм, нема?!... Па заиста нема таквог дјечака у читавој нашој долини. Нит сам га видио ни чуо за њега. Та не долази цабе Петрак баш нашој кући. Ја сам ту, ја...

– Делија наша – додаје Петрак као да је коначно нашао ону праву, завршну ријеч за читаво моје опчарано мјесечарско ткање, од кога ми је глава тако пуна да и сама почиње да зрачи и свијетли као жута бундева заостала у пожњевену кукурузишту.

- Паметна дједова глава.

Стојим тако у обасјаној ноћи, пред хладњикавим неземаљским видиком какви се јављају само у сну, помало је и страшно и тужно... Даље се или не може или се не иде, ако већ путник није будала и „вантазија”, што би казао мој дјед, предобри душевни старац чија ме љубав грије и овдје, на овој опасној граници гдје се кида са земљом и тврдим свакодневним животом.

Па ипак... ипак храбро, с пријегором, гутам ову горку кап свога првог, дјечјег, распећа: поред мене је овај смјели, невезани, који све хоће и све може, његова је рука на мом рамену, и доље, у топлој долини, чека ме и мисли на мене онај други, добри, драго гунђало, који ће до краја туговати и помињати ме ако се изгубим у свом чудесном походу.

– Дједе, Петраче... – заустим кроз стегнуто грло, а стари потукач, погађајући моју неизречену дјечју тугу, спремно надовезује:

- Идемо, делијо, идемо. Опет ћемо ми овамо доћи, има кад.

Ногу пред ногу, наниже, по мјесечини! Како је драг и пун сваки корак повратка. И како све више расте, примиче се и у самом срцу разгара дједова неуморна ватрица. Ено је, бдије, зове и показује нам пут.

– Хе, хе, ипак нас чека стара парипина – раколи се Петрак. Не отписују се тако лако оваке двије делије.

– Ево их, враћају се будалаши! – дочекао нас је дјед Раде, чак нам и у сусрет излазећи као да стижемо богзна одакле, можда чак из Америке. – Шта је, дохватисте ли Мјесец?

– То тебе не буди брига – отреса се самарџија. – Ти само сједи под том твојом колницом и пеци ракију, а нас двојица знамо свој посао.

Знамо ли – не знамо, то ми баш није јасно, али, онако узбуђен и преморен од чудесног ноћног доживљаја, брзо сам задријемао међу дједовим кољенима, ја, велика делија, смјели ловац на Мјесец, наоружан грабљама трипут дуљим од мене. Посљедње што ми је од те вечери остало у очима био је разигран пламичак дједове ватре, који се неосјетно преселио и у мој сан, и тамо се разастро у моћан и стравичан Мјесечев пожар.

Дјед ме је, кажу, на рукама однио у кревет (каква брука за великог путника!). Тамо сам сву ноћ булазнио, вртио се и будио брата, свога суложника. Дјед је грдио Петрака и „његов бенасти коњски Мјесец”, мама ме је умила леденом водом, а кад то није помогло, пришила ми је двије-три уз образе, па сам се примирио и слатко заспао.

Сјутрадан, у голубије сунчано јутро, све је већ било иза мене као сан, само сан. Нит ми се причало ни запиткивало о томе. Тако је, канда, било и с дједом и Петраком. Сједили су код казана, а кад сам се ја појавио, они ни по чем не поменуше синоћни доживљај. Као да им је било зазорно да се подсјећају на нешто далеко од свјетлости, дана и здраве памети, у чем се није лијепо наћи ни као саучесник ни као свједок.

Једино стриц Ниџо, који нит је шта видио ни чуо, нагазио је, онако мамуран, на оне моје грешне освајачке грабље, па се надовезао брондати, никако да сјаше: те ко оставља грабље гдје им није мјесто, те шта требају грабље око ракије, те знају ли „они, расипници” (који то они?) како је тешко набавити добре грабље, те ова се кућа раскућава, те ово, те оно... Најзад је толико досадио својим звоцањем да је Петраку превршило и он, као гост и стар човјек, нађе се побуђен да га уружи:

– Дај се већ једном смири, коњска муво! Шта смо радили? Скупљали мјесечину и дјели у стогове, ето шта смо. Могао си и ти с нама да се нијеси наљоскао.

Одгунђа стриц како баш ни „мјесечари” нијесу богзна колико паметнији од пијанаца па се брзо некуд изгуби. (– Оде да спава – примјети Петрак.) Остадох ја сâм, некако као равноправан и трећи, уз двојицу завјереника који су знали за минули ноћни доживљај с Мјесецом.

И како тада, тако и до данашњег дана: стојим распет између смирене дједове ватрице, која постојано горуцка у тамној долини, и страшног бљештавог мјесечевог пожара, хладног и невјерног, који расте над хоризонтом и силовито вуче у непознато.

Па се онда, каткад, жаловито упитам, као да сам нагазио на оне стричеве грабуље из дјетињства:

– Је ли паметније бити мјесечар или с миром сједити код своје куће, па кад загусти, тјешити се ракијом као мој стрикан?

Трагом речи

1. Како се зове главни јунак приповетке? Ко прича о доживљају из детињства? Колико је година приповедач имао кад се догађај из детињства десио? Наброј остале ликове ове приповетке. Изабери лик који ти је најзанимљивији и наведи његове физичке и психичке особине.
2. Опиши дечаков живот пре доласка самарције Петрака. Због чега се дечак посебно радује „Петраковим данима”? Препричај дечаков и Петраков „поход на Мјесец”. Како на овај *поход* гледа дечаков деда?
3. Пронађи у приповеци места која сликовито представљају драму која се одиграва у дечаковој души пре, за време и после похода. Наведи осећања која га покрећу и спутавају. Како разумеш приповедачеве речи с краја приче? Шта представља „дједова ватрица” а шта „Мјесечев пожар”? Образложи размишљања о животу и људима на која те подстиче ова приповетка.
4. О чему заправо говори дечакова потреба да ухвати Месец? Зашто је важно да стално истражујемо свет око себе? Које особине свог карактера човек развија кад мисли о појавама у природи и друштву? Уколико можеш, наведи пример из личног искуства којим ћеш илустровати своја запажања.

Појмовник

Приповедање у првом лицу	Приповедање у трећем лицу
– Онај ко приповеда о догађајима одређен је личном заменицом за прво лице једнине: ЈА – У првом лицу једнине може бити исприповедан цео текст, али и само један његов део, и то када се наводи прича или када говори неки од ликова. – Због тога што говори у првом лицу, приповедач је субјективан. Док читамо такав текст, ми у ствари сазнајемо шта он осећа, зна, има, као и како је видео/доживео/разумео неке догађаје и особе.	– Ми не знамо ко заправо приповеда причу. – Приповедач није одређен ниједном заменицом у тексту. Он не учествује у радњи дела као њен лик (јунак дела). Ипак, он о радњи и ликовима све зна. Зато се и назива свезнајући приповедач. – Приповедање у трећем лицу је неутрално, без емотивног уплитања, па се због тога сматра да је објективно и реално.

Danilo Kiš

Dečak i pas

(odlomak)

Evo jednog sećanja Andreasa Sama, glavnog junaka zbirke kratkih priča *Rani jadi* Danila Kiša. Ono je posvećeno jednom od njegovih najboljih prijatelja iz detinjstva, vernom psu Dingu. U ovoj priči je neobično to što ćeš o prijateljstvu dečaka i psa saznati i od psa i od dečaka.

dingo – vrsta divljeg psa
poreklom iz Australije

krtičnjak – rupa u kojoj
živi krtica

jazbina – rupa koja je
stanište nekih životinja

atar – područje ili oblast
nekeg mesta

skoliti – obuzeti

izistinski – pravi, istinit

Jednog se jutra pojavi gospodin Berki, moj novi gazda, i reče:

– Andi, kako ti se dopada ovaj pas?

– Kao bog! – reče dečak. (Voleo je da preteruje.) – A kako će se zvati?

– Dingo – reče gospodin Berki moje ime.

– Dingo? – reče dečak. – To mi se ime ne sviđa. Voleo bih da mi gospodin Berki objasni šta to znači.

– Australijski divlji pas – reče gospodin Berki.

– To mi se ime jako sviđa – reče tada dečak.

Iako mi je zvanično gazda bio gospodin Berki, ja sam ipak, dušom i telom, pripadao dečaku. Od svih ljudi na svetu s njim sam se najbolje slagao i najbolje sporazumevao. Mislim da su tome doprinele, osim njegovih godina, i neke naše zajedničke osobine. Verujem da ne grešim dušu ako kažem da smo on i ja bili po mnogo čemu slični: po lenjosti, po razuzdanosti, po odanosti, po želji za avanturom. Mislim da ne grešim ako kažem i to da je taj dečak imao u sebi nečeg psećeg: što se tiče njegovog njuha i njegove preosetljivosti na mirise, siguran sam da ne grešim. Usamljenost i tuga spojiše naše živote. Njegova tuga za ocem i moja tuga za roditeljima stvoriše među nama neku vrstu prijateljstva zasnovanog na srodnosti. Kako sam počeo naglo da rastem i da stičem ugled među seoskim džukcima, kao mudar i učen pas svog malog mudrog gospodara, dečak je postajao sve manje usamljen, sve ponosniji na mene i sve odvažniji. Jer ja sam ga oslobodio ne samo njegovog urođenog straha od pasa (od te je iste boljke bolovao i njegov otac), nego je i uopšte postao hrabriji, jer je znao da u meni ima sigurnog i odanog zaštitnika. Zauzvrat, on me naučio raznim korisnim veštinama koje izazivaju poštovanje. Umeo sam da doteram zalutale krave, da otkopavam krtičnjake (to iz pustog zadovoljstva, kako bismo prekratili vreme), da jurim zečeve, da otkrivam lisičje jazbine i gnezda barskih ptica, da lovim divlje patke, žabe, leptire, zmije. Čak sam naučio od dečaka

da razgovaram sa njim u časovima usamljenosti! Sećam se, jednom, kada nam se bila izgubila krava Narandža, zamalo nismo pobjegli u svet. Dečak mi je usput poverio teške i odgovorne zadatke. Jedna je njegova poruka bila tolika da sam ličio sebi pre na goluba pismošu nego na psa. Čim bismo bili jako nesrećni, odmah smo kovali plan da bežimo u svet. A nismo, eto, dospeli nikad dalje od trećeg atara. Dečak je znao katkad da mi priča priče ili da mi ih čita. Mislim da ne preterujem ako kažem da sam već bio naučio napamet onaj roman *Čovek, konj, pas*, što ga je dečak toliko puta pričao čobanima, izmišljajući često i doterujući ga.

Ne, moj život nije roman. On je sav od malih priča, od mnogih malih dogodovština, veselih i tužnih, no u tim je pričama uvek prisutan dečak, kao što sam i ja prisutan u njegovim pričama.

Primećujem u poslednje vreme da je dečak tužan. Postao je i prema meni nekako hladniji, obazriviji. Vidim, krije nešto od mene. Ali sam uskoro shvatio o čemu je reč i, eto, ponovo me skolila ona moja stara pseća tuga. Dečak se opet sprema da ode u svet. Ovog puta izistinski! U to nema sumnje. Shvatam i to zašto me izbegava: hteo bi da olakša sebi rastanak. A i ja sam se od te iznenadne tuge razboleo. Kunjam pred dečakovim pragom kako mi ne bi pobjegao bez oproštaja. Kunjam i razmišljam o svom životu.

Osećam, ovaj rastanak neću preživeti.

A-uuu! A-uuu!

Pismo

nostalgija – čežnja za nečim što smo nekad imali ili za mestom na kojem smo bili

zaridati – jako zaplakati

Dragi gospodine Berki, ovo vam pismo pišem iz daleka i hoću da vas pozdravim i pitam za zdravlje. Polako se privikavam na nove drugove u školi, ali mi se svi rugaju zbog mog izgovora. Još uvek sanjam noću da sam tamo kod vas, pa me mama budila baš sinoć, jer sam plakao u snu. Mama kaže da je to nostalgija i da će sve to brzo proći.

Dragi gospodine Berki, molim vas najljubaznije da mi se ne smejete zbog ovoga što ću vam sada reći: ja sam sinoć plakao najviše zbog mog psa Dinga. Ana mi se još uvek podsmeva i kaže da sam ja zaljubljen u tog psa, a možda je to i istina, no ja verujem da ćete me vi razumeti i da mi se nećete rugati.

Ispričaću vam sada kako mi je bilo teško kada smo krenuli na put, kako me potresao taj rastanak. Sećate se da sam ja pred sam polazak kola bio nestao i da sam došao u poslednjem trenutku, pa su me svi grdili. Kazaću vam sada gde sam onda bio. Odveo sam Dinga na obalu Kerke, da se pozdravim s njim. Zatim sam ga vezao kaišem za vrbu, a on se nije opirao, samo je cvileo. Hteo je da krene za mnom i molio me da ga pustim, no ja sam mu rekao da ostane, da je život takav, i da znam da nikada neću naći boljeg prijatelja od njega, ni među psima, ni među ljudima. Onda sam čuo kako me zovu, pa sam otrčao da se pozdravim sa svima vama. Sećate li se, svi smo plakali, i moja majka, i Ana, i vaša mama, i vi. Znali smo da se nećemo nikada više videti. Onda su kola krenula, a ja sam još uvek plakao, srce mi se kidalo od plača. Sećao sam se svih onih godina koje smo tamo proveli, mog pokojnog tate, koji se nije nikad vratio, vas i vaše mame, gospođe Rigo, učiteljice, Bele Hermana, Lacike Tot, Julije Sabo i ostalih. Usput nisam smeo da se osvrnem, kako ne bih još jače zaridao kada budem ugledao poslednji put selo, zvonik, Grofovsku šumu i sve ostalo. No ipak nisam mogao odoleti. I zamislite, gospodine Berki, koga sam ugledao? Za nama je trčao Dingo i cvileo iz sveg glasa, a mi smo svi opet zaridali. Onda sam zamolio čika Martina da ga otera bičem i da potera konje brže, jer nisam mogao da podnesem više to cviljenje. Dingo je, možete zamisliti, bio na kraju snaga, jer je trčao za nama sve do Čestrega! Bio je sav zapečen, isplažena jezika. Ja sam počeo da vičem, da urlam, tako da je čika Martin morao dobro da ga išiba dok ga nije primorao da se zaustavi, zapravo da se skljioka od iscrpljenosti nasred drumu. Čak i kada je voz krenuo, ja sam jednako gledao kroz prozor i plakao. Sve mi se činilo da čujem njegovo cviljenje i da još uvek juri za nama.

Eto, dragi gospodine Berki, to sam hteo da vam ispričam i da vas zamolim da mi napišete jedno pismo o svemu. Pišite mi i o tome kako je Dingo. Još bih vas zamolio, ako mi se nećete smejati, da mu pročitate ovo moje pismo i da mu kažete da ja nisam kriv, da ga nisam mogao povesti sa sobom i da ga neću nikada zaboraviti. Kažite mu i to da ću jednog dana, kada postanem pesnik, napisati o njemu pesmu ili basnu. U toj će basni pas da govori. I zvaće se, naravno, Dingo. Molim vas, dakle, gospodine Berki, da mi učinite to, on će sve da razume,

samo, dok mu govorite, gledajte ga pravo u oči i ponavljajte mu moje ime. Recite mu: „Andi, Andi; Andi te pozdravio.” Govorite mu polako, kao sasvim malom detetu. Videćete da će vas razumeti. Počeće da cvili kada mu budete pomenuli moje ime. To će značiti da je sve razumeo.

Na kraju vas još molim da ga pazite i da mu kupite dobru večeru za ovaj novac koji vam šaljem. On najviše voli konjetinu (sa dosta kostiju), a to možete sigurno da kupite u Bakši, kod gospodina Feješa, mesara. Takođe vas molim, dragi gospodine Berki, da u vašem pismu mojoj mami ne pominjete ovaj novac (to je od moje ušteđevine), jer bi mi se Ana sigurno rugala. Zato je najbolje da pišete meni lično, onako kako sam vas zamolio. Zasada neka bude dosta.

Vas i vašu mamu, kao i gospođu Rigo i sve moje drugove, a posebno Belu Hermana, Laciku Tot i Juliju Sabo i sve ostale najsrdacnije pozdravlja i svih se rado seća.

Vaš jadni
Andreas Sam, učenik

Tragom reči

1. Pažljivo pročitaj oba dela ovog odlomka i navedi koji lik pripoveda u prvom, a koji u drugom delu? U kojoj formi je napisan drugi deo odlomka? Odredi temu prvog dela odlomka. Kako se ovaj deo završava? Šta sve saznajemo iz drugog dela odlomka?
2. Navedi detalje iz života obojice pripovedača koji su ti najzanimljiviji. Šta je to što im je zajedničko? Razmisli o razlozima koji su doprineli da se dečak i pas brzo sprijatelje. Imajući na umu podatke iz Andijeveg pisma, objasni značenje reči „nostalgija”. Na osnovu podataka iz prvog i drugog dela hronološki poređaj događaje o kojima se govori.
3. Razmisli o tome zašto je priča o ovom divnom prijateljstvu predstavljena i kroz doživljaj psa. Šta smo na osnovu toga dodatno saznali i o psu i o dečaku? Prepoznaj osobine pripovedanja u prvom licu u oba dela odlomka. Kakav kvalitet dobija priča zbog upotrebe ovog oblika pripovedanja?

Putokaz

Pažljivo pročitaj sledeći odlomak iz Dingove priče i u njemu pronadi sve imenice u akuzativu. „Zauzvrat, on me naučio raznim korisnim veštinama koje izazivaju poštovanje. Umeo sam da doteram zalutale krave, da otkopavam krtičnjake (to iz pustog zadovoljstva, kako bismo prekratili vreme), da jurim zečeve, da otkrivam lisičje jazbine i gnezda barskih ptica, da lovim divlje patke, žabe, leptire, zmije.”

Pojmovnik

„OTAC: E, ajd' sad za mnom, pomažite, vičite kao ja:

**Trupa-trup
Trupa-trup
Trupa-trup-trup**

(Deca pristaju, te počnu u horu pevati, lupati nogama i drugim predmetima tako da unekoliko podražavaju železnicu.)

(B. Nušić, *Kirija*)

„Osećam, ovaj rastanak neću preživeti.

A-uuu! A-uuu!”

(D. Kiš, *Dečak i pas*)

Onomatopeja je stilska figura kojom se oponašaju (imitiraju) zvuci. Najčešće se stvaraju grupe glasova ili se koriste one koje već postoje da bi se u jeziku što vernije dočarao zvuk. Onomatopeju koristimo kada želimo da imitiramo zvukove iz prirode (grmljavinu, cvrkut ptica, cvrčanje cvrčka, zavijanje psa, padanje kiše), kao i zvukove koje čujemo, na primer kada neko plače ili se smeje, svira na violini ili flauti, ili kada se vozimo vozom.

Beležnica

Imenicu *pas* nalazimo u brojnim izrazima („gladan kao pas”, „vole se kao pas i mačka”, „veran kao pas”). Jedan od njih je i pasja vrućina, kojim označavamo veliku žegu, vrućinu i omorinu. Obično se misli da je vrućina nazvana pasjom zato što se veruje da psi teško podnose vrućinu i da se ne znoje. Međutim, ovaj izraz nema nikakve veze sa psima već sa pojavom najsajnije i jedne od Zemlji najbližih zvezda, koja se zove Sirijus. Ona se nalazi u sazvežđu Velikog psa. Za nju su znali još stari Grci, koji su dali i opis te „pasje zvezde”. Kad se pojavi Sirijus, nastaju velike vrućine, koje se zato nazivaju „pasja vrućina” ili „pasji dani”. Ovaj izraz su smislili stari Egipćani, a od njih su ga preuzeli stari Rimljani. Iz latinskog jezika on je prešao u mnoge evropske jezike, pa i u naš.

(Prema: Milan Šipka, *Zašto se kaže*)

Predstavljamo ti...

Danilo Kiš

- Rođen je 1935. godine u Subotici. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu. Živeo je i radio u Beogradu i Parizu.
- Jedan je od najznačajnijih romansijera i esejista srpske književnosti u drugoj polovini XX veka. Njemu dugujemo veliki broj odličnih prevoda sa francuskog, mađarskog i ruskog jezika.
- Za svoje stvaralaštvo dobio je veliki broj uglednih nagrada, a mnoga njegova dela prevedena su na brojne svetske jezike.
- Napisao je romane *Mansarda*, *Grobnica za Borisa Davidoviča*, *Čas anatomije*, *Peščanik*. Poznata su i njegova prozna dela koja govore o detinjstvu (*Bašta*, *pepeo*, *Rani jadi*).
- Umro je 1989. godine u Parizu.

На крају поглавља

Врсте и облици приповедања

Приповедање у првом лицу

- онај ко приповеда један је од ликова у делу;
- овај приповедач увек говори у првом лицу јединине;
- неко дело може бити у целини исприповедано у првом лицу или само у једном свом одломку;
- основно обележје је субјективност.

Приповедање у трећем лицу

- онај ко приповеда није лик у делу;
- читалац не зна ништа о ономе ко приповеда;
- он приповеда као неко ко све зна, па се зове „свезнајући приповедач”;
- користи се треће лице јединине;
- основно обележје је објективност.

У обе врсте приповедања – у првом и у трећем лицу – могу се јавити и описивање и дијалог као облици приповедања.

Описивање служи да би се сликовито представили **простор** (спољашњи и унутрашњи) на којем се одиграва радња, **ликови** који у њој учествују и **ситуације**.

Дијалог служи да би се развијала **радња** и упечатљиво приказали **ликови**.

Свуд је добро, у свом дому најбоље

Јован Јовановић Змај, *Песма о ђесми* (одломак)

Иво Андрић, *Мостови* (одломак)

Душан Васиљев, *Домовина*

Стеван Раичковић, *Бајка о зрну ђеска*

Никола Тесла, *Моји изуми* (одломак)

Кључне речи: песма; есеј; ауторска бајка;
аутобиографија; поређење; песнички језик; лирски
субјекат; родољубива песма; развој радње у епском делу

Јован Јовановић Змај

Песма о песни

(одломак)

Јован Јовановић Змај је своју прву песму, под називом „Србска зора”, написао 1851. године. Од тада је непрекидно стварао све до смрти и постао је један од наших најзначајнијих песника романтизма (књижевног правца који се код нас почео развијати средином XIX века).

Песници су често желели да објасне како и зашто настаје њихова песма. У следећим стиховима сазнаћеш шта је песма за Јована Јовановића Змаја.

блажити –
ублажавати, чинити
подношљивијим

орити се – кад се
нешто јако чује, као
кад пева хор

зборити – говорити

мирити – мирисати

крепити – освежавати,
давати снагу

њојзи – њој

клонути – пасти
духом или телом
због изнемоглости и
губитка снаге

друкче – другачије

скротити – укротити

богодана – дата
на поклон од Бога;
идеална

заман – аман-заман;
забога, побогу

клетник – онај кога
куну, проклетник

скврнити – брукати,
срамотити

Где је бола, где је јада,
– Песма блажи;
Где се клоне, где се пада,
– Песма снажи;
Где су људи добре ћуди,
– Песма с’ ори,
Што не можеш друкче рећи,
– Песма збори;
Где утехе нема друге,
– Песма стиже;
А где сумња све обори,
– Песма диже.

Ено мајке код колевке
Чеда тија,
Чедо спава, а мајка га
Песмом њија.
Песма мири, лепше него
Цвеће мајско,
А што песма чеду жели,
То је – рајско.

Под столетним храстом седи
Гуслар стари,
Прошлост враћа, душе крепи,
Срца жари.
Хај, што Србин још се држи
Крај свих зала, –
Песма га је одржала,
Њојзи хвала!

Где је бола, где је јада
– Песма блажи;
Где се клоне, где се пада
– Песма снажи;
Где су људи добре ћуди
– Песма с' ори;
Што не можеш друкче рећи
– Песма збори;
Где утехе нема друге
– Песма стиже;
А где сумња све обори,
– Песма диже.
Јер у песми нема мржње,
Љубав влада,
У песми је цветак *вере*,
Мелем *нада*.
[...]

Негуј песму, њом ћеш скротит'
Љута тигра,
Али песма не сме бити
Пуста игра.
Песма мора бити света,
Бити чиста,
Баш кô звезда, у висини
Што се блиста.
Мора бити богодана,
Племенита,
Мора бити обасјана,
Истинита.
Мора тећи из дубине
Срца здрава,
Таква песма све осваја,
Покорава.

Такву песму гаји, негуј
Док те траје!
Не скврни је лажном душом,
– Светиња је!
Прогоните л' такве песме,
Чисте, свете, –
Збогом, срећо, – збогом, наде, –
Збогом, свете!

Трагом речи

1. Како разумеш наслов песме? Који се стихови више пута понављају? Шта се њима наглашава? Како песма може да помогне човеку? У чему је лепота и значај поезије?
2. Објасни мотиве љубави, вере и наде који су доведени у везу с песмом. Које све особине мора поседовати права песма? У којим ситуацијама песма може да утешити човека? Пронађи стилске фигуре у песми и објасни њихову функцију (нпр. са чим се песма пореди, какав је редослед речи у стиховима, којим се речима песма описује).
3. Обрати пажњу на композицију песме. Стихови који се понављају су рефрен песме. Шта се добија понављањем рефрена? Упореди значење речи и њихову гласовну структуру. Које речи се гласовно подударују? Прочитај песму наглас и размисли о њеном ритму.

Бележница

Из Змајеве „Песме о песни” сазнали сте шта све песма може. Она као да има неку чудотворну моћ.

Магичност и снагу поезије најбоље илуструје познати мит о Орфеју, који је после смрти своје жене Еуридикe сишао за њом у свет мртвих. На улазу у Хад, својом песмом зачарао је троглавог пса чувара Кербера, а затим и владара Хада и његову жену Персефону. Ганути његовом песмом, чувари доњег света одлучили су да пусте Еуридику назад на светлост сунца.

Путоказ

Још једном прочитај одабрани одломак из Змајеве „Песме о песни”, па издвој глаголе и препиши их у свеску.

Издвојене глаголе пребаци у облик инфинитива и разврстај их према глаголском виду. У једну колону стави свршене, а у другу несвршене глаголе. Објашњење о подели глагола према трајању радње наћи ћеш у *Грамаџици* на стр. 54 и 55.

Представљамо ти...

Јован Јовановић Змај

- Рођен је 1833. године у Новом Саду.
- Школовао се у Пожуну, Пешти, Прагу и Бечу. Био је лекар по професији, али се бавио и књижевношћу и преводилаштвом.
- Као писац поезије за децу оставио је више значајних књига, као што су *Чика Јова српској деци*, *Чика Јова српској омладини*.
- Један је од најзначајнијих представника српског романтизма. Познат је по збиркама *Ђулићи* и *Ђулићи увеоци*, које је посветио својој супрузи, деци и породици.
- Чувена је његова песма „Светли гробови”. Такође је познат и по сатирично-политичким песмама, као што су „Јутутунска јухахаха” и „Билдунг”. У њима је критиковао политичке прилике у Србији XIX века, али и понашање грађанства. Пошто је писао лако и брзо, за њега се говорило да је „дисао на песме”.
- Умро је 1904. године у Сремској Каменици.

Иво Андрић

Мостови

(одломак)

За разлику од већине текстова у *Читаници*, у тексту који је пред тобом нема радње, ликовна, догађаја. Иво Андрић описује како је доживео мостове, њихову лепоту, облике, места у којима их је сусретао. Поред описа, одломак садржи осећања и размишљања о животу и свету овог српског писца.

амбар – дрвена зграда у којој се чува зрнаста храна (пшеница и кукуруз, житарице); житница

затока – залив; део неке водене површине (реке, језера, мора) који залази у копно

капела – мала зграда у којој се изводе одређени црквени обичаји (богослужење, опело, сахрана)

ксилофон – врста ударачког музичког инструмента

мост који носи судбинско име једној младићи – односи се на мост у Сарајеву који носи име Гаврила Принципа, младића који је у атентату 28. јуна 1914. убио аустријског престолонаследника, надвојводу Франца Фердинанда, што је био непосредни повод за избијање Првог светског рата

Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Они су важнији од кућа, светији, јер су општији, од храмова. Свачији и према сваком једнаки, корисни, подигнути увек смислено, на месту на ком се укрштава највећи број људских потреба, истрајнији су од других грађевина и не служе ничем што је тајно или зло.

Велики камени мостови, сведоци ишчезлих епоха кад се другојачије живело, мислило и градило, сиви или зарудели од ветра и кише, често окрзани на оштро резаним ћошковима, а у њиховим саставцима и неприметним пукотинама расте танка трава или се гнезде птице. Танки железни мостови, затегнути од једне обале до друге као жица, што дрхте и звуче од сваког воза који пројури; они као да још чекају свој последњи облик и своје савршенство, а лепота њихових линија откриће се потпуно очима наших унука. Дрвени мостови на уласку у босанске варошице чије изгледане греде поигравају и звече под копитама сеоских коња као дашчице ксилофона. И, најпосле, они сасвим мали мостићи у планинама, у ствари једно једино овеће дрво или два брвна прикована једно уз друго, пребачени преко неког горског потока који би без њих био непрелазан. По два пута у години горска бујица односи, кад надође, та брвна, а сељаци, слепо упорни као мрави, секу, тешу и постављају нова. Зато се уз те планинске потоке, у затокама међу стенама, виде често ти бивши мостови; леже и труну као и остало дрво наплављено ту случајем, али та затесана брвна, осуђена на огањ или труљење, издавају се од осталог наноса и подсећају још увек на циљ коме су служила.

Сви су они у суштини једно и подједнако вредни наше пажње, јер показују место на коме је човек наишао на запреку и није застао пред њом, него је савладао и премостио како је могао, према свом

схватању, укусу, и приликама којима је био окружен. И кад мислим на мостове, у сећању ми искрсавају не они преко којих сам највише прелазио него они који су највише задржали и занели моју пажњу и мој дух.

Пре свега, сарајевски мостови. На Миљацки, чије је корито кичма Сарајева, они су као камени пршљенови. Видим их јасно и бројим редом. Знам им лукове, памтим ограде. Међу њима је и један који носи судбинско име једног младића, мален али сталан, увучен у се као добра и ћутљива тврђава која не зна за предају ни издају. Затим, мостови које сам видео на путовањима, ноћу из воза, танки и бели као привиђења. Камени мостови у Шпанији, зарасли у бршљан и замишљени над сопственом сликом у тамној води. Дрвени мостови по Швајцарској, покривени кровом због великих снегова, личе на дугачке амбаре и искићени су изнутра сликама светитеља или чудесних догађаја, као капеле. Фантастични мостови у Турској, постављени отприлике, чувани и одржавани судбином. Римски мостови у јужној Италији, од белог камена, са којих је време одбило све што се могло одбити, а поред којих већ стотину година води неки нов мост, али они стоје још једнако, као скелети на стражи.

Тако, свуда на свету, где год се моја мисао крене или стане, наилази на верне и ћутљиве мостове као на вечиту и вечно незасићену људску жељу да се повеже, измири и споји све што искрсне пред нашим духом, очима и ногама, да не буде дељења, противности ни растанка.

Трагом речи

1. Како Андрић доживљава мостове? Због чега су они највредније грађевине? Које врсте мостова је писац поменуо? Од чега су саграђени мостови које Андрић описује?
2. Са чиме све писац пореди ове посебно важне грађевине? Шта је заједничко свим мостовима? Који мостови су Андрићу највише остали у сећању? Уочи појединости које писац употребљава да би нам дочарао њихову лепоту.
3. Упореди описе мостова у Шпанији, Швајцарској и Турској. Уочи судбинску везу између Гаврила Принципа и моста. У чему писац налази дубљу сврху мостова? Ако мост *не служи ничему* *шајном и злом*, објасни како се могу успоставити *мостови* међу људима.

Свет занимљивости

Иво Андрић је 1961. године добио Нобелову награду за књижевност за роман *На Дрини ћуприја*, који је преведен на многе светске језике. Међу свим наградама које су му за живота припале, ова је најпрестижнија. Он је једини наш писац који је добио ову награду. Беседом „О причи и причању” објаснио је начин приповедања у својим делима и захвалио на признању. Иво Андрић је сматрао да књига мора имати велики значај за културу једног народа, па је новчани део Нобелове награде поклонио за развој и унапређење библиотекарства. Од Андрићеве заоставштине основана је Задужбина Иве Андрића. Ова институција од 1976. године награђује наше писце за најбољу збирку приповедака.

Бележница

Стари мост у Вишеграду (мост Мехмед-паше Соколовића) налази се близу границе између Босне и Херцеговине и Србије, у граду Вишеграду. Представља велико дело архитектуре настало у XV веку. Историја овог моста тема је романа Иве Андрића *На Дрини ћуприја*. Причом о историји моста приказује се историја целокупног поднебља и наводе многи значајни догађаји у вези с овом грађевинам.

Мостови су у говору постали симбол за спајање и раздвајање људи. Често се каже *изградићии њоново мостове* када се поново повезују људи и склапају пријатељства, али се каже и *сјалићии све мостове за собом* у значењу *прекинућии све везе*.

Радионица

Уколико у твом месту или околини постоји неки мост или грађевина којој се дивиш, потруди се да сазнаш нешто више о њој и да на основу прикупљених података сачиниш опис тог моста (грађевине).

Представљамо ти...

Иво Андрић

- Рођен је 1892. године у Доцу крај Травника.
- У Сарајеву је завршио гимназију. Словенске књижевности и историју студирао је у Загребу, Бечу, Кракову и Грацу, у којем је 1924. одбранио докторат на тему из босанске историје.
- Између два светска рата радио је у дипломатској служби Краљевине Југославије, и то најпре у Ватикану, а потом у Берлину. За време немачке окупације живео је повучено у Београду.
- Након ослобођења био је народни посланик, први председник Савеза књижевника Југославије, а потом се опет повукао из јавности и са функција.
- Као и сви велики прозни писци, и Андрић је најпре писао песме. Међутим, остао је упамћен по својим романима и приповеткама. Његови најпознатији романи су *Травничка хроника*, *На Дрини ћуприја* и *Проклећа авлија*, а посебно место припада приповеткама „Мост на Жепи”, „Аникина времена”, „Пут Алије Ђерзелеза”...
- Умро је 1975. године у Београду.

Душан Васиљев

Домовина

Размишљај шта је за тебе домовина и уочи чега се прво сетиш кад помислиш на њу. Затим, читајући ову песму, запажај појмове којима се даје одговор на питање шта домовина представља.

Домовина, то није мртва грудa
која нас гвозденом руком веже;
то је љубав за облак, што плови овуда,
за песму, што се овде разлеже;

љубав за класје што богато буја,
за руже што су на гробљима свеле,
за тресак летњих, бесних олуја,
за тугу птица које се селе.

Домовина, то су све оне споне
којима нас живот за се спаја;
радост, кад наша звона зазвоне,
топлота мајчиног загрљаја.

Домовина, то су: жеље тајне,
магла што преко поља плови;
то су наше бајке бескрајне,
домовина – то су сви наши снови.

Трагом речи

1. Како лирски субјекат доживљава домовину? Које појаве су доведене у везу с њом? Објасни значење стихова „Домовина, то није мртва грудa која нас гвозденом руком веже”. Које осећање је овде постављено као најизраженије?
2. Прати мотиве у песми и објасни значења која се дају домовини. Проучи везу између тих мотива (облак, увеле руже, руже, олује, птице, загрљај, снови) и домовине. Објасни како домовина може помоћи људима да испуне своје снове.
3. Издвој песничке слике које чине композицију песме. Упореди звучање речи и њихово емоционално значење (мртва грудa, гвоздена рука, гробље, споне, звона зазвоне, мајчин загрљај, бајке бескрајне, наши снови).

Појмовник

У песми је доминантно осећање љубави према родној земљи. Таква осећања зову се родољубива. Лирске песме у којима преовладавају **родољубива осећања** (припадност одређеном народу, завичају или земљи; љубав према домовини, прошлости; чежња за слободом, спремност да се отаџбина чува и брани; усхићеност лепотама родног краја) називају се **родољубиве** или **патриотске песме**.

Радионица

Састави листу од најмање пет а највише десет појава за које сматраш да на најлепши начин представљају твоју домовину или твој народ. На тој листи своје место свакако треба да имају знамените личности из прошлости, али и људи нашег доба. Треба поменути и културно-историјско благо, споменике културе, велика дела и подвиге, географска места и природне лепоте.

Представљамо ти...

Душан Васиљев

- Рођен је 1900. године у Великој Кикинди, у тадашњој Аустроугарској.
- Скренуо је пажњу на свој рад песмом „Човек пева после рата”, по којој је и данас познат међу широм читалачком публиком.
- Написао је око триста песама, двадесетак новела и четири драме. За живота није успео да објави ниједну књигу песама. Тек неколико година после његове смрти (1932) штампане су песникове изабране песме.
- Умро је 1924. године у Кикинди.

Стеван Раичковић

Бајка о зрну песка

Стеван Раичковић је писао и за одрасле и за децу. „Бајка о зрну песка” припада збирци за децу која се зове *Мале бајке*. Откривајући њен свет, упореди је с народним бајкама и припреми се да говориш о разликама које примећујеш.

На пустињски песак, који је лежао непомично, падали су ужарени зраци сунца. Свуда унаоколо, до у недоглед, владала је мукла тишина. Тако је то трајало данима и месецима, годинама и вековима.

Једно малено зрнце, које се налазило на површини пешчаних наслага, отпоче једног јутра, неким чудом, да мисли. У његовој сићушној глави ројиле су се велике слике о неком друкчијем и необичнијем животу. Пешчано зрнце је зажелело да се покрене из своје зажарене једноличности, да напусти ово досадно место са којег се није чуо ни шум, ни глас, нити се могло било шта, сем песка, видети. Утом дуну пустињски ветар. Један слој песка са површине покрену се из своје непомичности и полете кроз ваздух. У сивом пешчаном облаку, који је пловио над пустињом, налазило се и зрнце које мисли. У његовој сићушној глави први пут је ликовала мисао:

„Почело је, најзад!”

После неколико часова ваздушне вожње, зрнце паде крај једне зелене оазе. Наћуљило је свој сићушни слух и послушкивало весело клоктање извора. Дани и ноћи су постајали све занимљивији. У оазу су навраћали бедуини са камилама. Довикивали су се међу собом, а понекад и певали. О, колико је само тада било шума!

Месеци и године су пролазили. У сићушној глави су поново отпочињале да се роје велике слике о друкчијем животу. И од тада, како би дунуо ветар, тако би и зрнце које мисли улазило у сиви, пешчани облак, који би га пресељавао на све новија и занимљивија места. Сићушна глава није мировала. Стално су се у њој ројиле велике слике. Малено зрнце је све чешће жудело за новим ветром који му је увек доносио промену. Једног дана дуну неки страшни ветар који је сатима витлао пешчани облак над пустињом, све док га не наднесе над морску пучину. Тако се малено зрнце нађе и на морском дну. Посматрало је сада велике и мале рибе и послушкивало изнад себе хуку таласа. Водене струје које су га ваљале, преместише га најзад и до места одакле су багери вадиле песак за градњу. Кад се једног јутра зрнце пробудило на лопати, отпоче његова дуга вожња. Само, овога пута, без ветра. Возило се сада камионима, возовима и колицима. У његовој сићушној глави царовала је само једна мисао: „То је, дакле, онај велики живот!”

У неком великом граду, у некој великој улици, радници га помешаше са житким катраном и уградише у асфалт. Данима су преко њега, уз буку, прелазиле аутомобилске гуме. Малено зрнце је са осмехом послушкивало жамор велеграда, све док му се поново не указа слика о друкчијем животу. Зрнце које мисли је напрегнуто очекивало ветар. Али, када се ветар појавио, зрнце није успело, онако заробљено у асфалту, ни за длаку да се покрене са свог места. Ветар је улицом преко њега и весело витлао само изгужване хартијице.

Трагом речи

1. Пажљиво прочитај бајку и одреди њену основну тему. Где се налази „малено зрнце” песка? Шта се збива у његовој сићушној глави? Због чега пешчано зрно жели да се покрене? Како зрнце песка путује по свету? Опиши живот у оази. Образложи због чега пешчано зрно није задовољно ни на овом месту?
2. Где зрно доспева после оазе? Шта му се свидело у животу велеграда? Које све особине поседује јунак ове бајке? На који начин је завршена бајка Стевана Раичковића? Размисли како главни јунак бајке стиже до жељеног циља.
3. Бајка је прича о борби добра и зла. Размисли због чега би се ова прича могла сврстати у бајке. Издвој препреке које је зрно песка морало да пређе да би остварило свој циљ. Наведи чему нас учи „Бајка о зрну песка”.

Појмовник

Радња у епском делу почиње да се **развија** онда када настане **заплет**. Заплет је у ствари увођење динамичког мотива у почетну ситуацију (**експозицију**). Експозиција је почетна ситуација у којој су изложене околности у којима се налазе ликови. Почетак може бити стереотипан, као и завршетак, што срећемо у бајкама (Био једном један цар/Живели су срећно до краја живота...). После заплета радња се у епском делу развија у облику **акције** и **реакције** ликова, што ствара динамичне ситуације које се до краја дела разрешавају. Овакав динамичан ток карактеристичан је за новеле, приповетке и неке врсте романа. У великом броју случајева радња служи за повезивање низа догађаја, епизода и статичких мотива који проширују епско дело.

Никола Тесла

Моји изуми

(одломак)

Никола Тесла, велики српски и светски научник, својим открићима је унапредио и изменио свет. Аутобиографске записе почео је да објављује од 1919. у часопису *Електрични експериментатор*. Ови кратки Теслини текстови о животу и проналасцима објављени су касније у књизи *Моји изуми*. У одломку који је пред тобом сазнаћеш нешто више о Теслином детињству.

У то време смо се преселили у оближњу варошицу Госпић. Промена места становања за мене је била права несрећа. Готово ми је срце препукло на расстанку од наших голубова, живине и оваца, од нашег величанственог јата гусака које би се јутром дизале под облаке, а са заласком сунца враћале са својих хранилишта у тако беспрекорној бојној формацији да би се пред њима могла постидети и ескадрила најбољих модерних авијатичара. У нашој новој кући нисам био ништа друго него заточеник који је кроз прозорске засторе посматрао непознате људе. Био сам толико повучен да бих радије лицем у лице стао пред разјареног лава, но да се сретнем са било којим од оних градских кицоша који су тумарали наоколо. Најтеже ми је било недељом, када сам морао лепо да се обучем и да идем у цркву. Тамо ми се догодило нешто од чије ми се и саме помисли касније ледила крв у жилама. Била је то моја друга пустиловина у цркви. Мало пре тога био сам целе ноћи жив сахрањен у старој капели у непроходној планини, коју је народ посећивао само једном годишње. Било је то страшно искуство, али ово о коме ћу вам говорити било је још горе. У граду је живела богата госпођа, добра али горопадна жена, која је долазила у цркву богато искићена, обучена у хаљину са огромним шлепом, окружена мноштвом људи. Једне недеље, управо када сам завршио звоњаву на звонику, сјурио сам се низ степенице којима је ова велика дама гордо силазила и скочио јој на скут. Он се поцепао уз парајући звук који је био налик на салву испаљену из мускете, коју су испалили неувежбани регрути. Мој отац је побелео од беса. Благо ме је ударио по образу, и то је била једина физичка казна коју је он икад применио, али се ударца ја скоро и дан-данас сећам. Сид и збуњеност који су уследили били су неописиви. Практично сам био прогнан док се није десило нешто друго, што ме је искупило у очима јавности.

Један предузимљив млад трговац основао је ватрогасну бригаду. Купљена су нова ватрогасна кола, набављене униформе и увежбани људи за рад и за параду. На колима је у ствари била пумпа на којој је радило шеснаесторо људи и била је дивно офарбана црвеном и црном бојом. Једног поподнева организована је јавна проба и машина је транспортована до реке. Целокупно становништво је дошло да присуствује великом

спектаклу. По завршетку свих говора и церемонија издата је команда да се пумпа вода, али из цеви није потекла ни кап. Професори и стручњаци су узалуд покушавали да пронађу у чему је проблем. Неуспех је био потпун када сам ја ступио на сцену. Моје знање о механизму није било никакво, а готово исто толико мало знао сам о ваздушном притиску, али инстинктивно сам се сетио усисне цеви у води и схватио да је она запушена. Када сам угазио у реку и ослободио цев, вода је појурила из ње и поквасила многа недељна одела. Ни Архимед који је трчао го кроз Сиракузу и из свег гласа викао „Еурека” није оставио већи утисак од мене. Носили су ме на раменима и био сам јунак дана. По досељењу у град започео сам четворогодишње школовање у такозваној припремној основној школи, где сам се спремао за вишу школу или Реалну гимназију. У том раздобљу настављали су се моји дечачки напори и подвизи, као и невоље. Између осталог, прочуо сам се као јединствени шампион у хватању врана у нашем крају. Начин на који сам их хватао био је врло једноставан. Отишао бих у шуму, сакрио се у жбуње и подражавао вранин зов. Обично бих добијао по неколико одзива и убрзо би нека врана долепршала до мене у шибље. После тога једино је требало да бацим комадић картона да бих привукао њену пажњу, скочим на ноге и шчепам је пре него што она успе да се ишчупа из грмља. На тај начин бих ухватио онолико врана и пошао сам кући са пријатељем. На излазу из шуме сјатило се хиљаде врана, дижући ужасну грају. Кроз неколико минута птице стадоше да нас гоне и убрзо нас околише. Забава је трајала док изненада нисам добио ударац у потиљак, од кога сам пао. А онда су ме жестоко нападе. Морао сам да пустим оне две птице и био сам срећан кад сам могао да се придружим другу који се склонио у пећину.

[...]

У школској учионици је било неколико механичких модела који су ме интересовали и усмерили моју пажњу на водене турбине. Многе од њих сам конструисао и уживао у њиховом раду. Како је необичан био мој живот може се видети из овог случајног догађаја. Мој ујак није марио за ову врсту разоноде и више пута ме је прекоревао. Био сам очаран описом Нијагариних водопада који сам пажљиво прочитао, а у машти сам замислио велики точак који покрећу ови слапови. Рекао сам ујак да ћу отићи у Америку и тамо остварити свој пројекат. Тридесет година касније видео сам како се моје идеје остварују на Нијагари и дивио се недокучивој тајни ума.

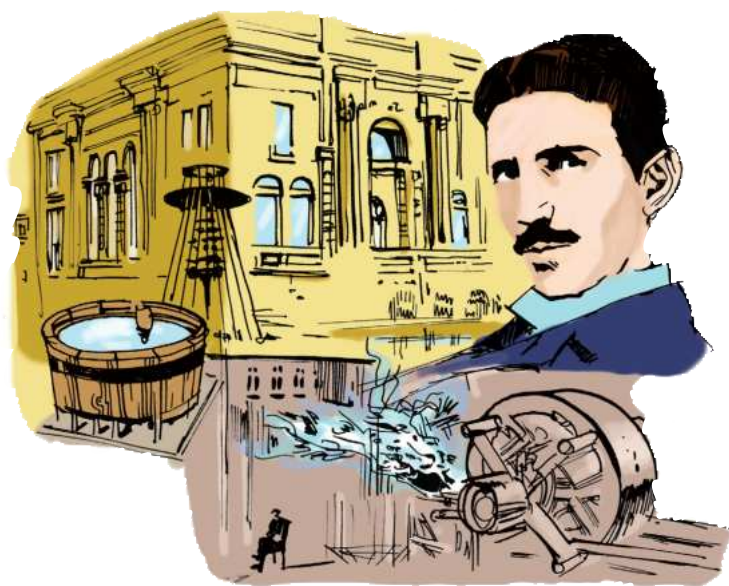
Трагом речи

1. Зашто је пресељење за малог Теслу било „права несрећа”? За чим је он чезнуо? Опиши пустоловину у цркви. Како се дечак осећао због несташлука? Наведи дечакове особине.
2. Који догађај је искупио Николу Теслу „у очима јавности”? На који начин је Никола решио проблем? Како је он хватао вране? Шта је научио из несташлука с вранама? Која је била његова највећа жеља? Објасни Теслин однос према природи.

Свет занимљивости

О Теслином животу и проналасцима постоје бројне приче, од којих се неке граниче с легендом и бајком. То се посебно односи на приче о постојању тајног оружја које је Тесла измислио, али и на оне о научниковом пореклу, које иду чак дотле да се сматра да је он дошао с друге планете. Оно што је тачно јесте да је са више од 800 патената Тесла највећи проналазач уз Фарадеја. У његову част јединица за јачину магнетне индукције носи његово име – тесла (Т).

О својој генијалности сведочио је и сам Тесла када је говорио да је с лакоћом могао да визуелизује моделе, цртеже и експерименте у глави: „Мој метод је различит”, писао је. „Ја не жури да кренем са послом. Када добијем идеју, почињем да је остварујем у машти. Мењам конструкцију, правим побољшања и експериментишем са уређајем у мислима. Потпуно ми је свеједно да ли је он у мојој глави или на радном столу у радионици. Успевам да приметим чак и то да ли заузима повољан равнотежни положај.”

Радионица

Сваке године у различитим градовима Србије (Београд, Нови Сад, Ниш, Пожега) одржава се Фестивал науке, на којем се деци и одраслима на занимљив начин представљају научни експерименти. На оваквим фестивалима можеш сазнати како се прави мали кућни електромотор од пластичне чаше, велике батерије, бакарне жице и магнета или како да се од воћа и поврћа, новчића и бакарне жице направи батерија.

Уколико желиш, пробај да замислиш неки експеримент, научни проналазак и његову употребу и напиши писмени састав на тему *Да сам проналазач...*

Представљамо ти...

Никола Тесла

- Рођен је 1856. године у Смиљану, у Лици, у тадашњој Аустроугарској монархији.
- Отац му је био православни свештеник. Родитељи су му још од детињства развили љубав према вредностима српске културе. Током целог живота одржавао је везе са завичајем. Веома је волео српску књижевност, посебно народну епску поезију и песме Јована Јовановића Змаја. Знао је *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша напамет.
- Студирао је у Аустрији и Чешкој, а радио у Француској и САД.
- У САД је дошао 1884. године. Радио је за Томаса Алву Едисона и Џорџа Вестингхауса.
- Теслини проналасци су: индукциони мотор; систем произвођења, преношења и коришћења наизменичних струја; генератор струја високе фреквенције и напона; трофазни електрицитет; летелица са вертикалним погоном; бежични пренос радиоталаса итд. Тесла је конструисао електричну централу на Нијагариним водопадима.
- Умро је 1943. године у Њујорку, у САД.

На крају поглавља

Родови и врсте писане књижевности

ЛИРСКЕ ВРСТЕ	родољубива (патриотска) песма љубавна песма описна (дескриптивна) песма мисаона (рефлексивна) песма социјална песма религиозна песма програмска песма (песма о песни)
ЕПСКЕ ПРОЗНЕ ВРСТЕ	басна бајка легенда житије роман приповетка новела шаљива прича анегдота цртица кратка прича
ДРАМСКЕ ВРСТЕ	трагедија комедија драма у ужем смислу мелодрама комад с певањем историјска драма једночинка драма за децу телевизијска драма радио-драма сценарио/синопис

Мајчина љубав не стари

Милован Глишић, *Прва бразда*

Иван Цанкар, *Десетница*

Бранко В. Радичевић, *Песме о мајци* (избор)

Кад мајини игралишта

Кад мајини меси медењаке

Кад оцац бије

Мирослав Антић, *Шашава њесма*

Anton Pavlovič Čehov, *Šala*

Горан Петровић, *Пронађи и заокружи* (одломак)

Кључне речи: мајка; љубав; детињство; приповетка;
поезија; новела; тема; фабула; ликови; карактеризација

Милован Глишић

Прва бразда

Милован Глишић је творац реалистичке приповетке. У својим причама често је описивао судбине ликова са села. Реч „бразда” може се разумети и као симбол тешког рада на селу, па пре него што прочиташ приповетку, размисли о значењу ове речи и о томе када се све употребљава.

бразда – удубљење које плуг прави при орању

Други рат – мисли се на други српско-турски рат (1877–1878)

кураж – храброст

самохрана – која се сама стара о себи (или својој деци)

грдан – голем, велики, огроман

братанац – братовљев син, али и брат од стрица

одељак – посебан, одвојен део неке целине; овде: они који су се оделили, осамосталили

деша – реч од миља, умањеница од речи девер

снаха, снаја – овде: братовљева жена

Уврх села Велике Врбнице, чак, горе – већ под планином Вратарном – види се одовуд, с Латковачких погледи, скромна сеоска кућица и уз њу две-три зградице.

То је кућа удовице Мионе.

Покојни Сибин Џамић погинуо је у другоме рату иза Јанкове клисуре.

И сад се причају приче о Сибинову јунаштву и куражи. Ко га год спомене у Великој Врбници, свак ће рећи: „Бог да га прости!”

Његова Миона остаде самохрана с троје сирочади. Два синчића и једна кћи. Све једно другом до увета. Најстаријем, Огњану, беше тек седма година.

Сеоску кућу не може задесити грђа несрећа него кад остане без мушке главе.

Та је несрећа задесила још многе куће у овоме крају. Многа удовица жалила је и прежалила свога домаћина. После годину-две дана нека се преудаде; нека оде у род и одведе своју децу туђем оцу.

Сибинова Миона не хтеде се угледати на своје, по несрећи, друге. Отресита и вредна жена прихвати у своје руке и тешке ратарске послове.

Миони се све чинило – доћи ће Сибин, па како ће му погледати у очи кад затече своју кућу растурену и пусту!

Покојни Сибин има доста браће и братанаца, одељака. Сви су вредни, отресити, добродушни људи. Нема дана кад се који од њих не сврати кући Миониној, да јој помогне штогод.

Највише је помагао Миони млађи брат Сибинов, Јеленко.

Не једанпут говорио је Јеленко својој снаси:

– Зашто ме, снахо, не послушаш? Што не пређеш у нашу кућу? Видиш ли, јадна не била, да не можеш изићи на крај с том дечицом! Куд ћеш, јаднице, пре? Да имаш сто руку, опет не би могла тако сама стићи да све урадиш. Што не дођеш барем док

рахатно – мирно,
пријатно

сапрети – доказати
коме (на суду) да је
крив; претрпети,
поднети страдања,
казну (обично у
клетви)

зајмити – позајмити

рало – примитивни
дрвени плуг којим се
оре земља

плевити – чистити од
траве и корова

ти дечица стану на снагу?

– Не могу, дешо! – одговорила би му Миона уздахнувши.

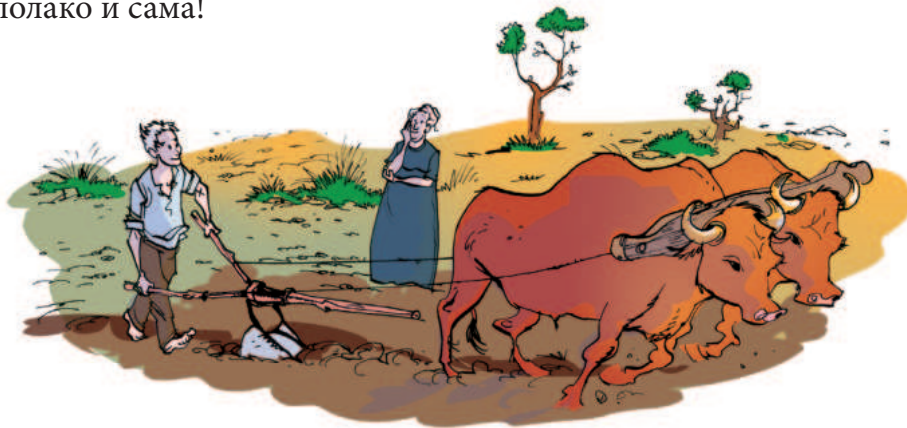
– Ама што не можеш, снахо? У нашој кући било би ти лакше и рахатније.

– Како бих ја, болан дешо, могла угасити ово огњиште, где су се ова сирочад први пут ватре огрејала! Шта бих рекла после својој деци кад би ме запитали: „Чија је, нано, оно кућа што је зарасла у зову и коров, те нико не сме ни дању у њу ући?“ Кад бих тако учинила, мене би сапрео онај хлеб и со што сам појела у овој кући с покојним Сибином! Сачувај, боже! Никад, дешо, никад!

Јеленко само слегне раменима, па зајми рало и волове, те оде на њиву да узоре Миони колико јој треба за усев.

Ти добри људи помагали су јој свакад у тежем раду пољском – што већ не може да савлада слаба женска рука. Они јој узору мало њиве, посеју и среде као себи. Остало ради сама Миона. Сама окопава, плеви, жање. Никад се неће пожалити да јој је тешко. Хоће и у том да јој помогну. Њој чисто буде криво. Обично им одговори:

– Хвала вам! Где је било теже, ту сте ми помогли. Ово већ могу полако и сама!

II

Пролази година по година.

Миона се већ навикла на самотињу и терет. Чисто сад не би веровала да може бити и друкчије! Деца јој поодрасла. Огњан узео петнаесту годину. Иде у школу. Велики је ђак. Душанка навршила тринаесту. Она увелико одмењује мајку у кућевним пословима. Ако Миона зором подрани на њиву да ужање који сноп више, или оде на ливаду да попласти оно што је Јеленко јуче покосио – неће у подне, кад се врати кући, остати без ручка. Душанка се брине о том као каква матора редуша. Уме чак и погачу да умеси. Најмлађи, Сенадин, узео је девету годину. Још гради

редуша – женска особа која према унапред утврђеном распореду води рачуна о домаћинству и припремању хране

кадар – способан

вајдица – корист

усрдан – срдачан

дурашност – издржљивост, чврстина, отпорност

укорити – изгрдити неког, замерити му због понашања, опоменути га

дајанити се – борити се са тешким животом

заувар – корист

понекад пуцаљке од зове, али је кадар да причува јагањце и да истера овце на попас. Вајдица је и од њега.

Хвала богу, дечица су Мионина здрава и весела, разборита и вредна. Одевена су као из најбоље газдинске куће. Миони је пуно срце кад их погледа.

– Тићи моји лепи! – прошапутала би често уздахнувши. – Боже јаки, молим ти се, подржи ме у здрављу и снази док ми не ојачају ова крила моја!

Добар је бог. Он је саслушао ову усрдну молитву самохране удовице.

Људи из села дивили су се дурашности Миониној. Свуд су је хвалили и њоме укоревали своје домаћице кад би се мало олениле. Само једно беше им за чудо: како је могла тако самохрана одвојити од куће Огњана и опремити га у школу! То су јој као и замерали.

И сам Јеленко прекорео је једанпут Миону због тога. Беше се свратио са својим стрицем, старим Јездимиром, па после разговора о свему и свачему, рећи ће снаси:

– Вала, свак ти се живи чуди како се дајаниш... Јеси вредна, јеси паметна. Само си нешто слудовала...

– А шта то, дешо? – упита Миона и погледа Јеленка мало зачуђено.

– Што оно дете не остави код куће да ти барем штогод помогне? Толики имућнији и задружнији људи, па нису кадри одвојити своје деце. Ти си ионако сирота и мученица, па...

– Не дам ја, дешо, да ми деца буду последња у селу! – одговори Миона и заплами се мало у образу!

– Покојни Сибин, бог да га прости, често је говорио како ће, ако дочека, школовати Огњана. Ја сам му испунила жељу. Кад сам се мучила толико година, неће ми зар бити ништа ако се промучим још неко време.

– Оно јест, снахо – поче стари Јездимир. – Све је то лепо и красно, али опет: ти си ето сама у кући, па ти је заувар макар и мала помоћ и олакшица.

– Та Огњан ће ми сад о Петрову дне изучити и остати код куће. Ако бог да здравља, даћу одмах на јесен и Сенадина. Нећу ја да ми деца буду слепа код очију! – одговори Миона тако поуздано и одсечно да јој ни Јеленко ни Јездимир не умедоше речи рећи.

Прозборише још две-три о другим стварима, па се дигоше и одоше.

– Муж-жена! – рече чича Јездимир полако, пошто одмакоше од куће Мионине.

III

устока – источни
ветар, кошава,
источњак

окопнети – истопити
се попут снега

рудиште – место на
којем је био рудник

расплинути се –
растопити се

стутољити – умотати
нешто без посебне
пажње, на брзину

Настао је часни пост. Зима већ превалила. Не дува више оштра устока ни хладни север. Сад се бели ветар игра голим гранама високих букава – пошав од Жупе, па све до Жељина, Нерађе и Копаоника. Снег свуд готово окопнео. Само онај на Сухоме рудишту не хаје за бели ветар; он ће се расплинути тек после, кад припеку јунске врућине.

На све стране размилели се вредни ратари. Ору њиве попевајући и надајући се доброј години.

Тек у подне стиже Миона из чаршије. Ишла је тамо зором да обиђе Сенадина.

Она је одржала своју реч. Огњан је о Петрову дне довршио четврти разред, а Сенадин је одмах по Преображењу пошао у први.

Таман Миона оздо уз воћњак, а Душанка испаде из куће. Стутољила нешто у лепу шарену торбичицу, па се некуд жури.

– Куда ћеш ти, Душанка?

– Ене-де! Зар и ти дође? – одговори Душанка готово као и збуњена. – Баш добро, да не остане кућа сама... Ето ја пошла до брала...

– Е? А где је он?

– На њиви тамо иза лаза... Рече да му донесем ручак.

– А зар неће доћи кући да руча?

– Неће.

– А што?

– Отишао је с воловима и ралом...

– Е! – чисто ускликну Миона. – Па што ми одмах не кажеш, весела била? Дај мени ту торбичицу! Ја ћу му однети...

– Нека, нано, ти си уморна. Однећу му ја... Па онда...

– Шта, чедо?

– Рекао ми брале да ти не кажем одмах. „Хоћу”, вели „да обрадујем нану...”

– О, бог ми га обрадовао! Нисам ја, дете, уморна! Та нисам ни осетила кад сам дошла... Ех, баш ти не ваља посао што ми одмах не каза! Види ти њега! Дај ми ту торбицу! Подне је ето превалило! А је ли отишао одавно?

– Па и није. Тек ако је сад стигао на њиву...

Миона брзо узме торбицу од Душанке, загледа шта је спремљено, па оде журно.

Душанка оста пред кућом – гледајући чисто зачуђено за својом мајком.

лаз – клизиште

потакша – мршава,
посна

крстина – гомила
која настане када се
снопови жита након
жетве поређају један
преко другог у крст

јарица – пшеница која
се сеје на пролеће

овратити – окренути
назад

нуто – врста узвика
(ето)

заструг – суд који
служи за сервирање
јела и има поклопац

межганик – кувани
пасирани пасуљ

установити – зауставити

Њива иза лаза нема више од дана орања. Земља потакша; кад је добра година, роди две-три крстине јарице.

Огњан таман образдио прву бразду, па хоће да оврати, кад ето ти му мајке.

– Нуто мога маторца како ми ради! – кликну Миона радосно, притрчавши, па узе грлити и љубити Огњана.

Огњан се мало изненади.

– Па срећан ти рад, домаћине мој! – настави Миона. – Гле, гле! Како је то красна браздица, па како је дубока! О, мене луде! Говорим којешта, а ти си уморан, радничке мој! Дела, ево... ево сеја ти спремила и ручак...

Ту Миона брзо повади из торбице што је спремљено. Простре торбицу, па разреди по њој: мало соли, лука, неколико печених кромпира, танку погачицу, заструг межганика, па и чутурицу, говорећи:

– Е, гле ти Душанке! Спремила ти и чутурицу вина. Маторка моја! Зна она шта ваља уморну човеку... Устави рало, сине! Доста си радио!

И сузе јој грунуше.

– Шта ти је, нано? – рече Огњан седнувши. – Ти плачеш?

– Ништа, сине, ништа! Ето смејем се! Дела узми, гладан си, знам... Богами, и ја се забавих мало доле у чаршији. Да знаш како учитељ хвали Сенадина!

– Седи и ти, нано, да ручамо заједно – рече Огњан ломећи и њој парче погачице.

– Нека, сине! Ручаћу ја код куће. Душанка ме чека – одговори Миона стојећи и као дворјећи сина. – Ти мислиш и ја сам уморна. Нисам, Огњане! Могу ја ваздан стојати, синко! Ама узми! Нека, стићи ћеш. Не мораш ти све данас узорати... Е, гле ти њега! Баш оре као маторец! Каже мени Душанка... А ја мислим, шали се, враг један!

И опет јој сузе ударише. Она их брише рукавом и смеје се.

Огњан се чисто збунио. Неки пламен ударио му у лице. Заусти да рекне нешто, па баш не уме.

Миона га опет нуди.

Поче да ћерета с њиме као дете – све стојећи. Рече како ће очувати шеницу с те њиве, само за благе дане. Месиће од ње чесницу, колач за крсно име. Најлепше је брашно од старог жита.

ваздан – током целог дана

ћеретати – ћаскати, чаврљати

чесница – погача или пита која се меси за Божић, а у коју се обично стави златан или сребрн новац јер се верује да ће онај ко га нађе бити срећан

изглавничати се – када жито добије болест главницу

главница – врста житне болести

љуљ – житни коров

аја – речца за одрицање, не, нипошто

детић – добар момак

– Само ако добро роди – рече Огњан. – Знаш и сама, нано, да нам је ова њива понајтакша. Жито се готово свакад изглавнича.

– О родиће, сине! Мора родити! Та оваке земље нема ни у Морави! Овде никад није било ни главнице ни љуља... Видећеш ти како ће ту бити добра шеница...

Огњан поруча, па се диже те прихвати опет рало и ошину волове...

Миона стоји и гледи сина како као петлић опскакује, теглећи за ручицу и навијајући ралом час на једну час на другу страну. Рад је тежак, а детиња рука још нејачка.

Неколико пута Миона хтеде да притрчи и да му помогне... али нешто не смеде. Ни сама не зна зашто!

Прибра торбичицу, па пође полако кући.

Освртала се небројено пута и гледала Огњана. Видела је кад је узорао чак и трећу бразду!

Обузе је нека чудна радост. И плаче јој се – и смеје јој се. Не зна ни сама зашто! Мало, па тек прозбори онако сама: „Та ред је једном да и мене бог обрадује! И зар ја нисам срећна? Ко то каже! Те како сам срећна! Море, имам ја сина! Имам домаћина, хеј! Неће мени више пословати туђе руке. Аја! Нема нико оваког детића. Ено га оре! Не може боље ни Јеленко! Момак је то! Још годину, две па ћу га и оженити – ако бог да! О, та и моја ће кућа пропевати!”

Душанка не памти да је икад видела мајку веселију него тад кад се вратила с њиве иза лаза...

Дошла је кући певушећи неку веселу песмицу.

Трагом речи

1. Ко је главни лик у овој приповеци? У каквом се положају нашла Мионина породица? Чиме је Миона заслужила поштовање људи у свом селу? У чему је разлика између удовице Мионе и осталих жена? Како разумеш чича Јездимирове речи да је Миона „муж-жена”?
2. По којим схватањима је Миона била напреднија од људи који су јој помагали? Колико Миона има деце? Како их она васпитава? Објасни шта је неприхватљиво за Миону.
3. Објасни зашто се Миона у исто време и смеје и плаче док гледа сина. Зашто не сме да помогне сину? Објасни какав је Миона лик и наведи њене особине. Како разумеш наслов ове приповетке? Шта је за Мионину породицу значила Огњанова прва бразда?
4. У ком лицу је исприповедана ова прича? Пронађи у тексту део у коме лик говори у првом лицу. Гласно размишљање лика, тј. разговор са самим собом назива се **монолог**. Шта сазнајемо из монолога на крају приповетке? У приповеци се приказује исечак из живота неког лика. Пробај да замислиш наставак приповетке о животу Мионине породице.

Појмовник

Композициону структуру епског дела можемо разложити на три елемента. То су: **тема**, **фабула** и **ликови**.

Под темом једног епског дела подразумевамо предмет о коме се у том делу говори. За предмет је често везана и основна идеја дела. У приповеци „Прва бразда” тема је тежак живот удовице Мионе и одрастање њене деце.

Фабула је скуп догађаја који су узрочно-последично повезани. Њу можемо разложити на **мотиве**, који представљају оне тематске јединице које се даље не могу разлагати. На пример, у „Првој бразди” препознају се следећи мотиви: мотив самохране мајке; мотив помоћника (најближих пријатеља и рођака); мотив сазревања; мотив школовања итд.

Ликови су носиоци радње. Они се међусобно разликују по различитим особинама, почев од тога како изгледају (физички, спољашњи елементи портрета), преко тога шта говоре и раде до начина на који мисле (психолошки, унутрашњи елементи портрета).

Путоказ

У одломку из приповетке „Прва бразда” обележене су личне заменице. Препиши их у свеску и одреди у ком су падежу. Подсети се градива о личним заменицама тако што ћеш прочитати лекцију из *Грамаџике* на стр. 38 и 39.

– **Ти** мислиш и **ја** сам уморна. Нисам, Огњане! Могу **ја** ваздан стојати, синко! Ама узми! Нека, стићи ћеш. Не мораш **ти** све данас узорати... Е, где **ти** њега! Баш оре као маторац! Каже **мени** Душанка... А **ја** мислим, шали се, враг један!

И опет **јој** сузе ударише. **Она** **их** брише рукавом и смеје се.

Огњан се чисто збунио. Неки пламен ударио **му** у лице. Заусти да рекне нешто, па баш не уме. Миона **га** опет нуди.

Представљамо ти...

Милован Глишић

- Рођен је 1847. године у Градцу код Ваљева.
- Био је књижевник и преводилац. Представник је књижевног правца који се зове реализам.
- Објавио је две збирке приповедака, а најпопуларније су приповетке „Глава шећера”, „Рога”, „Ни око шта”, „Шило за огњило”, „Злослутни број”, „Редак звер”.
- Био је добар познавалац народног говора и одличан преводилац. Најбољи су му преводи са руског: *Мртве душе*, *Тарас Буљба*, *Обломов*, *Рај и мир*, а са француског је преводио Балзака, Жила Верна и друге.
- Милован Глишић је написао и два позоришна комада, преводио је за позориште и дуго је био драматург Народног позоришта и помоћник управника Народне библиотеке.
- Умро је 1908. године у Дубровнику.

Иван Цанкар

Десетица

„Десетица” је прича из живота словеначког писца Ивана Цанкара. Настала је по пишчевим сећањима на тешко детињство у сиромаштву. Цанкар је похађао школу у којој је настава била на немачком језику јер је у то време Словенија била под влашћу Аустроугарске монархије.

реалка – врста средње школе у прошлости, претежно природно-математичког усмерења

трећи разред реалке – данашњи седми разред основне школе

ruhe – (на немачком језику) мир, тишина

Понекад мрачно и тешко падне човеку на душу тихи нејасни страх, који му одузме сву снагу, сву радост, све поуздање. Горчине свакодневног живота одједном постану силне, несносне; јави се савест, удари по срцу као чекићем и сви греси, и они најмањи, већ заборављени, изиђу пред очи. Зашто живети даље? Па све је, све, све је изгубљено... И бојаљлива рука дршћући се пружа за руком посестримом, плашљиво око се обазире и тражи пријатељски поздрав.

Тај тренутак није суђен само човеку који је прешао дуг пут и већ слутити смрт и гроб. У најлепше јутро дуне хладноћа на душу, тако да све мисли падну на тле као да су од камена. Закуца гвозденим прстом у весело вече у бучном друштву; рука која је држала чашу клону, очи се рашире, смех се следи на уснама... Тако и дете понекад изненада усред мирне игре врисне, уздрхти и у непојмљивом страху привије се уз мајку.

Било ми је дванаест или тринаест година; ишао сам у трећи разред реалке. Једног јесењег јутра пробудио сам се рано; тек је свитало, у соби је био сумрак. Соба је била велика, па ипак ми се тога јутра учинила уска и тесна, сва набијена и претрпана стварима, као при селидби. Уза зидове стајала су четири кревета, међу њима полице за књиге, велики дрвени ковчези који су личили на сандуке, ормани за одело, на средини огроман сто покривен књигама и свескама. Све је то у сумраку добило чудне, изобличене, некако непријатељске облике и чинило утисак неописиве беде и жалости. На осталим постељама лежали су моји другови; сви су још спавали чврстим јутарњим сном; лица су им била врела, зајапурена, уста полуотворена.

Били су старији од мене; већ друга година како станујемо и спавамо у једној соби, а ипак им нисам прави друг; гледали су ме попреко, ни сам не знам зашто. Били су то сељачки синови, снажни, бучни, весели; а у мени је било, негде сасвим на дну, нешто горко и туробно, што је можда и нехотице избијало и у речима и у очима.

У прозоре је ударала киша, сасвим тихо, као меким прстима; лила је већ недељу дана у дугим, танким млазевима; то је била она киша која човека растужује, чини тупим и застре му све ведре слике а открива друге, непознате, у сиво рухо завијене. Ваздух у соби

био је тежак, загушљив, заударало је на остатке слабе вечере, на кишу, на неокупана, знојава тела, на отровни дах болесника.

Све сам то видео и осетио у једном једином тренутку. И свега ме је прожео горак, немилосрдан бол. Тај тешки, отровни задах у соби учинио ми се одједном као слика и обележје мога живота. Читавога живота, од првих жалосних успомена па до краја, далеко у бездану будућност коју сам јасно видео пред собом. Толико ме је било страх да сам се једва усуђивао да дишем; лежао сам потпуно мирно, очију широко упртих у сумрак. То је било као у сну, кад човек у једном једином тренутку прелети године и деценије – све је то једна једина слика, у једном једином оквиру, а лица хиљаду, разрогачене очи гледају укочено, као из вечности. Сви горки часови се враћају и срце их у сећању осети девет пута теже него што их је осетило први пут. Сећање иде далеко, одгрће све завесе. Сећао сам се догађаја који су се десили кад сам тек проходао и кад су ме још облачили у дугачку неспретну сукњицу. Вратиле су се вечери кад бих заспао уплаканих очију; вратила су се јутра кад сам се будио не отварајући очи да не бих видео дан, да га никада више не бих видео. Потиштеност се прелила у очајање, у неми ужас пред животом, у сазнање да пут незадрживо води низбрдо, у бездану дубину, и да нема спаса. Нисам могао ни да јекнем, ни да зајецам; срце ми је нешто стезало немилосрдном силом.

Газдарица је ушла у собу. „Дечаци, устајте!”

Била је велика и дебела, подбула лица; бојао сам је се као нечег непријатељског, злурадог; она је то, вероватно, и знала, јер ни она мене није волела. А тога јутра била ми је још страшнија, огромна као планина, мрачна и туђа; уздрхтао сам кад ме је ошинула малим сивим очима, и брзо сам устао.

Било ми је хладно док сам се облачио; и гладан сам био; нисам имао доручак, док су га она тројица имала; из кухиње је пријатно мирисала кафа. Код куће сам рекао да ујутру добијам кафу тамо негде у Шенпетерској улици, а то није било истина. Постало ми је тешко и чудно кад сам на столу угледао велике, пуне шоље, из којих се слатко и топло пушило; поред сваке шоље био је комад белог хлеба са поруменелом, добро печеном кором, која рска под зубима.

„Шта бих сад и куда бих?“, помислио сам. Код куће нисам могао да останем, а не бих ни марио; радије бих у поноћ ишао у мртвачницу. У прозор је тихо ударала киша. Кад бих само пола сата ишао улицама, био бих мокар до коже и сви би знали у чему је ствар. А школе ме је било страх; учење ми није задавало бриге, али тамо ми је све било туђе, нељубазно; стајао сам пред наставником као разбојник пред судијом.

С књигама под пазухом изиђох на улицу. Влага се одмах увуче у ципеле и стресох се од зиме. Киша ми је сипала у лице, књиге сам сакрио под капутић. Улице су биле суморне, сиве; све је било сиво, куће, људи, мисли, сав свет; тротоар је био клизав, по улицама су се скупљале и разливале велике баре; кад би пролазила кола, прскало је на обе стране и људи су се склањали; неба није било, сива магла висила је до мокрих кровова. Људи које сам сретао били су сви мрки, неприступачни, као да у глави скривају мрачне мисли, ружне бриге, журили су крај мене, сви су гледали у земљу.

Нисам ишао право према школи, још је било сувише рано. Ишао сам улицама, а нисам гледао никуда, нити сам што тражио. Каткад су из отворене пекарнице замирисале топле

свеже земичке, оне златножуте; једанпут зарскаш, па је нестане. Киша је тихо падала; из олука по угловима је цурило, баре су расле, прекривале улице од тротоара до тротоара; чим бих коракнуо, шљапнуло би и вода ми је у ципелама бризгала већ између прстију.

Школска зграда била је врло висока и врло господствена; био сам пред њом као просјак пред дворцем. Прозори су гледали мрко и строго као учитељи. Кад сам ушао у предворје, оборио сам главу и било ми је тешко. Тако би човек ушао у храм непријатеља, руку свезаних на леђима, сав бедан и понижен. Ноге су ми биле тешке, ишао сам полако по степеницама, погнут, као што иду старци.

У учионици је било врло топло, али мирисало је туђе, непријатно, сам бог зна како, као после речи „Ruhe!”

Кад човек угледа те уредно и брижљиво поређане клупе, наједном више није човек него ђак и број у прозивнику. Бол ти кљује у срцу, бије у потиљак – а ти мисли кад ли је рођен Клопшток.

Нисам уопште знао који је наставник на часу ни шта говори; читаво време само једна мисао била је у мени: „Ама заврши већ једном, то ионако није ништа; престани!” – Крај мене је седео мој дебели друг, син љубљанског крчмара, и без престанка јео. Сакривао се иза широких леђа онога испред себе и јео. Имао је округло, задригло лице и зле, тврдичке очи; дебеле руке биле су му вечито масне, јер је само јео и јео. Мени је у грудима било суво и празно, језик ми је био крут.

У десет, за време одмора, сви су отишли да купе kobасице код вратара или да се јуре по дворишту. Ја нисам знао куда бих. У срцу ме пекло што сам сам, сасвим сам. Најрадије бих узвикнуо, мада сам био дете: „Боже, дај да умрем!”

Приђе ми друг и рече: „Хеј, имаш писмо!”

Заиста, на табли је било написано моје име. Пођох вратару тешким, уморним корацима, као старац.

Кад сам примио писмо, руке су ми дрхтале и сакрио сам се код прозора да ниједно недостојно око не види то свето писмо. Крупна, драга, невешта слова показивала су мајчину руку. Отварао сам га полако, и врло чудно, на срцу ми је било и радосно и тешко. Унутра су била она иста крупна, тешка, невешта слова: „Драги сине!” Јер мати је тек од нас деце научила да пише: да се не би стидела.

Кад сам раширио писмо, нешто звекну на под; сагох се и узех; била је десетица. Она танка, излизана, сребрна десетица, каквих већ одавно нема. Кад сам је узео у руку, обузело ме блажено осећање. Све је уздрхтало, заталасало се у мени, подигло ме увис, као у пламену љубави. Видео сам ону драгу, увелу, дрхтаву руку која је међу прстима држала последњу десетицу и најзад је спустила у писмо. Јер десетица је била последња, то сам знао, као да је на њој било записано.

Сакрио сам се сасвим у кут да ме нико не би видео. Из срца, из груди, из читавог тела провалио је плач, тресао ме као у грозници. Али кад сам се степеницама враћао у учионицу, било је у мени светло, светло. Мати је из даљине видела мој бол, и смешећи се погледала на мене, као што би погледало само драго сунце. И гле, чудо божје, заиста су се облаци растурили и весело сунце засјало је кроз прозор.

Мајке више нема, а ни оних старих десетица, и дани су сада празни и пусти све до ноћи.

Трагом речи

1. Доведи у везу природу са дечаковим расположењем. Обрати пажњу на прилике у које је писац сместио радњу. Каква се осећања јављају у човеку кад пада киша? Наведи која осећања преовладавају у дечаку. Шта је узрок тих осећања? Какве бриге га опседају?
2. Упореди која два различита осећања обузимају дечака на почетку и на крају приповетке. По чему се дечак разликује од другара са којима иде у школу? Како доживљава своју собу? Зашто улази у школу као у „храм непријатеља”? Опиши дечакова осећања приликом сусрета с газдарицом.
3. Како се дечак осећа док хода према школи? Када долази до нагле промене у његовом расположењу? Пронађи део текста у којем примећујеш ту промену. Шта новчић представља за дечака? За чим он у ствари чезне? У каквој је вези десетица са ликом мајке?
4. Размишљај о порукама приповетке. Имај у виду поруке које се односе на љубав и нежност вољених. Како разумеш реченицу којом се завршава приповетка: „Мајке више нема, ни оних старих десетица, и дани су сада празни и пусти све до ноћи”?

Појмовник

Носиоци радње епског дела су **ликови**. Да би своје ликове што уверљивије приказао, писац користи различите поступке којима одређује унутрашњи и спољашњи изглед лика, карактер. Такво поступање при формирању књижевног лика назива се **карактеризација**.

Јунак приповетке „Десетица” разликује се од својих вршњака из школе. Писац нам представља његова размишљања, страхове, сумње и тако открива његову унутрашњу природу. Таква врста карактеризације назива се **психолошка карактеризација**. Наглашавање ставова јунака о моралним вредностима, истини, лажи, добру, злу назива се **етичком карактеризацијом**.

Разлике између дечака и осталих ликова у овој приповеци проистичу из социјалног статуса, порекла и средине, па се оваква карактеризација зове **социјална**.

Постоји још и **језичка карактеризација** – када су јунаци одређени начином на који говоре.

Представљамо ти...

Иван Цанкар

- Рођен је 1876. године у Врхники поред Љубљане.
- Био је словеначки приповедач, романиста и драмски писац.
- Најпознатије приповетке су му „Слуга Јернеј и његово право”, „Шољица кафе”, „Десетица”.
- Писао је и романе: *Мартиин Качур*, *На кланицу*, *Кућа Марије ђомоћнице*.
- Његове најпознатије драме су *Краљ Бетијанове*, *Слује*, *За добро народа*.
- Умро је 1918. године у Љубљани.

Бранко В. Радичевић

Песме о мајци

(избор)

У збирци *Песме о мајци* Бранко В. Радичевић најтоплијим и најнежнијим стиховима говори о мајци, њеној љубави и нежности, њеним бригама и сновима, пожртвованости, али и о захвалности детета за мајчину безграничну љубав. У његовим песмама присутан је и лик оца, као и сећање на топлину породичног дома и детињство.

Кад мати прашта

Понекад, у зао час,
мати се благо осмехне,
као да је баш нимало не таче
што си се и ти умешао међу псоваче.

Али крени за њом
и одмах ћеш открити:
скривена у другој соби плаче...

Мати не прашта кô отац,
који ужасно виче.
Она у свом срцу твоје тајне скрије.

Ако се пробудиш, ноћу, послушни:
чућеш како њено срце
неспокојно бије.

Има ствари које мајка
никада неће моћи да разуме.

И те су ствари велике
и необјашњиве као сете.

Застрепим: ко зна, сто пута
од тебе и од мене,
она је детињастије дете.

И док се тако пита:
зашто и крошто и рашта,
она је већ одавно опростила.

Јер – мати увек прашта.
Јер – мати увек прашта.

Кад мати меси медањак

Ево га вече изнад кућа.
Над огњем кô чаробњак чара.
И већ се диже мирисна пара
меда и теста врућа.

То мати белом руком шара
медањак слатки, румена цвета,
међ колачима колач цара,
са дворанима од цимета.

Као да шапне, кô да мази...
У пламен са образа тера
румен своју и јара плази
језик од ваниле и шећера.

У малом телу тих брашњењака
прокључô огањ у дивни слад.
А мати, кô сто обешењака,
још оком слади, за твоју глад.

На столу плех од чиста руја.
Кô мартовчић сипи шећерни прах.
У твом стомаку слатка олуја
и мирисни, меда, дах.

И вече је као од фила.
Отвара мати прозор у шир.
Одједном букне цели свемир
као најслађа ванила.

Кад отац бије

Тајна је тајна...

Отац кад бије сина,
ма колико рука груба била
одједном – постаје фина.

Тајна је тајна...
Ал' ако већ мора да се крије:
отац у ствари и не бије.

Тајна је тајна...

Исто би се тако провео,
мајчин сине,
када би се изненада
преобукла твоја мати:
притегла опасач,
накострешила брчине...

До неба не би се дигла ука...
Али – рука...

Тајна је тајна...

Нисам шаљивчина да бих је за себе чувô:
некада се очеви неповратно помајче,
опросте сину, а себе – повуку за уво.

Свет занимљивости

„Познавао сам дечака који је имао седамдесет и две године. За мене је био деда, а за његову мајку дечак. Он бејаше право дете своје мајке. Јединац. И због тога размажен, помало.

Његова мајка имађаше деведесет година. Била је само две године старија од моје мајке. И као све мајке: забринута за своје дете. Она није видела да му је одавно израсла брада до појаса.

Мајчине очи су велика тајна. Оне обично виде што други никада неће приметити. И она је гледала и дуже и даље. И у том свом гледању брисала је све што јој је сметало на лицу њеног детета.

Имао је он помало укусе очи. Она их је у свом гледању окрупњала, натопила благом светлошћу, исправила. А браду је зауставила, није јој ни дозволила да порасте.”

(Бранко В. Радичевић, *Чија је моја мајка*, одломак)

Трагом речи

1. О којем дечјем несташлуку говори песма „Кад мати прашта”? Зашто се мајка „благо осмехне”, као да дечак није урадио ништа погрешно? Коју тајну лирски јунак открива о мајци кад она остане сама? Како отац прашта, а како мајка?
2. Зашто мајчино срце ноћу неспокојно бије? Шта је то што мајка никад неће моћи да разуме? Зашто се у песми мајка упоређује с дететом? Како дечак доживљава мајчине медењаке? Од чега су они направљени?
3. Какву нам тајну лирски субјекат открива о оцу? Наведи особине које испољава отац. Са ким се он упоређује у песми? Зашто је наслов „Кад отац бије” у супротности с темом ове песме? Протумачи стихове: „некада се очеви неповратно помајче, опросте сину, а себе – повуку за уво”. Упореди ликове оца и мајке из све три песме.
4. Какве тајне о родитељима су нам изречене у овим песмама? Које заједничке особине имају мајка и отац? Милован Глишић и Иван Цанкар посветили су своје приповетке лику мајке. Упореди лик мајке из Радичевићевих песама с ликом удовице Мионе из „Прве бразде” и мајке из Цанкарове „Десетице”.

Представљамо ти...

Бранко В. Радичевић

- Рођен је 1925. године у Чачку.
- Био је песник, романиста, приповедач, новинар, писац за децу, аутор више монографија и антологија.
- Као новинар и уредник радио је у *Дуи*, *Борби*, *Вечерњим новостима*.
- За свој обиман књижевни рад добио је низ угледних књижевних и друштвених признања.
- Објавио је око седамдесет књига, међу којима су најпознатије књиге поезије *Земља*, *Вечити њешадија*, *Војничке њесме*, романи *Бела жена*, *Изјубљен њрад*, као и књиге за децу *Песме о мајци*, *Приче о дечацима*, *Бајка о шаљивчини*, *Учени мачак*, *Чудовишно око*, *Приче с овој и оној свету*.
- Умро је 2001. године у Београду.

Мирослав Антић

Шашава песма

Збирку поезије *Плави чуџерак* познатог песника Мирослава Мике Антића чини низ песама о безбрижном детињству, првим љубавима, сновима и тајнама, о одрастању... Неке од најпознатијих су „Плави чуџерак”, „Први танго”, „Тајна”, „Плава звезда” и „Шашава песма”.

Мама ми каже: шашаво моје,
шта се то збива у твојој глави?

У њој дечаци, кажем, постоје,
дечаци смеђи, црни и плави.

Мама ми каже: шашаво моје,
зар могу тамо сви да се сложе?

Ја мами кажем: кад већ постоје,
нек ту и стоје – шта се може.

Мама ми каже: пусти приче,
– збијени тако на шта личе?

Ја руком махнем
и уздахнем.

Сви они личе, сви много личе
на нешто лепо као из приче.

На све што чекам. На све што хоћу.
Личе на немир. И на самоћу.

Мама ми каже: шашаво моје,
па они, значи, не постоје.

Постоје, кажем, као на јави
дечаци смеђи, црни и плави.

Шта да се ради, мама вели.

Ја кажем: ништа, већ да се жели
да никад чекање не избледи.

Мама ме пита: а да л' то вреди?
А ја се смешкам: видећеш – вреди.

Трагом речи

1. Објасни значење наслова „Шашава песма”. О коме девојчица стално размишља? Које осећање је описано у песми? Објасни како то дечаци могу становати у глави? Какви су то дечаци?
2. Како разумеш стихове „Ја кажем: ништа, већ да се жели да никад чекање не избледи”. Зашто је за лирског јунака важно да се увек нешто жели? О каквом чекању је реч?

Свет занимљивости

„Ви растете. За детињство и младост написано је много лепих песама. За оно средње доба, кад више нисте шмркавци, а нисте још увек ни сасвим одрасли, нема баш тако много, нема можда ни довољно поетских збирки. То време као да се помало заборавља. Тај мост преко кога треба прећи с једне на другу обалу. Та чудна пукотина у дозревању наше памети, која у неком траје деценију, а неко је прескочи за тренутак. Ове песме сам записивао да лакше дишете. Да знате да имате негде у свету једног истинског пријатеља, који о вама брине друкчије него тата и мама, родбина или наставници у школи. Који о вама брине вршњачки. Јер и ја сам вечити дечак, са једним седим чуперком на челу, али још увек плавим у души. Моје песме и нису песме, него писма сваком од вас.”

(Мирослав Антић, *О љубави и још њонечем*)

Најмања песма

Ево најмање песме.
Мања је од зрна мака.

У њој је један осмех
и писмо за једног дечака.

Ако знаш ко га шаље,
шта да ти причам даље?

Ако не знаш ко шаље,
шта те се тиче даље.

Радионица

Мирослав Антић је за једну своју биографију написао следеће: „Сваког јутра пожелим да почнем једну одличну биографију, која би послужила, ако никоме другом, бар ђацима у школи, јер они, нажалост, морају да уче и живот писца. Ја бих био најгори ђак, јер ни свој живот нисам научио. А радио сам свашта. [...] Највише бих волео да сами измислите моју биографију. Онда ћу имати много разних живота и бити најживљи међу живима.”

Потруди се да уз помоћ наставника пронађеш што више детаља, анегдота из живота песника Мике Антића и тако сачиниш његову биографију. У раду може учествовати више ученика, а помоћ ћеш пронаћи и у рубрици *Представљамо ти...*

Представљамо ти...

Мирослав Антић

- Рођен је 1932. године у Мокрину код Кикинде.
- Бавио се разним пословима: био је морнар, песник, драматург, сликар, сценариста и редитељ филмова.
- Радио је као новинар и уредник.
- Режирао је филмове *Доручак са ђаволом*, *Свети њесак*, *Широко је лишиће*, *Сирашан лав...*
- Написао је тридесетак збирки песама за децу и омладину: *Плави чујерак*, *Шашава књија*, *Гарави сокак*, *Свашија улем...*
- Умро је 1986. године у Новом Саду.

Anton Pavlovič Čehov

Šala

„Jedinstveni umetnik života”, kako su nazivali Čehova, u novelama prikazuje tanani unutrašnji život svojih junaka. U sledećoj priči saznaćeš kakve sve posledice na osećanja likova može proizvesti bezazlena šala.

Vedro, zimsko podne... Mraz jak, puca, i Nađenjka, koja me drži ispod ruke, hvata se srebrnasto inje po kosi na slepoočnicama, i na maljama iznad gornje usne. Mi stojimo na visokom bregu. Od naših nogu pa do same zemlje pruža se strma ravan, u kojoj se sunce ogleda kao u ogledalu. Kraj nas su male sanke, tapacirane svetlocrvenom čojom.

– Da se spustimo dole, Nadežda Petrovna? – molim ja. – Samo jedanput! Verujte mi, ostaćemo čitavi i nepovređeni.

Ali Nađenjka se plaši. Sav prostor od njenih malih kaljača do kraja ledenog brega izgleda joj kao strašna, beskrajno duboka provalija. Ona umire od straha i prestaje da diše kad gleda dole, čim je ja samo ponudim da sedne u sanke; ali šta će biti ako reskira da se surva u provaliju! Umreće, poludeće.

– Preklinjem vas! – kažem ja. – Ne treba se plašiti! Znajte, to je malodušnost, kukavičluk!

Nađenjka najzad popušta i ja joj po licu vidim da ona popušta pred opasnošću po život. Ja je smeštam bledu, uzdrhtalu u sanke, obavijam je rukom i mi se zajedno survavamo u bezdan.

Sanke lete, kao strela. Presecani vazduh šiba u lice, hukće, zviždi u ušima, seče bolno, štipa od gneva, hoće da smakne glavu s ramena. Od pritiska vetra nemamo snage da dišemo. Izgleda da nas je sam đavo zagrlio kandžama i uz huku vuče u pakao. Sve oko nas sliva se u jednu dugu prugu koja naglo juri... Gle, gle, još trenut samo i izgleda mi kao da ćemo propasti.

– Ja vas volim, Nana! – kažem ja poluglasno.

Sanke počinju sve lakše i lakše da klize, huka vetra i zvrka saonica nisu više tako strašni, ne zaustavlja se disanje od straha, i mi smo, najzad, dole. Nađenjka nije ni živa ni mrtva. Ona je bleđa, jedva diše... Ja joj pomažem da ustane.

– Ni za šta na svetu drugi put ne smem – kaže ona gledajući me krupnim očima punim straha.

– Ni za šta na svetu! Ja zamalo što nisam umrla!

Malo docnije, ona dolazi k sebi, i već mi upitno pilji u oči: da li sam ja kazao one četiri reči, ili su joj se one samo pričinile u huci vihora? A ja stojim kraj nje, pušim i pažljivo razgledam svoju rukavicu.

Ona me hvata pod ruku i mi dugo šetamo oko brega. Zagonetka, po svoj prilici, ne da joj mira. Da li su one reči izrečene ili nisu? Da ili ne? Da ili ne? To je pitanje samoljublja, časti, života, sreće, pitanje veoma značajno, najznačajnije na svetu. Nađenjka nestrpljivo, tužno,

fraza - uobičajen izraz; niz reči koji je po sadržini prazan, bez značenja

morfijum – hemijska supstanca koja ublažava bolove i uspavljuje

pronijljivim pogledom zagleda mi u lice, odgovara neumesno, čeka, neću li ja otpočeti. O, koliko preliva na tom dragom licu, koliko preliva! Vidim, ona se bori sa sobom, njoj je potrebno nešto da kaže, o nečemu da pita, ali ona ne nalazi reči, njoj je nezgodno, strašno, smeta radost...

– Znate šta? – kaže ona ne gledajući u mene.

– Šta? – pitam ja.

– Hajte još jednom... da projurimo.

Mi se penjemo uza stepenike na breg. Opet smeštam bledu, uzdrhtalu Nađenjku u sanke, opet letimo u strašnu provaliju, opet huči vetar i stružu saonice, i opet, kad sanke najsilnije i najhučnije lete, ja govorim poluglasno:

– Ja vas volim, Nađenjka!

Kad se sanke zaustavljaju, Nađenjka baca pogled na breg, niz koji tek što se spustismo, zatim dugo zagleda u moje lice, prisluškuje moj glas, ravnodušan i nimalo strastan, i sva, sva, čak muf i kapuljača njena, sva njena pojava – izražava krajnju nedoumicu. A na licu joj ispisano:

– U čemu je stvar? Ko je izgovorio one reči? On, ili mi se samo pričinilo?

Ta neizvesnost je uznemiruje, izvodi je iz strpljenja. Sirota devojčica ne odgovara na pitanja, tušti se, gotova je da zaplače.

– Da nije vreme da idemo kući? – pitam ja.

– A meni... meni se dopada ovo sankanje – kaže ona crveneći. – Kako bi bilo još jedanput?

Njoj se „dopada” ovo sankanje, međutim, sedajući u sanke, ona je kao i pre toga bleđa, jedva diše od straha, drhti.

Mi se spuštamo treći put, i ja vidim kako me ona gleda u lice, prati moje usne. Ali ja stavljam na usne maramicu, kašljem i kad stizemo do sredine brega, uspevam da procedim:

– Ja vas volim, Nađenjka!

I zagonetka ostaje zagonetka! Nađenjka ćuti, o nečemu razmišlja... Ja je ispraćam sa sankanja kući, ona se stara da ide lakše, usporava korak i stalno čeka da li ću joj reći one reči. I ja vidim kako pati njena duša, kako se ona savlađuje da ne kaže:

– Nije moguće da ih je izgovarao vetar! A ja neću da to vetar izgovara!

Sutradan ujutru dobijam cedulju: „Ako pođete danas na sankanje, svratite do mene.

N.” I od tada ja i Nađenjka počinjemo svakog dana da idemo na sankanje i, spuštajući se sankama dole, svaki put ja izgovaram poluglasno jedne iste reči:

– Ja vas volim, Nađenjka!

Ubrzo Nanenjka se navikava na tu frazu kao na vino ili morfijum. Ona ne može da živi bez nje. Doduše, sletati sa brega isto tako je užasno kao i pre, ali sad već strah i opasnost pridaju naročitu draž rečima ljubavi, rečima koje kao i pre predstavljaju zagonetku i muče dušu. Pričinjava se uvek ono dvoje: ja i vetar... Ko joj od nas dvoje izjavljuje ljubav, ona ne zna, ali njoj je, po svoj prilici, već svejedno; ma iz koga pehara pio... svejedno, samo da budeš pijan.

Jednom u podne odoh na sankanje sam; pomešan u gomili, ja vidim kako bregu prilazi Nađenjka, kako me traži očima... Zatim se bojažljivo penje stepenicama... Strašno joj je da ide samo, o, kako je strašno! Ona je bleđa kao sneg, drhti, ide kao na gubilište, ali ide, ide ne osvrćući se, odlučno. Ona je, po svoj prilici, odlučila da pokuša: da li će se čuti one zanosne, slatke reči, kad mene nema? Ja vidim kako ona, bleđa, s otvorenim ustima od straha, seda u sanke, zatvara oči i, praštajući se zauvek sa zemljom, polazi s mesta... „Z-z-z-z” ... zvrje saonice. Čuje li Nađenjka one reči, ja ne znam... Vidim samo kako ona ustaje iz sanki malaksala, nemoćna. I vidi se po njenom licu da i sama ne zna da li čuje nešto ili ne. Strah, dok se spuštala dole, oduzeo joj je sposobnost da sluša, da razlikuje zvuke, da shvata...

Ali dolazi i prolećni mesec mart... Sunce postaje ljupkije. Naš ledeni breg se mračí, gubi svoj sjaj i kravi se najzad. Prestajemo da se sankamo. Sirota Nađenjka nema gde više da čuje one reči, pa nema ni ko da ih izgovara jer se vetar ne čuje, a ja se spremam u Petrograd... na duže, možda na uvek.

Nekako pred odlazak, na dva dana, sedim u sumraku u baštici, a od dvorišta, u kome stanuje Nanenjka, ta baštica je odvojena visokom ogradom sa gvozdenim šiljcima... Još je prilično hladno, na nubretu ima još snega, drveće je mrtvo, ali već miriše na proleće i, spremajući se na počinak, živo grakću gračci. Ja prilazim ogradi i dugo gledam kroz šupljinu. Ja vidim kako Nanenjka izlazi na stepenice i upravlja tužan, očajnički pogled u nebo... Prolećni vetar joj duva pravo u bleđu, setno lice... On je podseća na onaj vetar koji nam je hujao onda na bregu kad je ona slušala one četiri reči, i lice joj postaje žalosno, žalosno, niz obraze će poteći suza... I sirota devojčica pruža obe ruke, kao da moli taj vetar da joj donese još jednom one reči. I ja, sačekavši vetar, izgovaram poluglasno:

– Ja vas volim, Nana!

Bože moj, šta li se zbiva sa Nađenjkom! Ona kliče, smeška se celim licem i pruža ruke u susret vetru, radosna, srećna, neobično divna.

A ja idem da se pakujem...

Davno je to bilo. Sad je Nađenjka već udata; udali su je, ili je sama pošla... svejedno, za sekretara plemićkog masalnog fonda i sad već ima troje dece. Ono kako smo ja i ona nekad išli na sankanje i kako je vetar donosio do nje reči „Ja vas volim, Nađenjka”, nije zaboravljeno; za nju je to sada najsrećnija, najnežnija i najlepša uspomena u životu...

I meni sad, kad sam postao stariji, nije više jasno zašto sam izgovarao one reči, zašto sam se šalio...

(Preveo s ruskog Miodrag M. Pešić)

Tragom reči

1. Odredi osnovnu temu Čehovljeve novele. Ko su likovi u ovoj priči? O kakvoj šali je reč? Koje neočekivane reči izgovara glavni junak? U kom trenutku to čini? Koje okolnosti pomažu pripovedaču da izgovori šalu?
2. Razmotri šta izgovorene reči predstavljaju za glavnog junaka. Šta one predstavljaju za devojčicu? Prati promene u njenom ponašanju. Šta Nađenjka uporno čini?
3. Obrati pažnju na kompoziciju novele i prati kako se razvija radnja. Ko pripoveda priču? Kada se radnja događa? Na koji način nastaje zaplet? Kako razumeš opravdanost postupka glavnog lika u ovom književnom delu?

Predstavljamo ti...

Anton Pavlovič Čehov

- Rođen je 1860. godine u Taganrogu, u Rusiji.
- Jedan je od najboljih evropskih pisaca pripovedaka, novela i drama, a po zanimanju je bio lekar.
- Prvu zbirku pripovedaka, pod naslovom *Melpomenine bajke*, objavio je 1884. godine, a za života je napisao više od pet stotina književnih dela.
- Njegove priče („Stepa“, „Čovek u futroli“, „Dama s psetancetom“, „Činovnikova smrt“, „Paviljon br. 6“, „Tuga“ i dr.) ubrajaju se u sam vrh svetske književnosti.
- Čehovljeve drame *Galeb*, *Ujka Vanja*, *Tri sestre* i *Višnjik* i danas su među najigranijim delima na svetskim pozornicama.
- Umro je 1904. godine u Badenvajleru, u Nemačkoj.

Горан Петровић

Пронађи и заокружи

(одломак)

Сећање на догађаје из нашег раног детињства често нас подсети на вредности које треба да негујемо увек, без обзира на то колико имамо година. У наредном одломку сазнај којих животних принципа се сетио приповедач размишљајући о свом детињству.

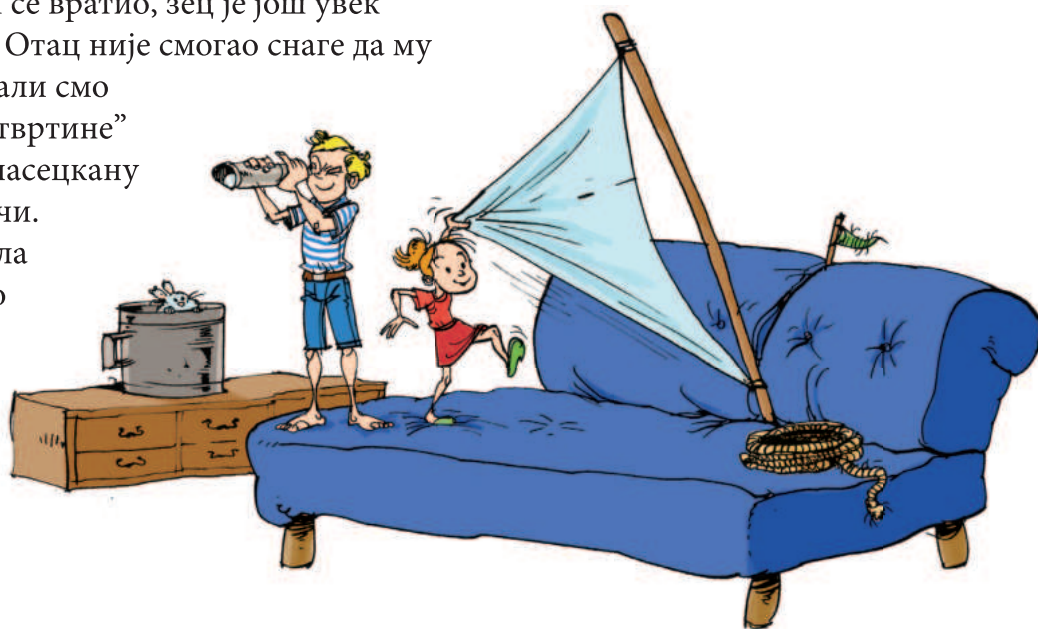
Зец – година једанаеста

Сестри је седма. Стисли смо се на каучу у дневној соби, као да се тренутак пре нисмо свађали до границе туче. Често се играмо „пловидбе”. Расклопљени кауч је лађа, ми смо посада. На „палубу” натоваримо све неопходне потрепштине. Развијемо једру од столњака за свечане прилике. Од клупчића вунице и марамица правимо бродске заставице. Кроз дурбин од увијеног листа старог календара осматрамо обале. По лепом времену се протежемо, па трпимо ветрове и ударе таласа, боримо се против „гусара”, крманимо тачно према школском атласу, у плаве површине океана „уписујемо” новооткривена острва, архипелаге и континенте, упркос упозорењу родитеља да смо упропастили уџбеник... Само што млађа сестра све ређе пристаје да буде „мали од палубе”.

Седмицу после овог снимка отац са пијаце доноси зеца. Затим, први пут у животу, отвара Народни кувар. Чак спрема и маринаду од маслиновог уља, лимуновог сока, мајчине душице и ловоровог листа, те сланиницу за шпиковање, ставља кромпир да се кува, а мене шаље код содације:

– Пази на сифон! Имаш и за клакер, али да пожуриш!

Међутим, када сам се вратио, зец је још увек извиривао из цегера. Отац није смогао снаге да му прекине живот. Ручали смо само кромпир „на четвртине” и сланиницу узалуд насецкану за шпиковање дивљачи. Свежа сода је шуштала у чашама. Ручали смо слатко, да не може бити слађе.

Зеца смо читава три месеца држали на тераси, у старом лонцу за откувавање веша. Бригу о његовој исхрани преузели смо сестра и ја, сате проводећи посматрајући уздрхталу крзнену гужвицу. Када га ништа више није могло задржати у лонцу, зеца смо поклонили пријатељима на селу. Захваљујући њему и сада тачно могу да се подсетим шта је оно што некада недостаје људима – шта су прави откуцаји срца и шта је права влажност ока.

Трагом речи

1. У ком лицу је исприповедана ова прича? Ко је приповедач? О чему он прича? Издвој детаљ који ти је био посебно занимљив у овој причи и образложи због чега.
2. Наброј све ликове који су у овој причи појављују. Који догађај открива њихов карактер? Према томе како се понашају наведи особине њиховог карактера.
3. Пажљиво анализирај последњу реченицу и одреди до којег сазнања је дошао приповедач. Шта за тебе представљају лажни откуцаји срца и лажна влажност ока? Зашто је важно да наша осећања буду права, искрена? Због чега на то понекад заборавимо? Шта у тој ситуацији треба да радимо?

Радионица

За домаћи задатак напиши састав на тему *Догађај којег ћу се увек сећати*.

Представљамо ти...

Горан Петровић

- Рођен је 1961. године у Краљеву.
- Студирао је књижевност у Београду.
- Овај прозни писац један је од најчитанијих савремених писаца у Србији. Његова проза препознаје се по одличном стилу и преплитању реалног и фантастичног.
- Објавио је више романа (*Атлас ојасан небом*, *Ојсада цркве Свејој Сјаса...*) и збирки приповедака (*Оштро и околне приче*, *Ближњи...*) за које је добио и више значајних награда. Добитник је НИН-ове награде за роман *Синичарница „Код срећне руке“*.
- Живи и ради у Краљеву.

На крају поглавља

Приповетка и новела

Приповетка и **новела** су епске књижевне форме мањег обима од романа, што је последица ужег тематског материјала који се у њима обрађује.

ПРИПОВЕТКА	НОВЕЛА
– Може бити уметничка и народна. – Особине: језгровитост, приказивање исечка из живота лика или друштва (важан моменат); средњег обима. – Књижевна врста која по својим карактеристикама стоји између народне приповетке с једне стране и новеле и романа с друге. – Радња је заснована на неком догађају, са више ликова, али је пажња усмерена на један или два лика. – Све је подређено фабули, приповедање тече умерено и једноставно.	– Може бити уметничка и народна. – Особине: језгровитост, приказивање исечка живота лика или друштва (битан моменат), краћег обима. – Разликује се од приповетке по томе што за тематику узима неки необичан, интересантан догађај, могућ, тј. стваран, и развија га са јединственим конфликтом, строго усмереним ка његовом разрешавању. – Блиска драмској техници: сажето збивање, заплет, преокрет и расплет. – Нема опширне описе, епизоде, најчешће садржи само један догађај и има један лик или два.
КОМПОЗИЦИЈА ЕПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА	
Свако књижевно дело има композицију. Композиција је начин на који се различити елементи књижевног дела (догађаји, ликови, ситуације, теме, мотиви) повезују у јединствену уметничку целину. Композиција епског књижевног дела може се разложити на следеће елементе: – тема и основна идеја (оно о чему се приповеда у делу); – фабула (начин на који се приповеда у делу); – ликови (носиоци радње); – мотиви (најуже тематске јединице – статички и динамички); – мотивација (оправданост увођења неког мотива, поступка); – етапе радње (увод, заплет...); – епизоде (мањи догађаји који се развијају изван главног тока радње, али су са њим ипак повезани).	

Од колевке па до гроба, најлепше је ђачко доба

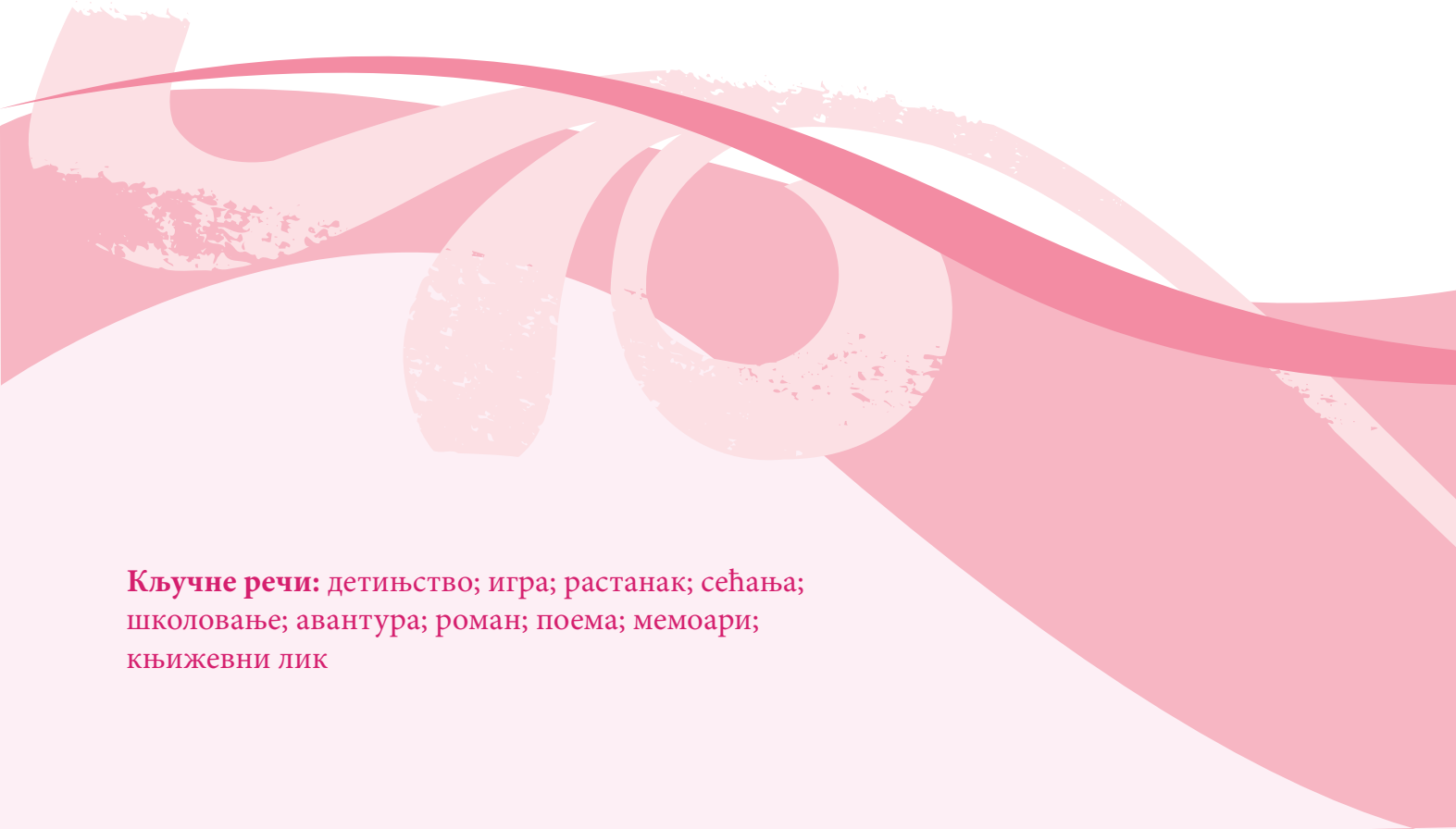
Бранко Радичевић, *Ђачки раскиданак* (одломак)

Mark Tven, *Doživljaji Toma Sojera* (odlomak)

Бранислав Нушић, *Хајдуци* (одломак)

Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји и сећања* (одломак)

Милован Витезовић, *Шешир професора Костије Вујића* (одломак)

Кључне речи: детињство; игра; расстанак; сећања;
школовање; авантура; роман; поема; мемоари;
књижевни лик

Бранко Радичевић

Ђачки растанак

(одломак)

Бранко Радичевић је један од најпознатијих српских песника из XIX века. Надахнут народном лириком, стварао је стихове пуне ритма и музике. Најчешће теме у његовој поезији су природа, животне радости и љубави, растанак од завичаја и младости. Пред тобом је одломак из једне од Радичевићевих дужих песама која говори о сећању на ведре дане детињства и школовања.

Сунце зађе, а спушта се тама,
На небу је вечерњача сама,
Небо ведро, а река се чиста
Тамо-амо у пругама блиста.
Ој, Дунаво, о, ти, реко силна,
Ала си умилна!
Колико сам пута превесео
Са друговим' у лађицу сео,
За'ватио веслом и десницом,
Отиснуо с' водом и матицом.
Ни' се буре, ни' громовне буке
Поплашиле поуздане руке.
Кад гром рикну, када муња севну,
Тада млађан, понајслађе певну'.
Север дува, водом пољуљива,
Вода бурна у чун запљускива,
Вал за валом у часак нагрну,
Лати чамац, па га и преврну,
Све у воду – ао, красне муке!

Шчекасмо се на ноге и руке,
Па за часак, ето, браћа луда
Догрцаше до брега и пруда.
Много ли се тако кад и када
У сê глава поуздала млада –
Тело чило, а умешна рука,
Сретно сам се ја увек извука':
Ја сам теби младо тело предô
Кано оцу своме што би чедо,
Јер да 'теде могаше ме једном
Руком својом задржати ледном.
Та кад оно, у води, неука,
До'ватила та самртна мука,
Кад се вода нада мноме склопи,
Ој, Дунаво, ти ме не утопи!
Ти ме диже, при'вати обала,
За то теби до небеса фала –
Рекô, онда, па ћу и свакада,
Али, збогом, мени остај сада!

Трагом речи

1. Наведи основну тему овог одломка. Препричај догађај који описује лирски субјекат. Наведи када и где се догађај одиграо. Шта је изазвало младићев пад у реку? Како се све завршило?
2. Док читаш стихове, уочавај како је описана природа. Уколико желиш, представи свој доживљај цртежом. Како лирски субјекат доживљава природу? У ком односу стоје придеви који се односе на реку Дунав? Како је то потврђено догађајима из песме?
3. Анализирај стихове који говоре о младићевој борби с реком. Наведи шта му је све помогло да се спасе. Какав је његов доживљај Дунава? На који начин он тумачи своје избављење из таласа моћне реке?
4. Која осећања буди сусрет лирског субјекта с реком? Чеге се он сети кад види Дунав? Иако говоре о непријатном догађају, стихови су разиграни и весели. Због чега је то тако?

Радионица

Напиши кратак текст о свом родном месту. Потруди се да сазнаш неку занимљивост из његове историје, на пример легенду о томе како је оно настало. Истакни због чега би неко требало да посети твој завичај и шта би интересно у њему могао да види и доживи.

Појмовник

Одломак из песме „Ђачки растајак” испеван је у првом лицу једнине. Субјекат ове песме је неко ко се сећа свог детињства и школовања. Међутим, то не значи да је **лирски субјекат** у ствари песник Бранко Радичевић.

Сваки књижевни текст је уметнички. То значи да у њему постоји свет различит од стварног света у којем живи писац који је књижевно дело створио. Иако у њему све подсећа на реалност, овај свет је посебан по томе што у њему живе књижевни ликови, а не стварне личности.

Зато треба да правимо разлику између песника који је песму испевао и лирског субјекта који у песми „говори”.

Свет занимљивости

Сремски Карловци су прави мали град-музеј. Налазе се у подножју Фрушке горе, поред Дунава. Ова варош је једно од средишта наше културе још од XVIII века. У њеном центру налази се трг са чесмом „Четири лава” из 1799. године. Ту су смештена бројна културно-историјска здања, као што су Саборна црква Светог Николе из 1762. године, најстарија српска гимназија, зграда магистрата, Патријаршијски двор...

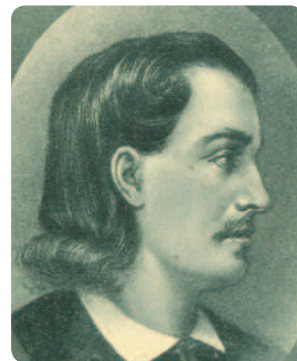
Дунав, највећа европска река после Волге, једном петином свога тока протиче кроз Србију. Занимљиво је да се ова дивна река помиње још у Библији и то под именом Фисон. Наиме, у Књизи постања, поред река Нил, Тигар и Еуфрат, наводи се и Дунав као једна од четири рајске реке.

Представљамо ти...

Бранко Радичевић

- Рођен је 1824. године у Славонском Броду, који се тада налазио на територији Хабзбуршке монархије.
- Право песниково име било је Алексије, али га је он променио у Бранко непосредно пре објављивања своје прве књиге.
- Основну школу завршио је у Земуну. Гимназију је похађао у Сремским Карловцима и Темишвару, а права студирао у Бечу.
- Припадао је групи песника и филолога који су се окупљали око Вука Стефановића Караџића, такозваном Бечком књижевном кругу.
- Његова прва збирка песама објављена је 1847. године на народном језику. Она је допринела победи Вукове идеје о увођењу народног језика у књижевност. Познате песме су „Девојка на студенцу”, „Путник на уранку”, „Кад млидијах умрети”, „Туга и опомена”...
- Умро је од туберкулозе 1853. године у Бечу. Његова жеља да почива на Стражилову, које је толико волео, испуњена је 1883, када су његови посмртни остаци пренети из Беча и ту сахрањени.

Mark Tven

Doživljaji Toma Sojera

(odlomak)

Tom Sojer je jedan od najpoznatijih književnih likova za decu. Zgode i nezgode ovog čuvenog junaka iz romana američkog pisca Marka Tvena više puta su predstavljene na filmu (animiranom i igranom) i pozorišnoj sceni, ali i u igricama za računar, stripovima... Nadamo se da ćeš posle čitanja narednog odlomka poželeti da pročitaš ovu čudesnu knjigu u celini.

Glava XXI

[...]

ugursuz – nestaško, nevaljalko; baksuz

hrupiti – iznenada ući

do(h)akati – uništiti

doći mečki na

rupu – sam izazvati nevolje

smalaksati – umoriti se, izgubiti snagu

dockan – kasno

iskrlještiti – izbečiti se, iskolačiti oči

bezumlje – besmislenost; ludost

pride – još, dodatno

sužanjstvo – ropstvo, utamničenje; ovde: kazna

Učitelj, gospodin Dobins, zašao je već bio u polovinu ljudskog veka sa jednom neispunjenom častoljubivom željom. A ta njegova najslađa želja bila je da postane doktor; međutim, siromaština je odlučila da se on ne uzdigne iznad seoskog uče. I svaki dan on bi izvlačio iz svoje katedre neku tajanstvenu knjigu, pa bi se sav zanosio u nju čim ne bi bilo čitanja naglas i sricanja u razredu. Knjigu je držao pod ključem. A nije bilo nijednoga ugursuza u školi koji nije prosto crkavao od želje da zaviri u tu knjigu. Samo što se nikome nikad ta prilika nije dala. Svaki dečko i svaka devojčica imali su svoju teoriju o tome kakva je to knjiga; ali nije bilo ni dva slična gledišta, a, međutim, da se stvar utvrdi činjenicama – tu nije bilo načina.

Beki, kako je u taj mah prolazila kraj katedre – koja je bila odmah kod vrata, zapazi nekako da je ključ u bravi! Prilika i po! Ona se obazre na sve strane: vide da je sama, i za tren oka već je imala knjigu u rukama. Naslovna strana – „Anatomija” od profesora toga i toga – nije joj pružila nikakvo objašnjenje koje bi zadovoljilo njen duh – te okrete list. I gle, otrprve naiđe na proćeljnu sliku: to je bio divni, bojadisani bakrorez čovečjeg tela. U istom času preko slike pade nečija senka, i Tom Sojer hrupi na vrata, uđe u razred i opazi sliku. Beki polete da knjigu zatvori i bila je te zle sreće da je podere preko same polovine. Ona gurnu knjigu u fioku od katedre, okrete ključ i briznu plakati od sramote i gneva:

– Tome Sojere, ti si podao što samo možeš biti, uhodiš ljude i zaviruješ u šta oni gledaju.

– Pa kako sam ja mogao znati da ti nešto razgledaš?

– Treba da te je stid samog sebe, Tome Sojere; znaš i sam da ćeš me tužiti kod učitelja; jao, teško meni, šta da radim, šta da radim! Dobiću batine, a nikad me nisu u školi tukli. – Onda ona lupnu malom nožicom, pa će reći:

– Pa budi podao, ako ti volja. A ja znam šta će koga snaći. Čekaj se samo, ima da vidiš! Mrzim te, mrzim, mrzim, mrzim! – i ona izlete iz učionice, sa novom provalom suza.

Tom je stajao kao ukopan, ovaj ga je ispad zapanjio. Najzad reče sam sebi:

– Bruka s tim devojkicama! E, jeste ćurka! Nikad je nisu tukli u školi! Ikeš! Batine! Čudna mi kupusa! Prava pravcata devojkica – koža im svilena, a srce pileće! Pa naravno, nije mi ni na kraj pameti da tu malu glupaču cinkarnem kod čiča-Dobinsa; ako baš hoću da joj dohakam, pa kakva je da je, ima tu i drugih načina koji nisu tako tužibapski! Čiča Dobins ima najpre da pita ko mu je knjigu pocepao. Niko neće reći.

A onda će on, onako kao što uvek čini – pitati redom, najpre jednog, pa drugog, pa kad dođe do prve devojkice, on će odmah znati bez ičijeg govorenja. Devojkice su takve, njih uvek lice oda. Nemaju one kičme. Ona će izvući batine. Bogme je Beki Tačerova došla mečki na rupu – i nema da se izvuče.

Tom je čitavu tu stvar još malo promozgao, pa će reći:

– Ipak, u redu stvar: volela bi ona da i mene vidi u takvom škripcu – pa sad – nazdravlje joj znojenje!

Tom se pridruži gomili đaćića koja se napolju jurcala i ludirala. A uskoro učitelj uđe u razred i škola otpočne. [...]

Gospodin Dobins je neko vreme rasejano pipkao knjigu prstima, onda je izvadio i namestio se za čitanje.

Tom baci jedan brz pogled na Bekicu. Video je on jedanput gonjenog, bespomoćnog zečica koji je isto tako gledao kao ona sad: na njegovu glavu bila je uperena lovčana puščana cev.

Tom je istoga časa zaboravio da su u zavadi, da ne govore. Brzo, nešto mora da se učini! I to munjevitom brzinom! Ali baš to što je pred njim, što se ne sme časiti ni časa – to mu je ubijalo svaku dosetljivost. Gospode! Setio se! Potrčaće, spopašće knjigu, skoćice na vrata, pa bež'! Ali ta odluka smalaksa samo za jedan kratak trenutak – i već je prilika bila propuštena: učitelj je otvorio knjigu. Ah, da je Tom mogao da povрати promašenu priliku! „Dockan; nema Beki više spasa”, pomisli on.

Sledećeg trenutka učitelj pogleda po razredu! Pod njegovim pogledom svi oboriše oči; u pogledu kojim je streljao bilo je nešto od čega su čak i nevini pretrnuli od straha. Sad ćutanje, koliko da dobrojiš do deset: učitelj je skupljao gnev u sebi. Onda izreče:

– Ko je pocepao knjigu?

Ni glaska. Iglu da ispustiš, i ona bi se čula. Tišina; a učitelj ispituje pogledom, lice za licem, da pronade na njemu znake krivice.

– Bendžamin Rodžers, jesi li ti knjigu pocepao?

Odricanje. Tajac.

– Džozef Harper, jesi li ti?

Opet odricanje.

Tomova je nelagodnost rasla sve više i više, a ovo ispitivanje natenane bilo mu je kao da ga stavljaju na muke lagane. Učitelj prouči prodornim pogledom redove dečaka, porazmisli se malo, pa se okrete devojkicama:

– Emi Lorens?

Ona odmahne glavom.

– Gresi Miler?

Isti znak.

– Suzana Harperova, jesi li ti to učinila?

Opet se poriče. Na redu je kod devojaka Beki Tačerova. Tom drhti od glave do pete, od uzbuđenja i od osećanja da je položaj sasvim beznadan.

– Rebeka Tačerova? (Tom je pogleda u lice, pobledela od straha!) – Jesi li ti pocepala – ne tako, pogledaj me u oči (njene se ruke sklapaju kao da preklinju, prizivaju u pomoć), jesi li ti pocepala knjigu?

Kroz Tomovu glavu sinu jedna misao kao munja. On skoči na noge i dreknu:

– Ja sam!

Čitav razred iskrlešti oči na to neverovatno bezumlje! Tom zastade za trenutak da se pribere jer se u njemu svaka umna moć bila razvejala; pa kad je koraknuo napred da primi kaznu – ono čuđenje, ona zahvalnost, ono obožavanje koje zablista u očima jadne Bekice (zablista i njega obasja) – izgledalo mu je da je dovoljna plata pa makar ga i stotinu puta tukli a ne jedared.

Naslovna strana prvog izdanja knjige
Doživljaji Toma Sojera

Nadahnut sjajem svog postupka, on je izdržao bez jauka najnemilosrdnije šibanje otkako pamti čak i gospodin-Dobinsova ruka; a sem toga, primio je potpuno ravnodušno još i onu svirepost pride: da ostane u razredu čitava dva sata posle škole – jer znao je on ko će ga čekati napolju sve dok mu se sužanjstvo ne završi, čekati i sačekati, a da ne smatra da je to vreme izgubljeno.

Te noći leže Tom u postelju smišljajući kako da se osveti Alfredu Templu, pošto mu je Beki, stidljivo i pokajnički, ispričala sve, ama sve, pa i svoju izdaju. Ali i ta čežnja za osvetom ustupila je mesto slađanim sanjarijama, i on zaspao najzad, dok su mu u ušima zanosno zvonile poslednje Bekine reči:

– Tome, kako si samo mogao da budeš tako plemenit?

(Preveo s engleskog Stanislav Vinaver)

Tragom reči

1. Napravi plan prepričavanja ovog odlomka tako što ćeš događaje poredati prema redosledu njihovog dešavanja. Izdvoj centralni (glavni) događaj. Navedi likove koji su glavni učesnici u njemu.
2. Navedi nekoliko osobina učitelja Dobinsa. Šta je on želeo da postane? Zašto to nije mogao da ostvari? Šta za njega predstavlja tajanstvena knjiga koju drži pod ključem? Zbog čega je ta knjiga zanimljiva đacima? Koje učiteljeve postupke ne možemo opravdati? Na koji način je mogao da reši situaciju?
3. Opiši Tomovo ponašanje prema Beki pre nego što je učitelj počeo da traži krivca. Zbog čega se njegov odnos prema njoj kasnije promenio? Šta je Beki zaključila iz Tomove reakcije? Zbog čega se pokajala?
4. Zašto je Tomovo preuzimanje krivice plemenito? Zbog čega Tom lako podnosi svoju kaznu? Dovedi svoje zapažanje u vezu sa izrekom „Ljubav nas čini boljima nego što jesmo”.

Radionica

Plemenitost je jedna od najvrednijih ljudskih osobina. Nju uvek treba da negujemo tako što ćemo razumeti probleme i teškoće drugih ljudi, što ćemo pokušati da shvatimo situaciju u kojoj se nalaze. Na nama je da im pomognemo koliko je u našoj moći, ali ne zato da bi drugi za nas rekli da smo plemeniti, već da bi naša pomoć stigla tamo gde treba.

Razgovaraj o ovoj temi sa svojim drugarima na času. Pripremi neke primere kojima ćeš ilustrovati svoja zapažanja. Pronađi izreke i poslovice koje govore o tome.

Svet zanimljivosti

„Slovoslagač, kormilar, vojnik, rudar, novinar, govornik, svetski putnik. Ako bismo ma koje od ovih zvanja stavili iz ime Marka Tvena, ne bismo pogrešili. Pre nego što su ga Tom Sojer i Haklberi Fin izveli na put svetske slave, čuveni američki pisac pročitao se po svojoj svestranosti. Ali malo ko zna da ovoj širokoj paleti zanimanja možemo dodati još jedno – naučnik. Premda nije imao glavu za cifre, pisac je sate provodio nad naučnim proračunima pokušavajući da shvati njihovu ogromnu važnost. Oduševljavala su ga najnovija astronomska i geološka istraživanja, često je obilazio laboratoriju svog prijatelja Nikole Tesle, a u dokolici je čitao radove bračnog para Kiri. Sve što je bilo novo i zanimljivo nekako bi se našlo u Tvenovom okruženju. Tako je postao jedan od prvih umetnika čiji je lik ovekovečen filmskom kamerom. [...] Tek što ga je Bel izbacio na tržište, telefon je svoje mesto dobio u Tvenovoj kući, ali je ubrzo pao u nemilost i postao tema jedne od piščevih britkih satira. Iako oduševljen tako praktičnim izumom, buka telefonskog razgovora nije prijala Tvenu.

[...] Na sličan način pokajao se i nakon kupovine pišaće mašine. Kad je prvi put ugledao mašinu 1874. godine, bio je toliko opčinjen novom napravom da je smesta kupio jednu po ceni od 125 dolara. Samo nedelju dana kasnije slao je pisma prijateljima nudeći je na poklon, pošto je uvideo kako je naprava 'suviše naporna za um' i zakleo se da će do kraja života pisati isključivo penkalom.”

(„Nepoznati Mark Tven”, *Politikin zabavnik*, odlomak)

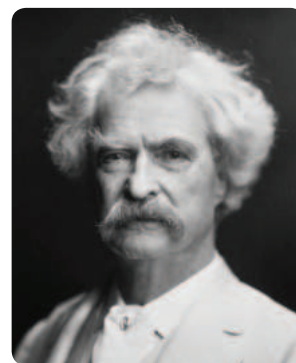
Beležnica

Pravo ime i prezime Marka Tvena bilo je Semjuel Lenghorn Klemens. Zanimljivo je kako je on odabrao svoje spisateljsko ime i prezime. Radeći na jednom od parobroda na Misisipiju, on je rešio da svoja dela potpisuje izrazom koji čuo u trenutku kada se proveravalo da li je voda reke dovoljno duboka da njome brod prođe bez opasnosti da se nasuče na sprud. Kad bi izmerena dubina reke bila bezbedna za plovidbu, uzvikivalo se: „Mark twain!”, što je značilo da je na tom mestu reka duboka oko 4 metra. „Mark” je bila oznaka za dubinu (negde oko 2 metra) a „twain” je stari izraz za broj dva.

Predstavljamo ti...

Mark Tven

- Rođen je 1835. godine u Floridi, u SAD.
- Njegov život je bio ispunjen avanturama: radio je i na rečnom brodu, tragao za zlatom, putovao po Srednjem istoku i Evropi.
- Napisao je više romana, od kojih su neki doživeli svetsku slavu: *Doživljaji Toma Sojera*, *Kraljević i prosjak*, *Život na Misisipiju*, *Doživljaji Haklberi Fina*, *Jenki na dvoru kralja Artura*.
- Umro je 1910. godine u Redingu, u SAD.

Бранислав Нушић

Хајдуци

(одломак)

Роман за децу *Хајдуци* спада у најчитанија дела Бранислава Нушића. Размисли о чему би могла да говори књига са оваквим насловом. Ко су били хајдуци? Након читања одломка наведи своје мишљење о томе због чега је писац одлучио да свом делу да баш овај наслов.

I

На храстовом стаблу

секнути – повући се

окапати – овде:
боравити, остати дуго
негде

земљопис – географија

Тамо, иза последњих кућа, на широкој пољани а отприлике двеста метара од дунавске обале, лежало је једно велико храстово стабло, на коме су се гране већ осушиле. То стабло је пре неке године нанела вода. Била с пролећа велика поплава, па се Дунав разлио и потопио поља и ливаде, шуме и села, те ишчупао негде натрули храст, понео га на својим валима и некако ту, код нашега града, секнула вода те тај храст, ко зна из чије шуме, остао на ледини и сад добро дошао

нама, деци, да се ту збирамо кад смо докони и слободни од школе.

Било нас је десетина који смо сваког божјег четвртка и недеље ту окапали. Ту су нам у близини биле родитељске куће, а у школи смо се некако здружили. Не може се рећи да смо били најбољи ђаци, али смо били добри другови. А тешко је и било бити добар ђак кад ми све слободно време, када би требало да учимо лекције и радимо задатке, проводимо овде на стаблу. Тек што ручамо, тек што испустимо кашику, а ми сподобијемо књиге под мишку, па хајд' на стабло. Ту се искупимо па заједно кренемо у школу. А кад се враћамо из школе, ако је отворен прозор на кући, бацаћемо књиге кроз прозор, а ако није, улетећемо у кућу, одрезати велику кришку хлеба, бацити књиге, па све трчећи на стабло.

Било је и таквих који су који пут дошли а који пут не, али нас шесторо смо били стални. То су били: Жика Дроња, Миле Врабац, Сима Глуваћ, Мита Трта, Лаза Цврца и ја. Чеда Брба долазио је само недељом.

Жика Дроња је био доста вредан и увек је ревносно учио лекције, ал' му некако Бог није дао да упамти што учи. Он, на пример, научи лепо лекцију из земљописа и, да га тога часа запиташ, одговорио би ти реч по реч. Али док дође од куће до школе, а он заборави. Једанпут тако професор му вели: „Жико, ти ниси ни прочитао лекцију?” „Јесам, господине”, – брани се он – „и знао сам је врло лепо!” „Па зашто је сад не знаш?” – пита професор. „Заборавио сам је уз пут док сам дошао од куће до школе!”

Звали смо га Дроња што је био некако сав расклиматан и све је на њему висило. Његове руке и ноге нису изгледале као да су израсле из тела, него као да су пришивене. Онако отприлике као кад правиш лутку од крпчића па јој пришијеш ноге и руке те свака за себе клима. Кад трчи или кад игра мете, а тебе све страх да му се рука или нога не откине. [...]

Мила смо звали Миле Врабац, али не знам зашто смо га тако звали. Имао је, истина, обичај да за време часа једнако трпа руке у џепове, да вади отуд сухе мрвице па да их грицка, али неће бити да смо му због тога дали такво име. Пре ће бити друго нешто. Једанпут се враћамо из школе, а нама у сусрет иде један свештеник. Ми му се сви јављамо и скидамо капе, а Миле баш у тај час стрпао руке у џепове па тражи мрвице. Свештеник нас заустави па се окрете Милу: „Мали, јеси ли ти ђак?” „Јесам” – вели му Миле. „А да немаш ти случајно врапца под капом?” „Немам!” – вели Миле. „Па видим, знаш”, – каже њему свештеник – „не скидаш капу ни свештенику, па велим бојиш се да ти не одлети врабац!” И ето, од тога часа сви га окуписмо Миле Врабац, па му тако и остаде то име.

[...]

Мита Трта је био врло добар друг и био је врло добра и мекана срца. Кад пред њим говориш нешто жалосно, а он се одмах заплаче. Пре неки дан Врабац добио јединицу из рачунице, па место он да заплаче, заплакао се Трта. Толико га то ражалостило што је Врабац добио јединицу.

Трта је могао бити добар ђак само да није био лењ. [...] Пита га, на пример, професор: „Реци ти мени, Мито, је ли Месец удаљен од Земље и колико?” – „Јесте!” – одговара Мита. „Шта јесте?” – пита професор. „Удаљен је!” – одговара Мита. „Колико је удаљен?” – наставља професор да цеди одговоре од њега. „Много!” – одговори Мита Трта и ту стане. Може професор чинити шта хоће, може постављати каква хоће питања, може покушавати на све могуће начине да му измами још који одговор, аја, Трта ни да макне.

[...]

Лаза Цврца је био најмањи међу нама. Зато су га ваљда и звали тако. Био је некако и највеселији, умео је да нас све насмеје. Умео је да иде на рукама; умео је да пребаци ногу око врата; умео је да се искези и избуљи очи као жаба; умео је плувачком да гађа; умео је да звижди као да има свирајку у устима. Једина мана му је била што је по који пут муцао. А није муцао кад је овако с нама разговарао, умео је чак врло лепо и течно да прича, али чим га у школи професор прозове, а њему запне нешто у грлу и одмах почне муцати. „Је л’ ти то тако од рођења муцаш?” – пита га господин професор. „Не”, – одговара Цврца – „раније нисам муцао!” – „Па откад муцаш?” – „Откад сам пошао у први разред гимназије.” – „А је л’ то тако из свих предмета муцаш или само из мога?” – пита професор. „Не муцам кад радим гимнастику!” – одговара Цврца.

Тако је исто радио и Сима Глуваћ. Није био глуп кад с нама игра и разговара, а у школи, кад год не зна лекцију, а он се прави глуп. Зато смо га и прозвали Глуваћ. Имали су професори муке с њиме. Они га питају једно, а он се прави да није чуо шта га питају, па одговара друго, оно што зна. Тако, на пример, пита њега професор: „Кажи ти мени, Симо, у коме су веку Срби примили хришћанство и ко су били први хришћански учитељи међу њима?” А Сима запне: „Косовска битка је била 15. јуна 1389. године на пољу Косову. Турску војску је предводио...” – Стани, стани, не питам те то! – надвикује га професор, а Сима наставља још вишим гласом: „Турску војску је предводио сам султан Мурат, а српску војску српски цар Лазар. Војске су се сукобиле на реци Лабу...” – Стани, брате, побогу!” ...– виче професор, па се диже са катедре и шаком му запушава уста. „Је л’ ти не чујеш добро?” – пита га професор. „Јесте, не чујем добро!” – вели Сима. „Зато”, – вели професор – „видим, ја те питам једно, а ти ми одговараш друго. Добро, иди на место!”

[...]

Што се мене тиче, тешко је рећи какав сам ја био, јер су о мени постојала разнолика мишљења. Једни су мислили да сам рђав и неваљао, а други су мислили да сам добар. Тако, на пример, моји родитељи, отац и мати, били су мишљења да сам ја неваљало дете; моји професори, и то сви одреда, као да су се договорили, били су мишљења да сам рђав ђак, а ја лично био сам опет мишљења да сам врло добро дете и да сам одличан ђак.

Трагом речи

1. Наведи основну тему овог одломка. Колико сталних чланова има ова необична „хајдучка дружина”? Наведи њихова имена и надимке. Где се они састају? Када се окупљају? Зашто се зову „хајдуци”?
2. Изабери јунака „хајдучке дружине” који ти је најзанимљивији и наведи због чега. Опиши како изгледа. Издвој неки детаљ који сликовито говори о његовом понашању.
3. Размисли о томе по чему су слични, а по чему различити дечаци из дружине. За сваког појединачно наведи ону особину која га најверније представља. Доведи у везу надимке дечака и њихове кључне особине.
4. У одломку су наведени догађаји из живота дечака (анегдоте). Наведи анегдоту која је по твом мишљењу најсмешнија. Размисли о њиховој улози у представљању самих ликова. Који облици приповедања су заступљени у анегдотама? Чему они доприносе?

Појмовник

Портрет књижевног лика

Опис спољашњих (физичких) елемената	Опис унутрашњих (психолошких) елемената
■ лица и делова лица (очи, чело, нос, уста, брада...) ■ тела и делова тела (глава, леђа, ноге, руке, прсти, рамена, колена...) ■ одеће и обуће ■ држања, хода и покрета ■ предмета које лик носи, држи, стално користи...	■ осећања и расположења (љубав, мржња, радост, туга, страх, сумња...) ■ размишљања о прошлости и сећања ■ размишљања о будућности и надања

Радионица

Опиши своје најбоље другаре. Представи њихов физички изглед. Наведи њихове карактерне особине. Сети се неке занимљиве ситуације која сликовито представља какви су они. Припреми се да о томе говориш на часу или напиши домаћи рад на тему *Моји грујари*.

Милутин Миланковић

Успомене, доживљаји и сећања

(одломак)

Многи научници су већ у свом детињству наговештавали да ће постати велики људи. Преко дечјих игара и несташлука откривали су принципе које ће примењивати касније у свом научном раду. Никола Тесла, Михајло Пупин, Милутин Миланковић, светски познати српски научници, радо су се сећали свог детињства и школовања.

бактати се – радити нешто с потешкоћом, петљати се у неки посао

сведоџба – сведочанство о завршеном разреду

опит – оглед, експеримент

епрувета – стаклена цев са отвором у коју се стављају хемикалије ради експеримената

шпиритус – врста алкохола којем се додају неке материје, па се не може пити већ се користи за горење

Трећи разред донесе с почетка сама разочарења. Добисмо нове наставнике, слабије од претходника. Предмети неинтересантни, историја: средњи век, досадан сам по себи, географија: учење назива и имена, без везе и употреба географских карата. Двојкаша у изобиљу, професори се бакћу само са њима, а ја се спремам тек толико да се својим јадним друговима у невољи нађем. У сведоџби првог семестра имам два „добра”, а остало „веома добро”.

У четвртном и свим осталим разредима реалке учила се хемија, па сам се за њу, као за сваку нову ствар, живо заинтересовао, а имали смо и добра професора тога предмета, доктора хемије. Зато сам, у име божићних поклона, поручио из Беча разне справе за хемијске опите, реторте, епрувете, пнеуматску каду и разну другу стакларију, па треножац, сталке, грејалицу са шпиритусом и још штошта. Мало сопче првог спрата које је служило за умиваоницу, а било патосано циглом, преудесио сам у хемијску лабораторију и за време Божића отпочео у њој да озбиљно радим. Успео сам да излучим водоник и кисеоник и вршим њима оне експерименте које нам је наш професор показао.

Кад стигох у четврти разред, дође нам за новог директора Фрања Дивић, математичар од струке. Баш те године публикувао је на немачком језику своју расправу о основним рачунским операцијама општим бројевима. Она му послужи као увод у предавања математике која нам је држао. Употребљив је неколико часова док нам је, седећи за својом катедром, саопштио њен садржај. За време свог предавања гледао ми је право у очи, већ због тога што сам седео у првој клупи, баш испред саме катедре, а можда сам му и изгледао интелигентнији од мојих другова, а ваљда је и чуо да сам први ђак у разреду. Његовим погледом, упртим у мене, био сам принуђен да га пажљиво слушам. Када је своја уводна предавања завршио, позва ме пред таблу. И ја

почех да причам све што сам из његових предавања схватио и запамтио. Он ме није прекидао, већ ме пажљиво слушао као лекар што слуша болесника када му овај прича своју историју. Тако је то ишло пун час. Када, напослетку, заврших и испричах све што сам знао, он ме само запита какву сам оцену имао дотле из математике.

– Веома добру! – одговорих му пун поноса.

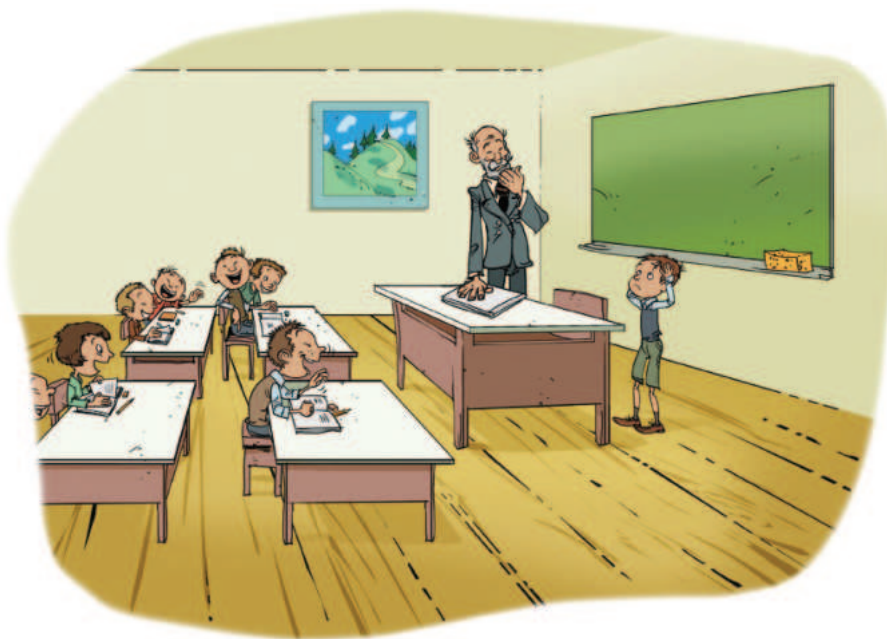
– Врло ме чуди! – на то рече он.

Претрнух на те речи, а он понови:

– Чуди ме, заиста, јер си ти изванредна математичарска глава, какву још нисам срео у својој наставничкој пракси.

Нехотице, ваљда од чуда, ухватих се за главу, а цео разред прсну у смех.

Али директор оста при своме суду, а када се заврши семестар, даде ми највишу оцену. Тај успех омили ми математичку науку.

Трагом речи

1. Замисли нашег великог научника Милутина Миланковића као ученика. Наведи о којим предметима он говори у овом одломку. У којим разредима је те предмете учио? Шта закључујеш о његовом односу према науци и експериментима? Како је он најбоље учио? Препричај догађај са часа због којег је заволео математику.
2. Како ти најлакше учиш? Који ти је омиљени предмет? Издвој предмет из којег лекције разумеш одмах, док наставник предаје. Из ког предмета најтеже памтиш лекције?
3. Опиши начин који је по твом мишљењу најбољи за предавање неке лекције. Размисли о вези између начина предавања са врстом предмета и лекције која се предаје. Састави кратак подсетник на ту тему и изложи своја запажања на часу.

Свет занимљивости

Поред тога што је урадио реформу календара и поставио теорију о леденим добима, Милутин Миланковић је био велики љубитељ и одличан познавалац историје и уметности. Посебно је волео наше народне епске песме, поготову оне о Марку Краљевићу, којем је посветио и један свој рад. Напамет је знао Гетеово дело *Фауст* у целини, а омиљени сликар му је био италијански ренесансни уметник Рафаело Санти, чувен по својим представама Богородице.

Појмовник

Аутобиографија је дело у којем писац описује свој живот. Пошто у њему говори о себи, аутобиограф наводи догађаје који су се стварно догодили. Зато аутобиографија није измишљена прича већ документ о нечијем животу. Писац наводи догађаје из свог живота од детињства до тренутка када пише дело. Најчешће пише о својој породици, детињству, школовању, ономе што је радио, браку, успесима, али и о тешким тренуцима.

Уколико пише о свом времену и другим људима али не с намером да представи себе, онда се такво дело назива **мемоари**. Када аутор напише дело о животу и раду неке важне личности, онда се то дело назива **биографија**.

Представљамо ти...

Милутин Миланковић

- Рођен је 1879. године у месту Даљ, које се налазило на територији тадашње Аустроугарске.
- Године 1902. стекао је звање дипломираног грађевинског инжењера на Бечком технолошком институту, а две године касније постао први српски доктор техничких наука. Једно време је пројектовао и градио мостове.
- Овај чувени српски научник био је геофизичар, климатолог и астроном. Основао је катедру за небеску механику на Београдском универзитету.
- Поставио је чувену теорију ледених доба. Урадио је велику реформу рачунања времена направивши изузетно прецизан календар.
- Његово најпознатије дело је *Канон осунчавања Земље и њејова ѿримена на ѿроблем ледених доба*, које је преведено на бројне стране језике. За ширу читалачку публику написао је две занимљиве књиге: *Кроз васиону и векове* и *Кроз царство наука*.
- По један кратер на Месецу и Марсу и један астероид добили су име по овом српском научнику светског ранга.
- Умро је 1958. године у Београду.

Милован Витезовић

Шешир професора Косте Вујића

(одломак)

Овај роман говори о догађајима из живота матураната Прве мушке гимназије у Београду. Те давне 1886. године славни научници, математичари, песници и политичари били су гимназијалци чији је разредни старешина био професор немачког језика Коста Вујић. Ево одломка из романа о њиховим ђачким несташлуцима.

Оправдања Јована Цвијића

[...] Професор се вратио за катедру, као у незнађе: „Па шта вам је онда? Што сте мирни и озбиљни, дођавола!”

Разредом се заорио дуго суздржавани смех, који је избрисао забринутост с професоровог лица. Скамије су зашкрипутале.

„Све мангуп до мангупа. Договорила се банда. Умирили се да мене секирају. А ја се забринуо”, професорове забринутости је нестало, сменила ју је љутња. Отворио је дневник и викнуо: „Јован Цвијић!”

Јован Цвијић је скочио, сада већ са књигом у руци.

„Записан си у петак двадесет другог да ниси био у школи! Да ли ти је то познато?”

„Познато ми је, господине професоре.”

„Ово што пише, то је факат, мислиш ли ти то правдати?”, професор је прстима куцао о месту где је Цвијић био записан.

„Мислим, господине. Имам оправдање.”

„На сунце с њим.”

„У петак сам био лепо пошао у школу и успут се замислим...”

„О чему, Цвијићу?”, питао је Михаило Петровић.

„О природним наукама.”

„О природним наукама се човек може добро замислити. Петровићу, не прекидај ђака кад даје оправдање. Шта је било даље, Цвијићу?”

„И иђавши тако замишљен, налетим на улични стуб и... ударим главом у њега!”

„Где, Цвијићу, нећу да ти клештима вадим оправдање из уста?”

„Пред Народним позориштем, господине.”

„Зар опет?”, професор се налактио и цедио оправдање.

„Није опет, господине професоре.”

„А прошли пут?”

„Прошли пут није био стуб...” Цвијић је желео све да разјасни.

„Него рупа...”, професор је истрајавао по своме.

„Да, рупа, господине професоре...”

„Код позоришта, Цвијићу.”

„Али са друге стране, тамо где се гради велодром, да велосипеди не би газили мирне грађане, пролазнике”, и Цвијић се држао свога.

„И ти си прва жртва београдског велодрома, Цвијићу”, питао је професор са извесном примесом подругљивости, као да се и сам зановећа.

„Могло би се рећи, господине професоре Вујићу, али ја се надам да ћу остати познатији по нечем другом”, за Цвијића све мора имати меру, па и професорова подругљивост.

„Засад је моја жртва”, рекао је Милутин Драгутиновић.

„И моја, професоре”, јавио се Павле Поповић.

„И ја сам ту”, пријавио се Михаило Петровић.

„Ни ја нисам изван групе”, одазвао се Митровић.

„И ми, професоре”, јавили су се Рајић и Симић.

„Станите!”, професор је устао: „Каква је то прозивка? Је ли ово час?”

велосипед – претеча
бицикла

„Господине професоре Вујићу, ми смо чланови првог Српског велосипедског друштва...”, рекао је најћутљивији ђак Љубомир Стојановић.

„Ви чланови?”, чудило се професор Вујић: „Откад, молим, да ли ја то добро чујем?”

„Од оснивања”, наставио је Стојановић, „ја сам уведен под бројем један.”

„Од свих бих то очекивао, од свих изузев тебе, Стојановићу. Најмирнији човек у разреду, а први члан Српског велосипедског друштва. Велосипед је опасно средство... Оружје, молим, такорећи... Ви сте ти који сте опасност по грађанству... Да се ја питам пре матуре...”

„Још недеља, професоре.”

„Шта мислите, господине професоре”, Михаило Петровић је потегао тајне доказе, у одбрану велосипеда: „да ли бих Вам донео са Славије онако брзо куване папке и то још вруће, да не користим велосипед?”

„Па, добро, велосипед је опасно средство, сем кад се, с разумом, у корисне сврхе употребљава”, закључио је професор с мишљу на папке: „Вратимо се Цвијићевом стубу, то јест оправдању.”

Поласкан победом велосипеда, Михаило Петровић је наставио да прича: „Ти би, Цвијићу, могао сваки дан да удараш у други стуб, и то два пута дневно, а да не понављаш исти стуб целе године пред Народним позориштем. Није то градиво за понављање.”

Професор га није схватио: „Молим, Петровићу.”

Професор и не треба све одмах да схвати, ваља га добијати на времену, имали су сви добре оцене, новим испитивањем би могли само да их покваре: „Господине професоре, у Београду има 611 општинских стубова са светиљкама. То је за Цвијића душу дало, да двапут дневно удара, а да не понови стуб...”

„Шта ли ти све нећеш знати, Петровићу. Али не може два пута, година има 365 дана, молим.”

Професор је дошао на Михаилово земљиште:

„Хоћете да кажете да фали 119 светиљки, ако година још није преступна?”

„Дабоме, Петровићу, и ти си успео да се прерачунаш.”

„Нисам, господине, професоре, треба одбити дане школског распуста. Ја на све рачунам...”

Трагом речи

1. Одреди основну тему овог одломка. Какво оправдање је смислио Јован Цвијић? На који начин су му другови из разреда у томе помогли? Како су, помажући њему, помогли и себи?
2. У наредном низу пронађи оне особине које према твом мишљењу има професор Вујић: **врло строг; стрпљив; попустљив; добар; нервозан; нестрпљив; суров**. Образложи свој избор.
3. Објасни улогу Михаила Петровића Аласа у овом догађају. Које особине је том приликом испојио? Анализирај његов разговор с професором Вујићем и издвој делове који су шаљиви.

Бележница

Милован Витезовић је једно од својих најпознатијих дела о школским згодама и незгодама назвао *Лајање на звезде*. Сигурно сте до сада имали прилике да погледате и истоимени филм. Наслов представља израз којим се у разговору наглашава нека смешна и бесмислена ситуација, као што је она када пас лаје на месец и звезде без икаквог разлога, само зато што га можда нервирају, што не схвата о чему се ради... Такође је занимљиво да се израз „Лајеш на звезде!” упућује као прекор и грдња деци кад говоре ружне речи.

Представљамо ти...

Милован Витезовић

- Рођен је 1944. године у Витезовићима код Косјерића.
- Дипломирао је општу књижевност на Филолошком факултету у Београду, као и драматургију на Факултету драмских уметности.
- Објавио је више од 40 књига, међу којима су и романи *Шешир професора Кости Вујића*, *Лајање на звезде*, *Чарайе краља Пејира*. Његова дела се налазе у антологијама српске и светске литературе. Познат је и по својим афоризмима.
- Аутор је великог броја телевизијских драма, серија, сценарија за филмове (*Где цвети лимун жути*, *Вук Караџић*, *Ђачко доба*), који су приказивани и на европским телевизијама.

На крају поглавља

Начини обликовања ликова у књижевном делу

Елементи физичког портрета (опис лица, делова лица, тела и делова тела; обуће и одеће, предмета, покрета и држања). На пример: Девојчица о којој размишља дечак има црну косу, округло, насмејано лице, крупне плаве очи, румене образе. Носи розе дуксерицу и ранац на леђима, који придржава десном руком. Пролазећи поред њега, она га поздравља левом руком.

Елементи унутарњег портрета (опис осећања, расположења, мисли, говора...). На пример: Дечак који мисли о девојчици је много заљубљен у њу. Непрестано мисли о њеним очима и осмеху. Страхује да ли га она воли. Дечак који седи поред њега у клупи је забринут и опомиње га да заврши задатак јер је скоро крај часа. Он говори брзо, што показује да је узнемирен. Не разуме шта се дешава с његовим другаром, али хоће да му помогне јер му је добар друг.

Карактеризација – поступци изградње књижевних ликова

- психолошка (емоције и мисли јунака објашњавају његово понашање);
- социјална (поступци јунака тумаче се његовим пореклом или припадношћу одређеном слоју друштва);
- етичка (начин на који јунак поступа тумачи се његовим моралним принципима);
- језичка (говор јунака открива његову природу).

Регистар појмова

А

акција 167
архаизам 47
аутобиографија 212
афоризам 83

Б

бајка 53
биографија 212

Г

главни (централни) мотив 117
главни јунак 53

Д

дидаскалије 94
дијалог 27, 66, 81, 87, 94, 143
драма 66, 137
драма за децу 66
драма у ужем смислу 66, 172
драмска лица 137
драмска појава 137
драмска радња 137
драмска сцена 137
драсмки чин 137
духовни портрет 31

Е

експозиција 167
епизода 27
епика 66
епитет 22
епски (јуначки) десетерац 27
епски стил 27
етичка карактеризација 184

З

загонетка 82
заплет 167

И

изражајност 110

Ј

једночинка 137, 172
језичка карактеризација 184

К

карактеризација ликова 184, 216
колективни карактер 112
комедија 66, 172
комична ситуација 81
комичне речи 81
композиција 117

Л

ликови 66, 180, 184
лирика 66
лирски десетерац 27

М

мемоари 212
мит 35
митолошке народне песме 43
монолог 94
мотив 117

Н

народна епска песма 10
народна новела 47, 196
народна шаљива прича 81
народни лирски осмерац 40

О

објективно приповедање 150
облик стиха 110
обредни карактер 112
ономатопеја 155
опис 31
описивање 130
описна песма 114
општа места 27
осмерац 110

П

пејзаж 114
песничка слика 117
питалица 84
поема 99
поента 81, 122
појава 137
поређење 16
портрет 31
портрет књижевног лика 209
порука 87

приказивање ликова 143
приповедање (нарација) 73
приповедање у првом лицу 73
приповедање у трећем лицу 73
приповедач (наратор) 73
приповетка 196
психолошка карактеризација 184

Р

радио-драма 66
развијање радње 143, 167
реакција 167
рима 120
ритмичност 110, 120
родољубива (патриотска песма) 165, 172
родољубива осећања 165

С

свезнајући приповедач 150
седмерац 110
социјална карактеризација 184
стални епитет 22
стилска фигура 22
стих 120, 124
строфа 120
сцена 137

Т

телевизијска драма 66
тема 180
трагедија 66, 172

У

устаљени почетак 27

Ф

фабула 180
физички портрет 31

Х

хипербола 16
хумор 87, 93

Ц

цезура 40, 124

Ш

шестерац 110

Речник

А

авлија – двориште
адамско колено – племенита особа; израз који може значити *осмо деће по рођењу*
аждаја – митско биће с неколико глава налик огромној крилатој змији или гуштеру; бљује ватру и прождрљива је
аздија – скупочени плашт
аја – речца за одрицање, не, нипошто
ајдук – хајдук
ала – биће налик аждаји или змају
алва – врста слаткиша који се прави од брашна, меда и масла
аманет – завет, порука, нека врсте усменог тестаментa који се оставља другом на извршење; поштанска пошиљка која има назначену вредност
амбар – дрвена зграда у којој се чува зрнаста храна (пшеница и кукуруз, житарице); житница
атар – подручје или област неког места
атентатор – убица
ашлук – новац за трошак; нешто као џепарац
ашчија – гостионичар; кувар

Б

бабо – отац
бактати се – радити нешто с потешкоћом, петљати се у неки посао
барјачић – мала застава
бедем – градски зид, зид тврђаве
безумље – бесмисленост; лудост
бенаст – глупав, будаласт
бесједити – беседити, говорити
бискати – чешкати по коси (требити вашке)
благослов – добронамерна жеља, призивање божје милости на некога или нешто; срећа
боб – јестива биљка налик пасуљу или грашку
богодана – дата на поклон од бога; идеална
босиље – босиљак; врста лековите траве
бразда – удубљење које плуг прави при орању
братанац – братовљев син, али и брат од стрица
брези – брегови
брондати – брундати, тј. мумлати, гунђати
бугар-кабаница – велики чобански огртач од вунене тканине
буздован (топуз) – средњовековно оружје, гвоздена кугла са дршком

буквик – букова шума
булазнити – причати бесмислице
буњиште – део с мало траве и растиња по којем зобају кокошке

В

ваздан – током целог дана
вајдица – корист
вантазија – фантазија
варити – кувати, барити
везир – високи државни чиновник у турској царевини; министар, гувернер
велосипед – претеча бицикла
вењаше – од глагола венути, у значењу чезнути за неким
војевати – ратовати
вретено – разбој
врнути се – вратити се

Г

гај – шумарак
гајде – музички инструмент с мешином (мехом) и двојном фрулом
главница – врста житне болести
гледер – ледник
горостасан – огроман по снази, величини и висини
грабље – грабуље
грдан – голем, велики, огроман
громот – бука која настаје када птице ударају крилима о тело и једна о другу
грош – врста новца; ситан новац, новчић
грудоболници – оболели од плућне болести туберкулозе
гумина – подвез или уже којима се везује брод

Д

дајанити се – борити се са тешким животом
даљ – даљина
дворити – служити неког
дезертер – војни бегунац
делија – јунак
детић – добар момак
деша – реч од миља, умањеница од речи девер
динго – врста дивљег пса пореклом из Аустралије
дирек – стуб

дјелације – они који нешто деле
до(х)акати – уништити
доминирати – управљати, владати, бити већи или
 јачи од неког другог
дорат – коњ тамнориђе боје
доцкан – касно
друкче – другачије
дукат – златник
дулац – цевчица на коју дува гајдаш
 (онај који свира гајде)
дурашно – издржљиво, истрајно

Ђ

ђевер (девер) – мужевљев брат

Е

егзекутор – извршилац
епрувета – стаклена цев са отвором у коју се стављају
 хемикалије ради експеримената

Ж

жандарм – полицајац
ждерати – халапљиво јести превелике количине хране
железан – гвозден
жестина – јачина, сила
животарити – водити тежак живот; проводити време
 од данас до сутра
житије – биографија или представљање нечијег
 живота од рођења до смрти

З

забезекнут – збуњен и изненађен
заветрина – место на којем не дува ветар
заврћкола – онај који игра на крају кола
задужбина – манастир, црква или друга грађевина
 подигнута за душу некоме, за спомен; добротворна
 установа или фонд чије је (хуманитарне) циљеве
 оснивач одредио
засорно – срамотно
зајмити – узимати на зајам
заквачити – закачити
законачити – преноћити
залагивати – обманути, преварити
заман – аман-заман; забога, побогу
заридати – јако заплакати
заструг – суд који има поклопац и служи за
 сервирање јела

затока (заток) – залив; део неке водене површине који
 залази у копно
затомити – угушити, потиснути неку мисао или
 осећање
затон – мали залив без луке
заточник – онај који некоме обећа да ће учинити
 нешто уместо њега или да ће изаћи на мегдан; борац
 за нешто, бранилац, заштитник
заувар – корист
зденути – прикупити
земан – време
земљопис – географија
зрикавац – врста малог инсекта препознатљивог по
 звуку којим се оглашава током лета

И

ибришим – свилени конац
изглавничати се – када жито добије болест главницу
изести – појести
изистински – прави, истинит
изјавити – извести (стоку на пашу)
излапити (исхлапити) – нестати, испарити
изнебуха – изненада
индат – помоћ
интови – кочије
искати – питати, молити, тражити
искрѣштити – избечити се, исколачити очи
испиргати – нашарати

Ј

јазбина – рупа која је станиште неких животиња
јамачно – сигурно, извесно
јара – велика врућина
јарам – дрвена направа за упрезање волова кад вуку
 плуг или кола; бремене, терет, тежина
јарица – пшеница која се сеје на пролеће
једро – направа од платна, причвршћена за јарбол,
 помоћу које се покреће брод
јетрвица (јетрва) – жена мужевљевог брата; деверова
 жена
јечам – врста жита
јодловање – врста швајцарског народног певања
јутрење – јутарње богослужење

К

кабеза – врста безалкохолног пића
када, кадуна – жена
кадар – способан

казан – котао
казначеј – благајник
каловит – блатњав
калопер – биљка, зове се још и „Маријина трава” јер је везана за Богородицу
канда – као да; можда, вероватно
кандило – мала стаклена посуда напуњена уљем у којој гори жижак (фитиљ)
канџија (камџија) – дуга танка узица или ремен причвршћен на дршку којом се гоне животиње, бич
капела – мала зграда у којој се изводе одређени црквени обичаји
кароца – каруце, врста покривених кочија са четири точка
квартир – соба или мали стан који се издаје под закуп
кењац – магарац
кирија – новчана надокнада за изнајмљивање стана; закупнина
кића – реч од миља којом се обраћамо најмлађим члановима породице, најмлађем детету
клети – проклињати
клетник – онај кога куну, проклетник
клобук – шешир
клонути – пасти духом или телом због изнемоглости и губитка снаге
кљусе – мршав и слаб коњ
кмет – сељак који нема своју земљу већ живи на имању свога газде, обрађује га и део новца који заради даје газди
ко бајаги – као да је стварно, а није
ковиље – врста биља
кокетовати – кокетирати, тј. показивати да нам се неко свиђа не би ли се заинтересовао за нас
колница (коларница) – место на којем се чувају или поправљају кола
кољено – колено
комендија – комедија; шала, поигравање
копања – дрвено корито за прање рубља начињено од балвана
копрена – вео; провидна тканина
кормило – инструмент за навигацију којим се управља бродом
корпоративно – групно, заједно
крља – пањ
крма – задњи део чамца или брода
кроз што – због чега; зашто
кротко – смирено, добродушно, благо
кртичњак – рупа у којој живи кртица
ксилофон – врста ударачког музичког инструмента
кулаш – коњ жућкастосиве боје
кумбара – посебна врста старог топа; граната
кураж – храброст
кушати – пробати, искушавати, испробавати

Л

лажа – човек који лаже, лажов
лаз – клизиште
ласно – лако
ледина – земља која дуго није орана, па је глатка и без икаквог растиња
летурђија (литургија) – главно богослужење у православној цркви
лисје – лишће
ложница – спаваћа соба, спаваоница

Љ

љескар (лескар) – лескова шумица
љуљ – житни коров

М

ма(х)нит – луд
мазга – товарна домаћа животиња која настаје укрштањем коња и магарице
маштрава (воде) – маштрафа, већа чаша с дршком; тегла
межганик – кувани пасирани пасуљ
мејдан – мегдан, двобој
метати – стављати
механџија – власник механе, кафане
миља – мера за дужину (1609 метара)
минути – проћи
много – много
морфијум – хемијска супстанца која ублажава болове и успављује
мошти – посмртни остаци светитеља
муктешевина – бесплатно; без труда, без плаћања

Н

наија – нахија, округ
наимати – унајмити
накинђурити се – ставити на себе превише украса, накита
накострешити се – када се неком због страха или беса усправи коса, длака, перје; бити спреман на свађу
наљоскати (се) – напати (се)
намастир – манастир, скупина зграда са централном црквом у којој живе монаси или монахиње
наџак – старинско хладно оружје, врста буздована који с једне стране има секирицу, а с друге дугачки чекић
нашушурен – раширен; избочен; превише украшен
невлачен – од влачити, вући, потезати што по чему,

чешљати кудељу, вуну
неимар – грађевинар, архитекта
неман – чудовиште
нес'оран – од орати, несаоран, неизоран до краја
носталгија – чежња за нечим што смо некад имали
или за местом на којем смо били
нуто – врста узвика (ето)

О

обрунити се – окрунити се, одвојити се, осути се
овратити – окренути назад
огњиште – место у кући на којем се ложи ватра
одабаша – командант
одељак – посебан, одвојен део неке целине
одистински – стварно, истинито
одмаглити – побећи, одјурити
озгор – који се налази одозго
окапати – боравити, остати дуго негде
окле – одакле
окопнети – истопити се попут снега
опарити се – добити много пара
опит – оглед, експеримент
оправити се – обући се, дотерати се
опростити се од напасти – ослободити се напасти
орезилити – обрукати, осрамотити
откос – количина траве која се добије након једног
замаху косом при кошењу

П

парип – коњ
парог – рог
пасати – проћи
паушално – проценити нешто одока, оквирно
перлон – синтетичка танка и глатка тканина која се не
гужва
пиљак – обли мањи део камена
пињата – земљана посуда (лонац) у којој се кува храна
на ватри
пилад – пилад, пилићи
пирга – шара; пега
пласт – стог (сена); пластови (плашће)
плебисцит – непосредно гласање целог народа о
неком питању; референдум
плевити – чистити од траве и корова
побој – довратак
побратим – особа која нам није род, али која нам је
важна и блиска попут рођеног брата
повјесмо – вуна или лан који се стављају на преслицу
поглавито – посебно
помамно – веома јако, жестоко, лудачки

поморити – усмртити у великом броју, уништити
попојаске – око појаса, струка
потакша – мршава, посна
потукач – скитница
поход – полазак; експедиција
починути – одморити се
праовит – прашњав
прегор – пожртвованост
прекардашити – претерати
пресекати – испразнити воду из нечега, из бунара,
чамца
претензија – намера, план, замисао
претури (преко главе) – проћи свашта у животу, а
опстати
приде – још, додатно
прика – пријатељ
прикучивати – примичати, приближавати
проклињати – бацити на неког клетву речима којима
се призива зло
протопоп – прота; свештеник
прхнути – залепетати крилима; *йолейейи као йишица*
пудар – пољар; баштован
пустимичке – бацивши замахом руке
пусто масло – оно о чему нико не води рачуна,
напуштено

Р

рабација – најамни возач који превози робу
работа – посао
раброст – храброст
разма – изузев, осим
рало – примитивни дрвени плут којим се оре земља
расковати – потрошити, расипати
расплинути се – растопити се
рахатно – мирно, пријатно
реалка – врста средње школе у прошлости, претежно
природно-математичког усмерења
редуша – жена која се у задружној сеоској кући стара
о спремању хране по одређеном редоследу и времену
рекавица – воденица поточара
рогожина – врста траве тврдих, сабљастих листова;
расте на мочварном тлу и употребљава се за
плетење (асура, торби)
ромињати – падати у виду ситних капљица, честица,
сипити, росити (о киши)
рудиште – место на којем је био рудник

С

сабајле – рано ујутру
савити шипке – савити прсте или подвити ноге, односно почети ходати
самарџија – мајстор који прави дрвене предмете сличне седлу (самаре) који се стављају на леђа коња, говеда и магараца
самохрана – која се сама стара о себи (или својој деци)
сапрети – доказати коме (на суду) да је крив; претрпети, поднети страдања, казну (обично у клетви)
сахат – сат
сведоџба – сведочанство о завршеном разреду
сврнути с пута – сићи с пута, свратити
севап – добро дело, племенит поступак, награда за добро дело
секнути – повући се
синџир од гвожђа – низ металних карика или колутова уденутих једни у друге који служе за везивање; ланац, окови
скврни – брукати, срамотити
сколити – обузети
скротити – укротити
слабина – меснати део људског тела на ребрима са леђне стране
слива – шљива
смалаксати – уморити се, изгубити снагу
смиље – врста цвећа са ситним миришљавим цветовима
снаха, снаја – братовљева жена
снебивати се – устезати се; чудити се
сниски – низак, укосо положен
солдат – војник
спиља, шпиља – пећина
спруд – морско или речно дно које је изнад нивоа воде
сред – усред; на средини
староставан – стародреван, потиче из далеке прошлости (старине)
староставне (старославне) књиге – стари списи у којима су се чували историјски подаци
ступа – справа за притискање, дробљење, аван
стутољити – умотати нешто без посебне пажње, на брзину
сужањство – ропство, утамничење, казна
суложник – онај који спава у истој просторији у којој и ми
сурвавати – рушити
сући – вући, растезати

табља – врста постоља за топ
табор – војнички логор
тавни – тамни
таки – такав
талијер – старински сребрни новац
тане – пушчано зрно
телал – гласник, онај који објављује саопштења власти, добошар
терзија – кројач
тишлерај – столарија, столарство
тоболац – кожна торба која служи за ношење стрела
товар – терет; количина робе која се одједном носи
тропот – бука која настаје када коњи копитима ударају у земљу
трумбета – мала труба, играчка за децу
туч – легура бакра и калаја, бронза

Ћ

ћеретати – ћаскати, чаврљати
ћопек – мангуп, будала

У

убаво – лепо
угурсуз – несташко, неваљалко; баксуз
ударити однекуд – наићи однекуд
узбити – одбити напад
укаченик – обешањак, несташко
укорити – изгрдити неког, замерити му због понашања, опоменути га
уобразити – замислити да постоји нешто чега у ствари нема
успентрати се – попети се
усрдан – срдачан
уоставити – зауставити
устока – источни ветар, кошава, источњак
уступити – одступити, повући се, предати (се)
утва шестокрила – бајковито биће: барска птица златнориђих крила, врста дивље пловке
утећи – побећи
утећи у реч – упасти некоме у реч, прекинути га

фајда – корист
финанс – царински стражар
фраза – уобичајен израз; низ речи који је по садржини празан, без значења
фурунџија – пекар; онај који прави пећи

штедар – дарежљив
шћаше – хтео (од глагола хтети)
шћер – кћер, ћерка
шћућурити – савити, скупити, стиснути
шушњар – ниско густо жбуње; суво лишће

Х

ханџар – велики нож, јатаган
харчити – трошити
хрупити – изненада ући

Ц

цаклити – сијати
цвељати – бити тужан
цигло – цело
циц – памучна тканина са шарама у боји
цмилити – плакати, тужити

Ч

чаршија – трговачки крај града
чауш – старешина над неколико војника, гласник
чељад – укућани, особе; деца
черег – четвртина заклане животиње
чесница – погача или пита која се меси за Божић, а у коју се обично стави златан или сребрн новац јер се верује да ће онај ко га нађе бити срећан
чкоља – школа

Џ

џабе – бесплатно
џебана – муниција

Ш

шанац – дубок ров с насипом који штити војнике
шева – врста птице
шестоперац – буздован са шест пера (зубаца) на кугли
шибљак – земљиште зарасло у шибље
шиљати – слати
шкерлет (скерлет) – тканина од чоје тамноцрвене боје
шљицкати, шљискати – ударати; прскати
шпиритус – врста алкохола којем се додају неке материје, па се не може пити већ се користи за горење

